

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІНСТИТУТ МАУП
імені Митрополита Київського і всієї України, Предстоятеля Української
Православної Церкви Блаженнішого Володимира

Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. Грушевського Національної академії наук України
ПОДІЛЬСЬКИЙ ОСЕРЕДОК

Збірка наукових праць
УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА
ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО:
державотворчі замисли та історичні наслідки

Хмельницький, 2008

Збірка наукових праць
УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА
ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО:
державотворчі замисли та історичні наслідки
до 90-річчя національно-демократичної революції в Україні

30 жовтня 2008 р.
м. Хмельницький

Голови редакційної колегії:

Білий Л.Г., кандидат педагогічних наук,
директор Хмельницького інституту МАУП

Редакційна колегія:

Барабаш-Тимофієва О.П., завідувач відділом соціально-виховної роботи ХІ МАУП; **Гундерук Л.М.**, кандидат психологічних наук, завідувач кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін ХІ МАУП; **Дубина Л.Г.**, кандидат педагогічних наук, доцент, декан соціально-гуманітарного факультету ХІ МАУП; **Лаврентьєва В.В.**, декан юридичного факультету ХІ МАУП; **Олійник М.П.**, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії та країнознавства Хмельницького Національного університету; **Парандій В.О.**, старший викладач кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін ХІ МАУП.

Рецензенти:

Кабачинський М.І., доктор історичних наук, професор. (Національна академія Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького)

Земський Ю.С., кандидат історичних наук, доцент. (Хмельницький національний університет)

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Хмельницького інституту
Міжрегіональної Академії управління персоналом
(протокол №4 від 07 грудня 2008 р.)*

Збірка наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-теоретичної конференції “Українська Держава Павла Скоропадського: державотворчі замисли та історичні наслідки”. – Хмельницький: Видавництво Хмельницького інституту МАУП, 2008. – 136 с.

До даного видання включені доповіді та тези доповідей Всеукраїнської науково-теоретичної конференції “Українська Держава Павла Скоропадського: державотворчі замисли та історичні наслідки”, яка відбулася 12 грудня 2008 року у м. Хмельницькому на базі Хмельницького інституту МАУП.

Для науковців, викладачів, учителів, студентів та усіх, хто цікавиться вітчизняною культурою та історією.

Зважаючи на свободу наукової думки редакційна колегія не редагувала матеріали. За зміст статей несуть відповідальність автори.

© Міжрегіональна Академія управління персоналом
Хмельницький інститут МАУП, 2008
© Автори статей

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО

<i>Білий Л.Г.</i> Павло Скоропадський: історичний портрет на тлі епохи	4
--	---

ДОПОВІДІ

<i>Білошицький С.В.</i> Українські політичні партії після Лютневої революції: ідеологічні орієнтири та місце в системі влади.....	9
<i>Григоренко О.П.</i> Гетьман Павло Скоропадський – визначний політичний діяч.....	17
<i>Поп Ю.І.</i> Гетьманський рух в еміграції: історія.....	24
<i>Ярош Д.В.</i> Правові засади українізації та її наслідки в добу Української гетьманської держави (квітень-грудень 1918 року).....	30
<i>Дацків І.Б.</i> Зовнішньополітичні орієнтири Української Держави Павла Скоропадського.....	35
<i>Кравчук О.М.</i> Суди Вінниччини у період Гетьманату 1918 р.....	44
<i>Антонишин А.П.</i> Реформа органів місцевого самоврядування на Поділлі 1918 року (Доба Гетьманату).....	53
<i>Остапенко Є.О.</i> До історії створення Протофісу.....	60
<i>Стецюк Т.В., Завальнюк К.В.</i> Культурний розвиток м. Вінниці доби Гетьманату П. Скоропадського.....	67
<i>Калитко С.Л., Кравчук О.М.</i> Діяльність Державної варти на Поділлі в період Гетьманату 1918 р.....	73
<i>Лозовий В.С.</i> Реакція подільського селянства на перехід влади від органів Центральної Ради до Гетьманських адміністрацій.....	80
<i>Єгоршина О.О.</i> Продовольча ситуація в Україні напередодні проголошення Гетьманату П. Скоропадського (березень-квітень 1918 р.)	86
<i>Ковальчук О.Л.</i> Життєві шляхи скорботи і забуття генерал-хорунжого Всеволода Петріва.....	92
<i>Барабаш-Тимофієва О.П., Юхимович А.Л.</i> Щирий український патріот – генерал-поручник Петро Єрошевич.....	100
<i>Приймак О.О.</i> В'ячеслав Липинський про організаційні засади Українського союзу хліборобів-державників.....	106
<i>Парандій В.О.</i> Деякі аспекти військової історіографії національно-демократичної революції 1917-1920 рр.....	111
<i>Прицишин С.М.</i> Проект реформ духовних і світських шкіл в 1918 р. на територіях УНР в період гетьманату Павла Скоропадського.....	117
<i>Дацюк О.А.</i> Українська держава гетьмана П.Скоропадського і Українська Православна Церква.....	121
<i>Вашеняк І.Б.</i> Бучинський П. М. – перший професор першого Українського університету.....	124

ВСТУПНЕ СЛОВО

Білий Леонід Григорович

кандидат педагогічних наук

Директор Хмельницького інституту МАУП

ГЕТЬМАН ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ: ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ НА ТЛІ ЕПОХИ

Навколо його імені тривалий час точаться дискусії в українській історіографії – від відвертої ідеалізації його діяльності прихильниками гетьмана до не менш відвертої критики всіх його політичних кроків радянськими істориками та лівими діячами діаспори. Сьогодні постала потреба об'єктивного висвітлення життя і діяльності Павла Скоропадського як у контексті загальноукраїнської історії, так і в плані пізнання його як особистості.

П. П. Скоропадський походив з одного з найшляхетніших українських родів, який упродовж кількох століть був на провідних ролях в Україні. Генеалогія роду Скоропадських бере початок від першої половини XVII ст., з Федора Скоропадського, який брав участь у національно-визвольній війні під проводом Б.Хмельницького і загинув у 1648 р. під Жовтими Водами. Один з предків майбутнього гетьмана І. І. Скоропадський був гетьманом України (1708-1722), де проводив політику Петра І. Прапрадід Павла Петровича Яків Михайлович Скоропадський навчався у Києво-Могилянській Академії і був останнім генеральним бунчужним в період правління К. Розумовського. Батько гетьмана Петро Іванович, за сімейною традицією, навчався у школі гвардійських прапорщиків і став офіцером. Брав участь у війнах на Кавказі, мав низку орденів. 1865 року в чині полковника Петро Скоропадський звільняється з війська і бере активну участь в громадському житті Стародубщини на посту повітового предводителя дворянства. Соціальне походження, а саме належність до дворянської аристократії, відбилося на формуванні світогляду гетьмана.

Дитячі роки П. П. Скоропадський провів у родовому маєтку Тростянець на Полтавщині, де ще були живими традиції української старовини. У будинку висіли портрети українських гетьманів, зокрема, й І. С. Мазепи. У побуті родина Скоропадських дотримувалася старих українських звичаїв. Але разом з тим сам П. П. Скоропадський визнавав, що “Україна розумілася як славне минуле, але ніяк не пов’язувалася з сучасним, іншими словами, ніяких політичних думок, пов’язаних з відновленням України, не було. Моя вся родина була глибоко віддана російським царям, але в усьому підкреслювалося те, що ми не великороси, а малоросіяни, як тоді говорилося, знатного походження”. У своїх спогадах гетьман відзначив і

той факт, що його не вчили української мови, та й самі “Спогади” написані російською.

За тогочасними традиціями П. П. Скоропадський мав здобути військову кар’єру. Протягом 1886-1893 рр. він навчався у Петербурзькому Пажеському корпусі, у 1904-1905 рр. брав участь в російсько-японській війні, нагороджений Георгіївською зброєю і багатьма орденами за особисту мужність і героїзм. Малодослідженою, але, безперечно, важливою сторінкою життя останнього українського гетьмана була служба флігель-ад’ютантом імператора Миколи II у 1905-1911 рр. Тривале перебування при дворі в Петербурзі не могло не позначитися на особистості П. П. Скоропадського, не утвердити його приверженість до сильної влади, до монархії.

Під час Першої світової війни П. П. Скоропадський пройшов шлях від командира кінного полку до командуючого 34-м армійським корпусом, отримав звання генерал-лейтенанта та ряд нагород. У цей час генерал мало цікавився тим, що не мало відношення до війни.

Лютнева революція 1917 р. в Петрограді призвела до деморалізації армії і поступової її більшовизації. В Україні національний революційний рух очолила Центральна Рада. Генерал зазначає: “коли в лютому і березні 1917 року... я вперше читав в “Киевской мысли” про українські демонстрації, мені це не сподобалося, я подумав, що це робота виключно наших ворогів з метою внести розбрат в нашому тилу”. Скоропадський не сприйняв соціалістичні ідеї українських та російських революційних партій, бо вони були чужі його світогляду. Крім того, як офіцер він вважав, що перш за все необхідно довести війну до переможного кінця. В той час перед ним стояла лише одна проблема – збереження дисципліни та боєздатності у ввіреному йому корпусі.

П. П. Скоропадський вважав, що під час Першої світової війни імперська Німеччина була ворогом імперської Росії. Коли республіканська Росія зробила останнє військове зусилля у так званому наступі О. Керенського в липні 1917 р. Скоропадський підтримував ідею продовження війни. Він не мав окресленого погляду на Німеччину, оскільки не був з нею добре обізнаний.

Після I Всеукраїнського військового з’їзду в травні 1917 р. в корпусі генерала Скоропадського поширюються ідеї українізації, проте сам командуючий ставиться до них байдуже до серпня 1917 р., коли одержав відповідний наказ від командувача Південно-Західним фронтом Л. Г. Корнілова. Сам генерал Корнілов був прихильником єдиної і неподільної Росії і йшов на українізацію задля піднесення бойового духу солдатів, припинення розвалу армії. “Все це дрібниці, головне війна”, – заявив він П. П. Скоропадському.

Ще з березня 1917 р. в Україні почав ширитися рух Вільного козацтва. Серед козацтва особа нащадка гетьманського роду, бойового генерала Павла Скоропадського мала неабияку популярність. Ставши отаманом Вільного козацтва у жовтні 1917 р., П. П. Скоропадський поступово стає на проукраїнські позиції, але відмовитися від ідеї Великої Росії він так і не зміг.

Після Жовтневої революції у Петрограді в листопаді 1917 р. збільшовизований 2-й гвардійський корпус на чолі з О. Бош рушив на Київ. Перед П. П. Скоропадським, корпус якого був єдиною боєздатною українською силою, постав вибір: виконати наказ командування і виїхати на фронт чи стати на захист соціалістичної, але української Центральної Ради. У такий складний час він виступив на захист батьківщини. 1-й Український корпус обеззброїв збільшовизовані загони. Проте значну роль у цьому виборі відіграло категоричне несприйняття генералом більш лівого більшовицького уряду і небажання виконувати накази колишнього прапорщика, а нині Главковерха М. Криленка.

З того часу стосунки П. П. Скоропадського з Центральною Радою мали двозначний характер. З одного боку він займався турботою про боєздатність свого підрозділу, з іншого – Генеральний Секретаріат чинив йому перешкоди у керівництві корпусом: припиняв або затримував надходження озброєння, одягу, харчів. Після цього П. П. Скоропадський остаточно відмовився від будь-якої підтримки Центральної Ради і не виступив на її захист під час більшовицької агресії у січні 1918 р.

Після повернення Центральної Ради на німецьких багнетах П. П. Скоропадський гуртує навколо себе сили, незадоволені її політикою. Союзниками генерала стали Українська демократично-хліборобська партія та “Союз земельних власників”, що виступали за збереження поміщицького землеволодіння. Німецька контррозвідка, яка в цей час підшукувала кандидата на роль правителя України, характеризувала П. П. Скоропадського так: “аристократ, монархіст, генерал, багатий поміщик, слабовольний, але честолюбивий”. Крім того німецьке командування бажало бачити на чолі держави військового. Тому з-поміж інших кандидатів перевагу віддали П. Скоропадському.

У першому офіційному документі – “Грамоті до всього українського Народу” – новий глава держави доводив, що його дії зумовлювалися настійливими домаганнями населення забезпечити спокій, закон і можливість творчої праці.

Автором проектів основних законів гетьманщини став О. Палтов – палкий прихильник монархії, який пропонував проголосити Україну спадковою конституційною монархією на чолі з королем. Згідно з законом “Про гетьманську владу” П. П. Скоропадський одержав необмежені повноваження. Він зосередив у своїх руках не тільки виконавчу, а й законодавчу та судову влади. У новоутвореній державі не було нічого спільного з республіканською формою правління, яка була характерною для УНР. Гетьман фактично мав диктаторські повноваження. Отже, Українська Держава була однією з форм монархічної диктатури.

Вся влада в Україні належала особисто П. П. Скоропадському. Він затверджував закони, призначав весь склад Ради Міністрів та інших урядовців. Гетьман визначав основні напрями внутрішньої та зовнішньої політики, був головнокомандувачем української армії і флоту. Влада П. П. Скоропадського не була обмежена законом чи будь-якою організацією

чи державною установою. На наш погляд, організація саме такої владної системи безпосередньо пов'язана з авторитарним характером П. П. Скоропадського.

Сім з половиною місяців Другого Гетьманату лишилися в пам'яті українців як період відносної стабільності та впевненості. Протягом правління Скоропадського уряд прийняв близько 400 законодавчих актів, першими з яких стали “Закон про поновлення прав приватної власності на землю та вилучення за ринковою ціною частини землі у великих землевласників з метою наділення нею малоземельних селян” і “Закон про поліпшення правового статусу та умов праці робітничого класу”.

Одразу було вирішене кримське питання. Заключаючи Брестський договір делегація Центральної Ради відмовилася від Криму (вам це ні чого не нагадує?), чим викликала здивування навіть у німців. Павло Скоропадський був лаконічним: “Україна не може існувати без Криму – це буде якийсь тулуб без ніг”, і добився заключення договору з Кримом про повернення його до складу України на правах автономії.

Оперативно було вирішено питання з українським флотом: дізнавшись про обрання Гетьманом Павла Скоропадського та відновленні Української держави, усі кораблі флота, склад яких на 80% складався з українців, миттєво підняли синьо-жовті штандарти. Згодом Гетьман домігся повернення захоплених німцями кораблів та допоміжних суден.

Без зайвих розмов і нікому не потрібних референдумів Гетьман Скоропадський почав творити збройні сили. Військовим міністром було призначено колишнього командуючого 4 армією, генерала-українця Рогозу, начальником штабу – полковника Сливинського. Було прийнято закон про створення мережі середніх і вищих військових навчальних закладів, курсів перепідготовки офіцерських кадрів, готувалося відкриття Академії Генштабу. У червні 1918 сформовано Сердюцьку дивізію (5000 багнетів), почалося комплектування Особливого офіцерського корпусу, підпорядкованого персонально Гетьману. Затверджено план створення 8 піхотних корпусів та 4 кінних дивізій, для чого мав відбутися призов 85000 новобранців. Окремими родами військ стали авіація та флот.

Особлива увага приділялася відродженню козацтва. Козаків розглядали як середніх землевласників, здатних вирішити продовольчу проблему, і водночас як Національну гвардію. Згідно Гетьманського Універсалу Українське козацтво складалося з 8 кошів в межах губернії, кожен по 14 полків в межах повіту. До козачого реєстру було включено 150000 родин. На чолі Українського козацтва перебував Гетьман, йому підкорялися ним призначені кошові отамани. Отаманами призначалися найкращі військові та представники відомих козачих родин.

За Гетьмана Скоропадського почалося масове відкриття українських початкових шкіл, на базі гімназій було створено 150 державних українських середніх шкіл. Засновані нові державні університети у Києві та Кам'янці-Подільському, приватний у Полтаві. Відкрилося Головне управління мистецтв і народної культури, Національний архів, Державна бібліотека,

Галерея малювання і різьблення, Драмтеатр, Національна опера, Кобзарська і Симфонічна школи, Всеукраїнська Академія Наук і Академія мистецтв. Їх очолили вчені і діячі культури із світовим ім'ям – академік Вернадський, Олександр Кошиць, Іван Огієнко, Георгій Нарбут ...

Гетьман Скоропадський на практиці реалізував принцип соборності українських земель, повернувши до складу України Мозирський і Пінський повіти Мінської губернії, Стародубщину, українські повіти Курщини та Вороніжчини. Пам'ятаючи заповіт Гетьманів Самійла Кішки, Петра Сагайдачного та Богдана Хмельницького про те, що західний кордон нашої держави має, як і за часів Святослава і Володимира, проходити по Віслі, Павло Скоропадський повернув Холмщину та Підляшшя.. Були заключені договори з Грузією та Росією, встановлені політичні та військові союзи з Доном і Кубанню. Румунія визнала за нами право на південну Бесарабію. За короткий термін Українську державу офіційно визнали 30 держав, 10 з яких відкрили у Києві дипломатичні представництва. Україна ж мала власних послів чи дипмісії в 23 країнах.

Проте роль Києва як традиційного геополітичного центру слов'янської цивілізації викликала сплеск ненависті з боку як білих шовіністів, так і червоних радикалів. Денікін називав Гетьмана “другим Мазепою”, а Троцький – “українським Бонапартом”.

У листопаді німецькі ліві екстремісти вчинили революцію, і армійські підрозділи союзників почали готуватися до евакуації. Відчувши зміну ситуації, курс на збройне повстання взяли всі вороги Української держави: соціалісти, більшовики, монархісти.

Гетьман Павло Скоропадський пише текст зречення від влади: “Я, Гетьман всієї України, протягом семи з половиною місяців докладав усіх своїх зусиль, щоб вивести край з того тяжкого стану, в якому він перебуває. Бог не дав мені сил впоратися з цим завданням, і нині я, згідно з обставинами, що склалися, керуючись виключно благом України, відмовляюся від влади”.

Отже, Гетьман Павло Скоропадський був типовим українофілом, вихованим імперською культурою, що справді стояв за міцну Україну. “Це була доба організації Української Держави не кустарним способом, як було доти, а методами чисто державними”, – писав історик Дмитро Дорошенко.

УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ПІСЛЯ ЛЮТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ: ІДЕОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ТА МІСЦЕ В СИСТЕМІ ВЛАДИ

Перемога Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р. створила в Україні принципово нову, небачену раніше політичну ситуацію для діяльності всіх і перш за все революційно-демократичних партій. Вперше в історії вони могли діяти в умовах відносної демократії без активної протидії з боку нового уряду. Все це дозволяло кожній партії поступово зайняти місце на політичному олімпі відповідно до рівня її підтримки з боку найширших народних мас.

Всього в Україні період 1917 р. і до закінчення громадянської війни діяло близько 50 політичних партій, половина з яких мала статус загальноросійських, а інша половина – національних українських [1, с. 10]. Серед найчисельніших і найвпливовіших загальноросійських партій в Україні в 1917 р. діяли: Російська соціал-демократична робітничка партія (меншовиків) (РСДРП), Російська соціал-демократична робітничка партія (більшовиків) (РСДРП(б)), Партія соціалістів-революціонерів (ПСР), Конституційно-демократична партія (кадети), Партія “Союзу 17 Октября” (октябристи), Партія “Союз русского народа” (чорносотенці), партія “Загальний єврейський робітничий союз в Литві, Польщі і Росії” (Бунд), Єврейська соціал-демократична партія (Поалей-Ціон) та інші, представлені в країні регіональними філіями.

Водночас активно формувалися та діяли українські політичні партії, які прагнули сформувати суто національну стратегію розвитку українського суспільства. Серед них активністю та чисельністю виділялася партія українських соціал-демократів (УСДРП). У своїй ідеології партія прагнула слідувати в руслі західноєвропейської соціал-демократії, тому за преамбулу своєї програми обрала теоретичну частину Ерфуртської програми німецької соціал-демократії, вважаючи її “найкращим і найбільш повним вираженням теоретичних поглядів інтернаціональної соціал-демократії” [2, с. 644]. Програма передбачала перетворення Російської імперії в демократичну республіку з виборними законодавчими зборами народних представників; надання усім прошаркам населення широких громадянських свобод; розвиток місцевого самоврядування; гарантування права кожної нації на культурне і політичне самовизначення, розроблення програми щодо захисту прав представників найманої праці.

Українські соціал-демократи робили ставку на капіталістичний розвиток України, автономія якої у рамках Російської федеративної буржуазної республіки повинна була дати, на їхню думку, повний простір для розвитку національної буржуазії. Партія прагнула висловлювати інтереси української міської дрібної буржуазії, кваліфікованої частини робітничого класу і тих прошарків українських робітників, які не втратили зв'язків із

селом [3, с. 95-98].

Після відродження партії в період Лютневої революції з 42 первинних організацій 23 знаходилися в Київській, Подільській, Полтавській губерніях, інші – в Катеринославській, Херсонській, Таврійській, Харківській губерніях. При цьому залишається відкритим питання щодо чисельності УСДРП у 1917 році. У ряді газет того часу наводилася цифра 40 тис. [4]. За підрахунками І. Кураса, який проаналізував матеріали IV з'їзду УСДРП (вересень 1917 р.), ця цифра має становити приблизно 5 тис. [5, с. 128]. Дослідники М. Котляр та С. Кульчицький також вважають, що в середині літа УСДРП налічувала не більше 5 тис. членів, “вдесятеро поступаючись місцевим меншовикам” [6, с. 128]. Проте ідеологи УСДРП вважали, що з часом їх партія перехопить ініціативу у РСДРП за вплив на український пролетаріат.

Лідери української соціал-демократії В. Винниченко, М. Порш, С. Петлюра, Б. Мартос, В. Садовський, М. Ткаченко, І. Мазепа та ін. наполягали на тому, що революція в Україні докорінно відрізняється за своїм характером від революції в Росії. Виступаючи на IV з'їзді УСДРП 30 вересня 1917 р., один із них – В. Садовський – стверджував: “Українська революція не є класовою, а загальнонаціональною” [7]. Тому українським робітникам доводиться вирішувати інші завдання, ніж російським робітником, і їм потрібна “власна”, “особлива” партія. “Перед українськими робітниками, – вважав він, – стоять свої, непересічні завдання, насамперед, боротьба проти національного поневолення; для боротьби за ці вимоги українського робітника й існує українська соціал-демократія” [8]. В одній з статей, надрукованих у “Робітничій газеті” 6 червня, у зв'язку з цим прямо ставилося завдання: “...У найкоротший час необхідно партійно організувати маси українців-робітників і відірвати українців від РСДРП та залучити до своєї партії” [9].

В аграрному питанні українські соціал-демократи продовжували відстоювати гасло муніципалізації землі, вимагаючи її передачу “крайовим самоврядуванням». Вимоги лівих радикалів щодо конфіскації поміщицької і націоналізації всієї землі вони вважали «недоступними» [10, с. 10-12].

У цілому програма і політика УСДРП у головних питаннях збігалася з програмою меншовиків, розрізняючись лише іншою постановкою національного питання: меншовики підтримували Тимчасовий уряд у його великодержавній політиці, а УСДРП домагалася національної автономії для України.

Найбільш численною з українських соціалістичних партій у цей період була партія українських есерів – УПСР, що сформувалася остаточно на установчому з'їзді у квітні 1917 р. Серед її лідерів були відомі науковці та громадські діячі: М. Грушевський, М. Ковалевський, Л. Ковальов, П. Христюк, М. Залізник В. Чеховський, М. Шаповал та інші. В організації УПСР, як правило, входили представники міської і сільської інтелігенції, студенти, службовці та селяни. Лави партії швидко зростали, і до осені 1917 р. вона вже нараховувала 75 тис. членів [11, с. 77].

В основу програми УПСР, прийнятої в липні 1917 р., були покладені основні положення програми загальноросійської партії соціалістів-революціонерів. Як і останні, українські есери вважали себе невід'ємною, складовою частиною 2-го Інтернаціоналу, повністю підтримували його рішення, заявляли про свою рішучість застосувати настанови соціалістів “до конкретних форм української демократії”. Своєю кінцевою метою УПСР оголосила “перебудову сучасного капіталістичного ладу на лад соціалістичний”, досягнення повного політичного, економічного і соціального звільнення трудящих шляхом здійснення соціальної революції. Реальною базою й опорою партії повинні були стати пролетаріат і трудове селянство. У національному питанні есери виступали за повну рівноправність і самовизначення націй. Межі суверенітету і форми федеративного устрою суверенні нації повинні були встановити самі шляхом добровільної угоди з своїми партнерами по федерації. УПСР виступала також за негайну перебудову Російської держави у федерацію рівноправних національно-територіальних республік із забезпеченням прав національних меншин.

Окремий розділ програми УПСР був присвячений планам у соціально-економічній сфері. Українські есери припускали можливість націоналізації найважливіших галузей промисловості і транспорту, кардинального розв'язання питань робочого законодавства, а також муніципального земського господарства.

Важливою ланкою у програмі став розділ, присвячений аграрному питанню. УПСР вважала необхідною умовою розвитку соціалістичного руху серед трудового селянства перехід землі в руки трудового народу. Вона рішуче висувала вимогу соціалізації землі, оголосила про необхідність переходу всього земельного фонду в Україні в руки трудящих і управління ним через систему громад і земельних комітетів, обраних населенням на основі загального, рівного, прямого і таємного голосування. Декілька пунктів у згаданій частині програми УПСР були присвячені питанням фінансової політики. Істотною була вказівка на необхідність встановлення прогресивного податку на прибутки і спадщину населення [12, с. 6-8].

На початку літа 1917 р. в УПСР стали виявлятися перші ознаки розколу на три течії: праву, ліву і центр. Перша (Маєвський, Охримович, Барановський та ін.) у питанні про форми політичного устрою схилилася до конфедерації і державної незалежності України; ліва (А. Заливчий, Л. Ковальов, І. Михайличенко та ін.) стояли на прямо протилежних позиціях. Що стосується самої численної групи, “центру” (М. Ковалевський, М. Порш, В. Голубович та ін.), то вона відстоювала гасло автономії України в різноманітних формах (“національно-територіальної”, “національно-персональної” тощо), а також тактику єднання з національною буржуазією під виглядом здійснення свого особливого, не пов'язаного з російським, “українського соціалізму”. Висловлюючи цю точку зору, М. Ковалевський заявив у своєму виступі на конференції УПСР: “Ми повинні не тільки руйнувати в собі старі навички, внесені в нашу психіку “обрусінням”, але і створювати на рідному, українському ґрунті свій, рідний, український

соціалізм, що безпосередньо входив би в тісний зв'язок з європейським соціалізмом без посередницької інстанції російського” [13]. З часом розбіжності в лавах УПСР продовжували поглиблюватися, що призвело в грудні 1917 р. до розмежування її правої і лівої частин. Незважаючи на це, протягом всього 1917 р. УПСР відігравала помітну роль у політичному житті України, що засвідчило становище її лідерів у Центральній Раді, зокрема, обрання члена ЦК УПСР М. Грушевського головою останньої.

Достатньо помітною в суспільно-політичному житті 1917 р. в Україні була Партія соціалістів-федералістів, що виникла ще в 1908 р. під назвою “Товариство українських прогресистів (поступовців)” (з лютого по червень 1917 р. – Радикально-демократична партія). Остання була невеликим політичним клубом, основу якого складали українські літератори і громадські діячі: С. Єфремов, В. Прокопович, Д. Дорошенко, Ф. Матушевський, І. Шраг та інші. Характерно, що протягом досить короткого часу ідеологічні засади партії зазнали суттєвих змін. Бажання соціалістів-федералістів отримати реальну соціальну базу в особі швидко прогресуючої міської і сільської буржуазії примусили їх у програмних документах дрейфувати від консерватизму до соціал-демократії. 25-28 червня 1917 р. партійна конференція, що відбулася в Києві, прийняла рішення про перейменування партії на “соціалістичну” [14, с. 257], з одночасним проголошенням української нації безкласовим суспільством. У преамбулі до програми есефі заявляли про своє бажання “ідеал соціалізму” в соціальній сфері “з’єднати з “ідеалом федералізму” у сфері політичній”. Реальну ж ціль вони бачили в перетворенні мирним, еволюційним шляхом Російської держави у вільне суспільство, засноване на двох основах “громадянського життя” – правах людини і правах нації.

Програма соціалістів-федералістів зводилася до вимоги автономії України в рамках Російської буржуазної демократичної республіки. УПСФ, заперечуючи принцип жорсткої централізації, прагнула до утворення демократичної федеративної республіки – союзу рівноправних національно-територіальних і обласних автономних штатів. Ухвалення рішення про перетворення імперії у федерацію штатів покладалося на Всеросійські Установчі збори. В такому випадку Україна ставала б автономним штатом Російської держави з суверенним економічним і внутрішньополітичним життям. Проголошувалося право верховної власності України на землю, ліси, води, надра, залізниці, електростанції, торгівлю товарами першої необхідності; передбачалася широка муніципалізація народного господарства; обіцяна державна підтримка в кооперативному користуванні промисловими підприємствами і веденні колективного господарства.

Партія пропагувала “загальнолюдські ідеали рівності, свободи і братерства”. Економічна частина програми достатньо еkleктично і непослідовно передбачала “прогресивний податок на прибуток і спадщину”, “монополію в справах господарських і торгових” і “принципове право земельних власників на викуп”.

Аграрна реформа допускала знищення приватної власності на землю і

передачу земель у крайовий земельний фонд, із якого проводилося б наділення селян землею у формі довгострокової оренди. Детально регламентувалося робітниче законодавство, різноманітні заходи з захисту найманої праці. Зокрема, передбачався восьмигодинний робочий день, 36-годинний робочий тиждень та щорічна відпустка. Було також гарантоване державне страхування та сприяння діяльності профспілкових організацій. Кінцевим результатом реалізації розробленої програми реформ повинна була стати, на думку есеїв, побудова в Україні “крайового соціалізму” [15, с. 3-7].

В першій половині 1917 р. помітну роль у політичному житті України стала відігравати одна з найстаріших політичних партій – Українська народна партія (УНП), яка почала формуватися ще в 1901 р. та діяла в Лівобережній Україні, переважно в Харківській губернії. Її засновниками та лідерами у різні роки виступали: М. Міхновський, брати В. і С. Шемети, В. і Г. Шевченки, С. і А. Макаренки, М. Біленький, Є. Любарський-Письменний та Ю. Коллард.

У програмі партії, яка практично не змінювалася з 1906 р., говорилося про бажання УНП репрезентувати інтереси українського пролетаріату і найбільшого селянства та про визнання соціалістичного ідеалу як “єдиного, що спроможний знищити експлуатацію, безправ’я, нерівність, насильство і встановити лад, при якому фабрики і заводи повинні належати українцям-робітникам, а земля – українцям-хліборобам”.

У програмі висувалася першорядна вимога – свобода і самовизначення української нації. Вважаючи найбільш доцільним існування незалежної Української держави, УНП визнавала можливість як федеративного, так і автономного устрою Російської держави, причому застерігала, що добровільному укладенню союзу вільних і рівноправних націй повинний передувати розпад імперії.

Влада, за програмними документами партії, повинна була належати народу. Передбачалося утворення “вільної спілки” федеративних самоврядних українських земель, а народу давалися широкі загальнодемократичні права і свободи (недоторканість особи і житла, введення прогресивного податку, ліквідація станових привілеїв, рівноправність чоловіків і жінок, скасування законів, що утискають права народу, скасування паспортної системи, відповідальність уряду перед громадянами, свобода релігії, совісті, слова, преси, зборів, об’єднань і спілок, загальне виборче право, заміна постійної армії державним ополченням).

З аграрного питання висувалася програма-мінімум (викуп землі у поміщиків на вигідних для селян умовах, нормування орендної плати за землю в залежності від її прибутковості, скасування короткострокової оренди, свобода селянина-орендаря у виборі засобу господарювання, перехід до орендного фермерства) і програма-максимум (націоналізації землі, перетворення її у власність усієї нації), реалізація якої стане можливою тільки після Всеукраїнської революції. Згодом землю передбачалося передати в користування фермерам і селянам-власникам за умови

дотримання вимоги: “брати землі... стільки, скільки може він опрацювати власноручно, без наймання робітників” [3, с. 44-47].

Під впливом лідера партії М. Міхновського УНП набула деяких ознак партії національної нетерпимості до некорінних націй і народностей. Зокрема, він неодноразово вказував, що Україні для переходу на демократичний шлях розвитку необхідно провести ряд заходів щодо своєї деколонізації, піти шляхом вилучення без компенсації земель у землевласників-неукраїнців. Опинившись у середині 1917 р. в центрі критики з боку есерів, есефів та інших українських демократичних сил, які звинувачували УНП у нецивілізованому шовінізмі, партія потрапила в смугу ідейних хитань, внаслідок чого значна частина її членів влилася в ряди УПСР та УДХП [2, с. 636].

Українська демократично-хліборобська партія (УДХП) була організаційно оформлена 29 червня 1917 р. на установчому з'їзді в м. Лубни (Полтавської губернії) з ініціативи крупних полтавських землевласників. Її чисельні організації існували на Полтавщині, Харківщині, у Києві, Таврії, на Західному Поділлі. Загальна чисельність УДХП становили близько 2-3 тис. членів [2, с. 639], очолюваних М. Боярським, Л. Климовим, братами В. і С. Шеметами, М. Макаренком, В. Липинським (останній є автором програми УДХП).

Програма партії висувала вимогу утворення самостійної Української демократичної республіки з широкими громадськими правами (свобода слова, преси, спілок і ін.), визнавала права всіх народів в Україні на національно-культурну автономію. Враховуючи, що близько 85% громадян України проживали в сільській місцевості, УДХП вважала, що “політична влада в Україні повинна належати у першу чергу представникам українського селянства і місто не повинно диктувати свою волю українському селу”. Для цього партія виступала за “збільшення політичної, економічної і культурної сили українського селянства”, що досяглося, на її думку, шляхом утворення парламентсько-президентської республіки за умов “рівного, вселюдного, безпосереднього виборчого права, з таємним голосуванням за пропорційною системою”.

УДХП вважала за необхідне встановлення державного контролю над суспільно-важливими галузями промисловості. Програма партії передбачала примусову викупівлю державою вугільних, залізрудних та нафтових промислів; об'єднання цукрової та винокурної промисловостей в державні національні підприємства. Партія виступала також за поширення професійних союзів і розвиток демократичного кооперативного руху. В аграрній сфері передбачалася конфіскація шляхом викупівлі великих землеволодінь та пріоритетний розвиток господарств фермерського (хутірського) типу [3, с. 133-135].

Восени 1917 р., після невдалої спроби утворити спільний блок з низкою інших партій, що виступали за державну незалежність України, УДХП на партійній конференції (яка відбулася в Полтаві), ухвалила рішення притримуватися пасивної тактики стосовно виборів до Установчих зборів,

чим обумовила свій подальший занепад.

У другій половині 1917 р. організаційно оформилася Українська партія самостійників-соціалістів (УПСС), яка з 1906 р. фактично існувала як політична течія “автономістів” в УНП. Після Лютневої революції представники течії вели активну агітацію серед військових. Зокрема, 20 жовтня 1917 р. на 3-му військовому з’їзді керівники партії виступили з меморандумом, у якому містилися вимоги негайного проголошення суверенної Української республіки, проведення аграрної реформи, організації української армії і флоту.

Програма партії проголошувала соціалістичний ідеал як головну умову справедливої перебудови суспільного життя. Цей ідеал передбачав, що «знаряддя виробу: фабрики й заводи й т. п. на землі, оселеній українським народом, мусять належати українцям-робітникам, а земля (рілля) – українцям-хліборобам».

Партійні документи також містили вимогу ліквідації класових привілеїв, введення широких громадянських свобод (преси, слова, совісті й ін.), загального виборчого права. В аграрному розділі програми говорилося про необхідність наділення землею найбіднішого селянства. Промисловим робітникам гарантувався 8-годинний робочий день, мінімум заробітної плати, охорона праці. В галузі державного будівництва партія виступала за повну незалежність України в етнографічних кордонах, встановлення парламентської республіки з президентським правлінням, надання українській мові статусу державної. Стосовно зовнішньої політики партія визнавала право націй на самовизначення, орієнтувалася на добровільні союзи із сильними, але географічно віддаленими країнами.

Соціальну базу партії складали переважно військові, представники української інтелігенції, робітники. Засновники і лідери УПСС – відомі громадські діячі – О. Макаренко, М. Андрієвський, І. Андрущенко, І. Липа, П. Макаренко, І. Луценко та інші. Партія неодноразово критикувала Центральну Раду за соціалістичну демагогію і нездатність розв’язати аграрне питання, виступала за введення декількох своїх представників до складу уряду [16, с. 14-18].

Серед інших партій, які діяли в 1917 р., але помітної ролі в політичному житті України не відігравали, можна назвати Народно-соціалістичну партію або Партію народних соціалістів, яку очолювали В. Мякотін та А. Пешенохов і яка виступала за “м’яку соціалізацію” землі; анархістські та напіванархістські організації, зокрема “Союз есерів-максималістів”, які діяли в основному на Півдні України [1, с. 14]; Українську трудову партію на чолі з Ф. Крижанівським; Українську федеративно-демократичну партію, якою керували В. Науменко та І. Лужицький [1, с. 30].

Лютнева революція не тільки сприяла утворенню та розвитку на Україні політичних партій, але й утворила певні умови для їх повноцінної політичної діяльності. Майже одночасно, на початку березня 1917 р., в Україні почали функціонувати політичні колегіальні органи влади. Тільки в

березні в Україні було утворено 252 Ради робочих депутатів та декілька десятків Рад солдатських депутатів і Рад селянських депутатів, у складі яких більшість належала партіям більшовиків, меншовиків та російських есерів [17, с. 28]. На початок літа тільки в Харківській губернії було організовано 230 сільських Рад, в Катеринославській – 190, а всього в Донецько-Криворізькому басейні в середині осені налічувалося 430 сільських Рад [18, с. 98]. Одночасно в більшості міст були утворені “громадські комітети”, що підтримували діяльність Тимчасового уряду, основу яких складали представники українських партій, меншовики та есери [5, с. 125].

4 березня 1917 р. в Києві на зібранні київської групи Товариства українських прогресистів (поступовців) була утворена Центральна Рада, в яку пізніше увійшли українські соціал-демократи, есери, соціалісти-самостійники та представники інших партій. Поступово чисельність Ради збільшувалася і зі 115 депутатів у квітні досягла чисельності 800 депутатів у жовтні [19]. Із перетворенням Центральної Ради в крайову владу Тимчасового уряду в Україні до її складу увійшло понад 100 представників від різних соціалістичних партій: російських меншовиків і есерів – 40, єврейських – 35 та польських – 15 депутатів [1, с. 33].

Протягом року партії отримали можливість взяти участь у виборчих кампаніях до місцевих органів влади та Всеросійських Установчих зборів. Зокрема, з квітня до липня-серпня 1917 р. тривала передвиборна кампанія в органи місцевого самоврядування (міські думи, земства і т.п.). В Україні, як і в країні в цілому, вона проходила в обстановці найгострішої політичної боротьби, про що свідчить, зокрема, кількість партій, що брали активну участь у виборах. У Києві, наприклад, було виставлено 18 списків від різноманітних партій і організацій, у Вінниці – 15, Харкові – 13, Катеринославі – 23, Луганську – 10, Одесі – 24, Миколаєві – 18, Полтаві – 14 [5, с. 150].

У цілому за результатами виборів найбільшу підтримку отримав блок українських та російських есерів – 21,5%, соціалістичний блок – 17,4%, кадати – 8,1%, РСДРП(б) – 5,5%, РСДРП – 5,3%, УПСФ – 1,1%. Вибори дозволили сформувати партійно структуровані місцеві органи влади і продемонстрували політичні симпатії виборців міст.

В листопаді 1917 р. на території України пройшли вибори депутатів Всеросійських Установчих зборів, згідно з результатами яких найбільшу підтримку отримали: блок українських соціал-демократів та есерів – 55,5%, російські есери – 17,3%, РСДРП(б) – 10,8%, кадати – 3,4% [5, с. 178-179].

Таким чином, можна констатувати:

- В період між Лютневою і Жовтневими революціями в Україні відбувався стрімкий процес утворення, легалізації та діяльності десятків політичних партій, які репрезентували політичні погляди основних верств, прошарків та національних груп українського суспільства.

- Одночасно з процесами партійного будівництва відбувалося встановлення реального режиму функціонування багатопартійної політичної системи: партії виступали як суб'єкти колегіальних органів влади, брали

участь у виборчих кампаніях і в такий спосіб реально посилювали свій вплив на соціально-економічні та суспільно-політичні процеси в Україні.

– Половина діючих політичних партій позиціонували себе як українські. Вони прагнули сформуванню суто національної стратегії розвитку українського суспільства, і під час виборів Всеросійських Установчих зборів (листопад 1917 р.) випередили за чисельністю поданих за них голосів загальноросійські партії.

Список джерел та літератури:

1. Ветров Р. Політичні партії України на початку ХХ століття (1900-1935 р.р.). – Днепродзержинськ, 1997. – 112 с.; 2. Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века // Энциклопедия. – М., 1996. – 806 с.; 3. Українські політичні партії кінця XIX – початку ХХ століття // Програмні і довідкові матеріали. – К., 1993. – 334 с.; 4. Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – № 20-21.; 5. Курас И. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине. – К., 1978. – 314 с.; 6. Котляр М., Кульчицький С. Шляхами віків: довідник з історії України. – К., 1993. – С 128.; 7. Робітнича газета. – 1917. – 3 жовтня.; 8. Робітнича газета. – 1917. – 4 жовтня.; 9. Робітнича газета. – 1917. – 6 червня.; 10. IV конгрес УСДРП. – К., 1917. – 22 с.; 11. Гамрецький Ю. Про буржуазно-націоналістичні перекопання деяких питань історії Великого Жовтня // УІЖ. – 1970. – № 11. – С. 76-82.; 12. Програма і статут Української Партії соціалістів-революціонерів, ухвалені на партійному з'їзді у Києві. – К., 1917. – 12 с.; 13. Боротьба. – 1917. – № 5.; 14. Більшовики України в боротьбі за перемогу Жовтневої революції. – К., 1957. – 398 с.; 15. Програма УПСФ. – К., 1917. – 18 с.; 16. Українська Партія самостійників-соціалістів. – Відень, 1920. – 32 с.; 17. Гамрецький Ю. Ради робітничих депутатів України в 1917 р. – К., 1966. – 128 с.; 18. Боршевський В. Про кількість Рад селянських депутатів у Донецько-Криворізькому басейні // УІЖ. – 1966. – № 10. – С. 98-100.; 19. Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – № 4.

Григоренко Олександр Петрович
доктор історичних наук, професор
(м. Хмельницький)

ГЕТЬМАН ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ – ВИЗНАЧНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ

На сучасному етапі розвитку та розбудови незалежної Української держави з'явилися сприятливі умови для всебічного дослідження вітчизняної історії. Значний інтерес дослідників спостерігається і до проблематики Української національно – демократичної революції 1917-1921 рр., зокрема до періоду Української Держави гетьмана П. Скоропадського. Перевидані праці провідних діячів тих подій – М. Грушевського, В. Винниченка, Д. Дорошенка, П. Скоропадського. Особливої уваги в цьому плані заслуговують дослідження таких авторитетних науковців як В. Верстюка, С. Кульчицького та Г. Папакіна. Проблеми формування силових структур Української Держави присвячено статтю В. Сідака [1, с. 214-220].

Державотворчий процес в сучасних умовах проходить з величезними

труднощами. Кожне покоління повинне спиратися на здобутки та досвід попередніх поколінь. Досвід Української Держави 1918 р. також має бути осмислений новітньою політичною елітою як інтегральний елемент вітчизняної історії XX ст. Адже перешкоди на шляху утворення України як незалежної і сильної держави багато в чому такі самі, як і в часи Павла Скоропадського: нездатність української політичної еліти знайти спільну мову, її невміння або небажання полегшити життя реформами.

29 квітня 1918 р. у двох місяцях Києва відбулися події, які увійшли в історію українського державотворення. Між собою вони тісно пов'язувалися, хоч і заперечували одна одну. На вулиці Володимирській Центральна Рада майже без обговорення прийняла Конституцію УНР. Голову ЦР М. Грушевського проголосили президентом УНР. В Основному законі посади президента не передбачалося, однак ніхто не звернув на це уваги. На той час ЦР мала лише трохи більше року історичного життя. На цьому її політичне життя закінчилося, а М. Грушевський практично в той же день залишає політичну арену, втративши майже всіх своїх прихильників.

Одночасно в цей же день в приміщенні цирку відбувався Український хліборобський конгрес, на який з усіх губерній України прибуло майже 8 тисяч делегатів. Розвиток внутрішніх політичних подій з усією ясністю засвідчував, що Центральна Рада на той час повністю вичерпала свій державотворчий ресурс [2, с.13-14]. Логіка історичного процесу, саме питання подальшого існування молоді держави вимагали таких кроків, на які лідери ЦР виявилися нездатними. Прискорений рух молоді української держави у лівому напрямку, її поспішна соціалізація були зупинені на вимогу впливової й чисельної частини суспільства, якій було що втрачати внаслідок соціальних експериментів. Скуштувавши російської більшовицької практики, обпалившись на анархії та розкладових тенденціях, упевнившись у нездатності та небажанні лідерів українських соціалістичних партій протистояти такій руйнівній навалі з північного сходу, ця власницька частина суспільства спробувала перебрати владу на себе. У цей день було відновлено після більш ніж 150 – річного небуття історичну форму українського правління – гетьманство. Потрібно повністю погодитись з точкою зору Г. Папакіна, що саме “розвиток внутрішніх політичних подій, сама логіка нашої історії, а не закордонні чинники, як це прийнято і досі писати, призвели до різкого повороту в долі нашої країни” [3, с.6].

Уособленням і провідником цієї власницької верстви став професійний військовий, колишній генерал-лейтенант російської армії, генеральний отаман Українського вільного козацтва, обраний на його з'їзді в Чигирині Павло Петрович Скоропадський. Коли він з'явився у ложі, у залі пролунали вигуки “Хай живе гетьман!” Після цього головуючий запросив генерала у президію, і той подякував присутнім за те, що вони довірили йому владу. Так народилася Українська Держава гетьмана П. Скоропадського.

П. Скоропадський (1873-1945 рр.) належав до старовинного козацького роду, який залишив Україні відомих політичних діячів. Генеалогія старовинного роду Скоропадських простежується від вихідця з

Уманщини Федора Скоропадського, який воював у війську Богдана Хмельницького і загинув у бою під Жовтими Водами. З далеких предків роду Скоропадських найбільш відомий онук Федора – Іван Ілліч Скоропадський, який у 1708-1722 роках був гетьманом України. Коли у 1722 році була створена російська владна структура – Малоросійська колегія, відповідно якої вперше управління Гетьманщиною передавалося до рук державної інституції Російської імперії, то гетьман заперестував проти таких нововведень. У травні 1722 року він з'явився до Петербурга, спробував переконати Петра I у відсутності причин для проведення в Гетьманщині перетворень, виступив проти запровадження в ній Колегії, намагався відстояти права козацької України, передбачені договором 1654 року, які на його думку, і далі мали залишатися незмінними “до мого уряду гетьманського” [4,с. 267-268]. Проте домагання І. Скоропадського були відхилені. Не виключено, що ця невдача надломилася гетьмана, і він невдовзі після повернення до Глухова помер.

Відновлення гетьманства відбувалося у важкі часи української історії. Державне будівництво і стабілізацію в країні доводилося проводити в умовах окупації. Будь-які заходи потрібно було здійснювати з огляду на німецьке та австрійське командування. Проти нього зразу ж виникла сильна опозиція у всіх верствах суспільства. Вже в перші дні гетьман зустрівся з нестачею кадрів для управління, відсутністю однодумців. “Беручи владу до своїх рук, – згадував він, – я не мав біля себе людей, котрих би давно і добре знав. Ці люди, що були біля мене, не знали добре ні мене, ні моїх переконань. Я не був з ними зв'язаний ні ідейно, ні організаційно”.

В таких умовах загибель гетьманату була неминучою. Під час гетьманства П. Скоропадський постійно перебував між двох вогнів. Панівні класи, зокрема, поміщики, підтримавши гетьманський переворот і спираючись на силу окупаційних військ, створювали власні збройні загони, за допомогою яких тероризували населення, особливо сільське. Вони вимагали відшкодування понесених в попередній час збитків. Склалося враження, що гетьман для того тільки й прийшов, аби допомогти німцям грабувати Україну. Проти нової влади виступили також українські політичні партії соціалістичного спрямування. На запрошення до співпраці вони відповіли відмовою і звинуватили П. Скоропадського у бажанні відновити “єдину і неділиму” Російську імперію. Лідери соціалістів – федералістів пішли на переговори про створення уряду з німецьким генералом Гренером, а не з гетьманом України. Це трагічна помилка в історії українського національно – визвольного руху, яка має актуальне значення і в наші дні, коли заради будь – яких партійних інтересів чи соціальних ілюзій представники державної ідеї не змогли об'єднатися для будівництва Української держави.

Російські монархічні кола і Союз земельних власників, ціла сітка проросійськи налаштованих організацій – червоні й білі, Антонов-Овсієнко і Денікін, не змовляючись і не координуючи своїх дій, виступили проти незалежності України єдиним фронтом. Царські генерали не могли простити

П. Скоропадському його переходу на національні позиції, зради, як їм здавалося, єдиної, неподільної, православної Росії. Більшовики ж добре розуміли ціну втрати України. Це яскраво висловив другий вождь більшовиків того часу Л. Троцький. Інструктуючи агітаторів, яких посилали в Україну, він наголошував: "...нам необходимо возвратить Украину России. Без Украины нет России. Без украинского угля, железа, руды, хлеба, соли, Черного моря Россия существовать не может, она задохнется, а с ней и советская власть и мы с вами". Як бачимо, на відміну від В. Леніна, як гнучкого політика, який на словах визнавав за Україною право на самовизначення і утворення держави, то його соратники не вважали за потрібне приховувати свої погляди словесною демагогією. Більша частина більшовиків дивилася на Україну як на географічне поняття на зразок Поволжя, Вологодщини чи Нечорноземної зони Росії. Прагнення українців до утворення своєї держави вони вважали вигадкою націоналістів. Впливовий діяч більшовиків того часу М. Скрипник писав: "Для большинства членів нашей партії не існує України як національної одиниці".

Несприятливим для гетьмана П. Скоропадського було і міжнародне становище. Хоча гетьманський уряд обмінявся посольствами з 12 країнами і таким чином багато зробив щодо міжнародного визнання самостійної України, у важку годину правителі провідних країн світу не підтримали намагання українського народу відродити свою державність. Швидше всього вони боялися впливу відокремлення України від Російської імперії, як небажаного прикладу для народів власних колоній.

Всі ці і багато інших факторів зумовили П. Скоропадського 14 грудня 1918 р. відмовитися від влади, що дало згодом більшовицьким військам силою зброї встановити радянську владу. Це не була боротьба між націоналістичною контрреволюцією і революційним народом, як протягом тривалого часу стверджувалося в офіційній історіографії, а війна з опорою на місцеві сили за підпорядкування України старій імперії в новому вбранні.

Наявність жорсткої ідеологічної цензури, неможливість для дослідників користуватися відповідними документами і матеріалами обмежували можливості наукового аналізу останньої доби гетьманщини в історії України. Цей період, як і особа самого гетьмана П. Скоропадського, були відомі читачеві здебільшого тільки з негативного боку, з тієї характеристики, яку дав йому у своїй книзі "Відродження нації" В. К. Винниченко. Він ставився до гетьмана вкрай упереджено і в своїх надзвичайно суб'єктивних мемуарах писав: "Гетьман був підставною, нікчемною фігурою, манекеном, декорацією, за якою стояв німецький генерал та його воля, бажання, інтереси й розпорядження" [5, с.26]. Особа самого П. Скоропадського і період його правління в радянську добу подавалися зневажливим терміном "Гетьманщина", "Скоропадщина", що повинно викликати асоціацію на кшталт "поміщицька диктатура", "реставрація монархії", "лялька в руках німців", "маріократія". Крах старої політичної системи створив принципово нову ситуацію в суспільстві. Науковці дістали можливість відновити дійсну картину історичних процесів,

звільнити її від догматичних і кон'юктурних нашарувань. Як зазначає один із самих відомих і авторитетних дослідників цього періоду вітчизняної історії професор В. Верстюк, у такому, як зазначалося вище, негативному ставленні до особи П. Скоропадського і його діяльності більше політичного підтексту, ніж історичної об'єктивності.

Адже в умовах окупації, свавілля поміщиків, супротиву старих урядових структур, кадрового голоду, шаленої антигетьманської пропаганди соціалістичних партій, російських шовіністів і їх організацій в Україні, в огні різноманітних народних повстань, змов та диверсій, власних помилок гетьманська влада за сім з половиною місяців свого існування зробила досить багато для створення України як держави.

За короткий час уряд, до якого входили юристи, земські діячі, професори, обговорив і прийняв близько 300 законопроектів. Серед них закон про міське і земське самоврядування, про українське підданство, про заснування Земельного банку, про купівлю і продаж землі поза міськими оселями, про організацію української армії та флоту.

Спираючись на ці та інші закони, уряд зумів до певної міри стабілізувати становище. Велике значення при цьому мала нормалізація функціонування фінансової системи. Міністерство фінансів, очолюване А. Ржепецьким, змогло зміцнити українську валюту, налагодити грошовий обіг, створити державний бюджет. На цій основі запрацювала економіка, яка була в кризовій ситуації.

Для вирішення найпекучішого питання про землю уряд утворив губернські та повітові земельні комісії. В жовтні була створена Вища Земельна Комісія, яку очолював сам гетьман. Комісія виробила проект земельної реформи, згідно з яким усі великі маєтки примусово викуплялися державою через Державний Земельний Банк і розподілялися між селянами (не більше 25 десятин в одні руки).

На відміну від В. Винниченка, який виступав проти створення Української армії, П. Скоропадський добре знав, що без армії неможливе державне будівництво. Тому він залучив до створення армії найбільш досвідчених офіцерів, затвердив Головний і Генеральний штаби. Передбачалося створити прикордонні та залізничні війська, піхоту, кінноту, військово-морський флот.

І все це робилося на очах німецьких генералів, яким нібито вірою і правдою служив гетьман і які вважали, що для захисту України достатньо і німецьких військ. Стосовно них, в умовах відсутності серйозної збройної сили і підтримки населення, гетьман обрав шлях відокремлення дрібниць від важливих речей. За його словами, треба було “уступаючи в справах, які особливої шкоди краєві не приносили, міцно боронити більш поважні інтереси”.

Сім з половиною місяців гетьманування П. Скоропадського були періодом небаченого розвитку культурно-освітнього життя. 5 серпня 1918 р. пройшов закон про відкриття двох українських університетів – одного в Києві, іншого в Кам'янці-Подільському. Передбачалося відкриття

українських університетів і в інших містах. Причому, відкриттю і діяльності новоутворених університетів гетьман П. Скоропадський приділяв особисту увагу. На посаду ректора майбутнього університету в Кам'янці-Подільському було рекомендовано професора Івана Огієнка. Він здійснив велику організаційну роботу: відбулася аудієнція з Гетьманом України Павлом Скоропадським. 17 серпня 1918 року П.Скоропадський затвердив Закон про заснування Київського та Кам'янець-Подільського державних українських університетів. Поява на освітянській карті України відразу двох національних університетів була подією справді історичної ваги і перспективи. Це добре розуміла національно свідомо інтелігенція, поводитирі українства, діячі світової культури. Як зазначали, зокрема, працівники Подільської губернської управи “втрачена сотні літ тому назад Українська вища школа нині могутньою волею народу покликана до життя, і вже ніякі хвилі бурхливої майбутності не зметуть її з того міцного ґрунту, на якому вона буде стояти, спираючись на свідоме українське громадянство” [6, арк. 4].

Гетьман П. Скоропадський високо цінував будівничих національної університетської системи, зокрема І. Огієнка, який, за його переконанням, “зміг зовсім тихо цілий університет створити, являючись... завжди з готовими обґрунтованими доповідями, і я ні разу йому ні в чім не відмовив, чому Кам'янецький Університет став такий міцний і багатий” [7, с.24].

Ректор університету І. Огієнко змушений був турбувати керівника держави неодноразово. Підстав для візитів до П. Скоропадського у людини, яка відповідала за створення університету у далекому від столиці, донедавна прифронтовому Кам'янці, було достатньо. Через господарську розруху, гострий дефіцит найнеобхідніших для будівельно-монтажних робіт матеріалів і навчального приладдя І. Огієнку доводилось не раз апелювати до Гетьмана. “Я був у п. Гетьмана по справах Університету вже двічі – 1 і 2 жовтня, писав він у листі до секретаря університетської комісії О. М. Пашенко. – Прийом був “високоповажний”, – перший раз Гетьман держав мене у себе 1,5 години. На проханні до пана Молова (головноуповноважений з ліквідації майна зі складів російської армії) про відпуск Університетові потрібного майна Гетьман власноручно написав: “Пану Г. Молову. Прошу Вас всім, чим можна допомогти Кам'янець – Подільському Державному Українському Університету і видати йому по змозі всього, чого він просить. Коли тільки на це єсть якась перешкода, прошу зайти до мене і докласти про це мені для остаточного мого розрішення справи. Цьому університетові я надаю величезне і культурне значіння. Павло Скоропадський. 2. X. 1918 р. Київ”. На нашім проханні відпустити дров для університету Гетьман наклав резолюцію: “Міністру Земельних справ. Прошу Вас прийняти на увагу це прохання. Павло Скоропадський. 2. X. 1918 р. Київ” [8, арк. 10].

Гетьман отримав запрошення на відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету, яке відбулося 22 жовтня 1918 р., але з певних причин не зміг прибути до Кам'янця-Подільського. В той день університет отримав близько 400 вітальних адрес і понад тисячу телеграм з

усіх куточків України, а також з-за кордону: від українських гімназій і початкових шкіл, “Просвіт”, “Союзу Українок”, студентських, академічних і творчих організацій, видавництв, послів України, військових частин, учительських спілок, ректорів європейських та російських університетів, різних Академій наук [9, с.44]. У Грамоті Гетьмана усієї України П. Скоропадського підкреслювалось: “Ми визнали для всього народу українського утворити в місті Кам’янці-Подільському Український Державний Університет. Призиваючи Боже благословення на це огнище народної освіти, бажаємо, аби цей Університет, сприяючи широкому відродженню нашої національної культури, виявив усі творчі сили багатого духом та здібностями Українського народу” [10, с.14].

Як видно, до заснування Кам’янець-Подільського державного українського університету гетьман П. Скоропадський мав безпосереднє відношення. Підтримавши прагнення прогресивної подільської інтелігенції, до чого приєдналася частина київських вчених, відкрити на межі трьох українських регіонів (Поділля, Північна Буковина, Східна Галичина) національний університетський заклад, він затвердив відповідний закон Української держави, допомагав ректору університету у розв’язанні непростих матеріально-технічних проблем, сприяв його культурному розвою, через урядову кризу, інші причини він не зміг прибути на свято відкриття вогнища освіти і культури Подільського краю, всієї України, передав йому своє благословення через спеціального представника, вболівав за його долю, перебуваючи в еміграції.

Історія двох університетів, заснованих в роки правління гетьмана П. Скоропадського, багата, цікава і водночас – складна. Поразка Української національно-демократичної революції привела до практичної ліквідації створеної у 1917-1920 роках української вищої школи, в основу якої було покладено концепцію національної освіти. Не здійснивши жодного випуску ці університети було реорганізовано в інститути теоретичних наук, народної освіти, соціального виховання, учительські і педагогічні. У 1993 році статус університету надано Київському педагогічному інституту імені М. П. Драгоманова. У Кам’янці-Подільському історична справедливість восторжествувала у 1997 році. Найстарішому вузі на Хмельниччині – Кам’янець-Подільському педагогічному інституту – також повернено статус університету, випадає відповідальна і почесна місія – готувати педагогічні кадри за університетською програмою. Новій генерації освітян працювати у незалежній, демократичній Україні, яку намагався створити у 1918 році гетьман П. Скоропадський.

Вершиною створення наукових закладів в гетьманські часи стало відкриття Української Академії Наук, першим Президентом якої став професор В.Вернадський. Протягом всього періоду існування Національна Академія Наук – провідний науковий осередок України.

До досягнень у галузі культури періоду гетьманату треба додати заснування Українського театру драми та опери, створення Української державної капели під керівництвом О. Кошиця, державного симфонічного

оркестру під керівництвом О. Горілого.

П. Скоропадський чимало зробив і в еміграції: в Берліні було відкрито Український науковий інститут, організував Українську громаду. Під час Другої світової війни визволяв із концтаборів карпатських січовиків, діячів українських національних партій, оstarбайтерів із України, заснував у Німеччині Українську автокефальну церкву.

Сучасним українським політикам, хоча ситуація нині, звісно, зовсім не та, що у 1918 році, потрібно добре пам'ятати деякі уроки гетьманування П. Скоропадського. Щоб не повторити минулих помилок. Щоб побудувати сильну і стабільну, незалежну демократичну державу.

Життя і діяльність П. П. Скоропадського переконливо засвідчують, що він був визначним політичним діячем, який прагнув об'єднання українців для досягнення заповітної мрії – вільної незалежної України.

Список використаних джерел та літератури:

1. Сідак В. Спеціальні служби Української Держави гетьмана П. Скоропадського // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія Історія, економіка, філософія. – К., КДЛУ, 2000. – Вип. 4 (Збірник наукових праць кафедри історії України та зарубіжних країн, № 1);
2. Григоренко О. П., Яременко В. І. Політична наука Центральної Ради // Українська національна ідея: історія і сучасність. Науковий збірник. – Житомир, 1997.;
3. Папакін Г. Павло Скоропадський: постать на тлі епохи // Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року. Науковий збірник, присвячений 125 – річчю від дня народження Гетьмана Павла Скоропадського та 80 – річчю проголошення України 1918 року. – К., 1998.;
4. Смолій В.А., Степанков В. С. Українська державна ідея XVII-XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. – К., 1997.;
5. Винниченко В. Відродження нації. Ч. III, Київ – Відень, 1920. Репринт, 1990 р.;
6. Державний архів Хмельницької області. – Ф. Р – 582. – Оп. 1. – Спр 7.;
7. Завальнюк О. М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918 – 1921 рр.). – Кам'янець-Подільський, 2006.;
8. Державний архів Хмельницької області. – Ф. Р – 582. – Оп. 1. – Спр.163.;
9. Копилов А. О., Завальнюк О. М. Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет: від ідеї створення до ліквідації (1918-1921 рр.) // Український історичний журнал. – 1999. – № 4.;
9. Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. – Кам'янець-Подільський, 2003.

Поп Юрій Іванович

*Доктор історичних наук, професор
(м. Вінниця)*

ГЕТЬМАНСЬКИЙ РУХ В ЕМІГРАЦІЇ: ІСТОРІЯ

Поява українського консервативно-монархічного руху на початку 1920-х років як явища національного суспільно-політичного життя викликала потребу у розробці його ідеологічних і програмних засад. Протягом цього періоду існування цей рух був тісно пов'язаний із родом Скоропадських як історичної династії представники якої очолювали гетьманат в Україні у XVIII-XX ст.

У пропонованому науковому доробку висвітлюється роль

П. Скоропадського в організації та поширенні гетьманського руху у середовищі української еміграції у 30-х рр., що досі не біло предметом спеціального дослідження. Автор робить спробу висвітлити процес персоніфікації роду Скоропадських у ході реалізації концепції дідинної монархії.

В основу статті покладено матеріали документу із Празького архіву опублікованого чеським істориком С. Тейхмановою в журналі “Slovanský přehled” за 1992 р. [1]. Крім того певні відомості про українську політичну еміграцію в Чехословаччині в 30-х рр. є в матеріалах семінару по історії Східної Європи, які були опубліковані в Празі в 3-х томах [2], в колективній праці чеських істориків “Російська і українська еміграція в Чехословацькій республіці у 1918-1939 рр.” [3], в монографії чеського історика Б. Зелінського [4] та статті В. Мушинки [5]. Про організацію та поширення гетьманського руху в середовищі української еміграції висвітлюється у науковій доробці Б. Ковалія [6] та в статтях українських істориків Г. В. Папаніна [7] та Т. С. Осташко опублікованих в “Українському історичному журналі” №4 за 2008 р. [8]. Залишивши Київ 14 грудня 1918 р., припинивши невдачу справу державного керування, Павло Скоропадський розпочав новий відрізок свого життя. Оселившись разом із родиною у передмісті Берліна – Ванзее, П. Скоропадський опиняється у центрі уваги західноєвропейських журналістів і політиків, які активно цікавляться його планами. Сам він же жодних політичних кроків, у супереч тогочасним чуткам, не робить.

Таким невизначеним було становище колишнього гетьмана у 1919 р., натомість 1921 р. зустрічаємо вже новий гетьманський рух, що організувався у національну надпартійну структуру, тверді ідеологічні засади українського консерватизму, а самого П. Скоропадського як прапора цього руху. Упродовж двох років відбулися дивовижні ідеологічні та політичні зміни – як в українському громадянстві, так і світогляді самого гетьмана. Він знову повернувся до активного політичного життя, і вже до самої смерті у квітні 1945 р. не залишав його.

Головне в діяльності Скоропадського тримати курс на створення сильної монархістської тобто гетьманської партії з допомогою якої влада в Україні перейшла б в його руки. Як підкреслюється в документі з Празького архіву, програма гетьманського руху співпадає з програмою партії державних хліборобів “Головна хліборобська управа”, якій підкоряються гетьманські хліборобські організації, що знаходяться як у Європі так і в Америці [1, с. 187]. З самого початку “вся праця проводилася гетьманом, як у культурнім, так і в економічнім напрямі виключно задля утворення незалежної самостійної України” і що “на ґрунті цієї ідеї стоїть гетьман і досі” [8, с. 99-100].

Сам гетьман не міг обмежитися життям відставного військового або монарха на вигнанні. І в Берліні і в Лозанні він мав дуже велике коло спілкування. Зустрічався з українцями і росіянами, іноземними дипломатами і журналістами, вів надзвичайно широке листування. В 1933 р. до нього до Ванзее переїхав і полковник Лошченко із Брно. Уважно слідував

П.Скоропадський за публікаціями у пресі, книжними новинками повсюдно відшукуючи згадки про Україну, її недавнє минуле і перспективи майбутнього.

В Німеччині у П. Скоропадського налаштовані тісні стосунки з групою письменника А. Розенберга, представниками німецької військової аристократії, насамперед із генерал-лейтенантом, колишнім начальником штабу німецьких військ в Україні В. Гренером, фельдмаршалом К. фон Маннергеймом, П. фон Гінденбургом, полковником О. фон Авенслебеном, а також із товаришами по навчанню в Пожеському корпусі, по службі у російській армії, колишніми царськими офіцерами та остзейськими баронами, які прийняли у міжвоєнну добу німецьку ідентичність та громадянство і відповідно отримали військові чини вермахту. Отже, він контактував саме з тими політичними колами Німеччини, що були не заангажовані у діях офіційних націонал-соціалістичних груп, хоча і орієнтувався на Німеччину [8, с. 107-108].

В Польщі його центром керував зять граф Монтрезор і через нього представники гетьманського руху встановили дружні стосунки з відомими шляхетськими політиками, насамперед з князем Радзівілом, князем Сапегою та іншими відомими особами польської аристократії, які мали свої маєтки на українських землях, які входили до складу Польщі та СРСР. У Львові видавався гетьманський часопис “Хліборобський шлях”, який до Польщі ставився більш ніж лояльно [1, с. 187-188].

П. Скоропадський підтримував зв'язки з російськими монархічними колами, свідченням чого є той факт, що влітку 1933 р. до нього в Берлін приїздив капітан Граф, шеф канцелярії великого князя Кирила Володимировича, який проголошував себе російським імператором. Капітан Граф вкотре вів переговори з Скоропадським про створення спільного російсько-українського антибільшовицького фронту та питання російсько-української федерації. З боку Німеччини на цих переговорах був присутній др. Моц, який вважався спеціалістом з російських питань і був людиною А. Розенберга [1, с. 188]. Слід відмітити і той факт, що позиція гетьмана щодо російських діячів – монархістів або республіканців – визначалася завжди одним: чи визнають вони самостійну Україну, і чи щиро визнають її. Більше того, гетьман і на цій зустрічі взагалі відмовляється від розмов про можливість федеративних зв'язків двох держав до тих пір, поки не існуватиме самостійна Україна.

На початку 30-х рр. всі свої зусилля П. Скоропадський спрямовує на Англію, прагнучи досягти угоди між Німеччиною та Англією щодо українського питання, питання про відродження Великої Соборної України. Тут він знаходить підтримку як німецького так і англійського капіталу. В Лондоні вже декілька років функціонувало “Англо-українське товариство за незалежність України”, яке видавало щомісячник англійською мовою “Investigator”, редактором якого був Коростовець, син колишнього російського дипломата Коростовцева, який помер в 1933 р. В 1932 р. головою

товариства став Грегори, редактор і видавець “Whitall Gazette”. Але через аферу з титулами (за гроші купував собі шляхетські титули) він був заарештований і засуджений на декілька місяців ув’язнення. Через це справа і рух Скоропадського частково втратили симпатії співчуваючих в Англії. Грегори був знятий з поста голови товариства, а саме воно було ліквідовано і замість нього створено принципово нове. Навколо нового об’єдналася і група молодих англійських консерваторів (син міністра Черчилля), представники англійського капіталу (Детернінг), які вважали, що союз Англії з незалежною Україною значно покращив би сьогоднішню важку економічну ситуацію і в Англії. Підтримували цю ідею і ряд англійських військових кіл, які вважали, що СРСР на той час є занадто слабким і що військовим втручанням можна було б забезпечити незалежність України. Українському питанню приділялася значна увага і в політичному салоні леді Асквіт в Лондоні [1, s. 188].

Особливо багато прихильників руху Скоропадського було у Сполучених Штатах Америки та Канаді. Там вдалося створити велику масову організацію із українських емігрантів та переселенців “Січ”, яка нараховувала в 30-х рр. 50 000 членів. Організаційна структура “Січі” була військовою, організація мала значні фінансові кошти і видавала в Чикаго власний журнал «Січ», який розсилався до всіх центрів української еміграції, перш за все до Східної Галичини. В Канаді ряд організацій “Січі” офіційно були включені до регулярних канадських військових частин.

В 1930 р. американську і канадську організації “Січ” очолював полковник Олександр Шаповал уродженець Максимівки що на Україні. У свій час він працював у бібліотеці українського педагогічного інституту в Празі, а в 1930 р. гетьманським указом був призначений головним отаманом “Січі” в Америці куди і виїхав.

Як свідчать документи місцевого уряду О. Шаповал, керуючи ввіреною йому організацією, не розібравшись досконало у її завданнях і роботі, допустив ряд грубих принципових помилок і перш за все тієї, що об’єднав канадську і американську організації “Січі” в одну, не врахувавши при цьому того фактору, що умови і характер канадського життя принципово відрізнялися від республіканського життя в США. Тому гетьманським указом був відкликаний з Америки і на його місце направили іншу людину [1, s. 188].

У свій 60-річний ювілей (1933 р.) П. Скоропадський виголошує, що хоч і почуває «ще сили, енергію до боротьби» та все ж таки мусить подбати про те, щоб після нього був забезпечений провід гетьманського руху. “Після мене, – проголошує гетьман, – провід нашого діла і всі права й обов’язки старшого в нашій роді переходить до сина мого Данила. Синові моему Данилові заповідаю непохитно, до кінця життя, стояти на чолі гетьманського державного діла, а всім гетьманцям – вірно допомагати йому в цім” [8, с. 106 -107].

Згідно з волею батька син гетьмана протягом 1933-1937 рр. працює в гетьманському центрі, а у 1937 р. виїздить до Сполучених Штатів Америки

та Канади, де зустрічається з членами гетьманських організацій Чикаго, Детройта, Філадельфії, Нью-Йорка, Монреалю, Торонто, Оттави, Вінніпега та ін. міст. Виступає з промовами і здобуває ще більшу кількість прихильників гетьманського руху. Навесні 1939 р. гетьманич Данило за дорученням батька виїжджає до Лондона, аби з Великобританії у випадку війни керувати гетьманським рухом в європейському регіоні [8, с. 107].

На початку 30-х рр. прихильники руху Скоропадського в ЧСР не планували ніяких активних дій. З емігрантів, які постійно мешкали у Празі, відкритим прихильником Скоропадського був генерал Михайло Омел'янович-Павленко, але за віком ніякої активної діяльності не проявляв. Як колишній керівник однієї з частин української армії генерала Краузе мав значний вплив серед більшості українських офіцерів і солдат, які зосереджені навколо нього. Прихильником руху був Мельник, який постійно мешкав в Подєбрадах і був головою "Ради присяжних" (організації, яка нараховувала декілька чоловік) [1, с. 188].

В Чехословаччині прихильники гетьманського руху були об'єднані в таких організаціях:

1. Союз хліборобів гетьманців, який нараховув 50 членів, з яких активно працювали інж. Павло Зос, полковник Росіневич, полковник інж. Василь Мурашко (живе в Ужгороді як управляючий кіно "Просвіта"), а в цілому організація мало активна.

2. Товариство Запорозжів, яке нараховувало декілька десятків членів, більшість із яких проживала в Брно. В цій організації великий вплив мав генерал Омел'янович-Павленко, а саме товариство відкрито заявляє про свою прихильність до Скоропадського.

Слід відзначити, що така ж організація, але більш сильна функціонувала у Франції, де її ідеологічним вождем був полковник Дубовій, вона мала свій статут, затверджений відповідними французькими урядами. Почесними членами цієї французької організації "Товариства Запорозжів" крім названого генерала Омел'яновича-Павленка були генерали Василь Вишиваний, який з 1933 р. мешкав у Відні, Пресовський, який жив у Франції і Базельський, який проживав у Польщі. На відміну від чеської ця французька організація "Товариство Запорозжів" і організацію "Унакото" (Українське національне козацьке товариство) (головні фігури в ньому генерали Й. Орлов і Гулей Руденко, які проживали в Софії)), яке до цього підтримувалося рухом відомого Івана Полтавця Остряниці з Мюнхена, прихильника нацистської ідеології. В Парижі проживав і колишній співпрацівник П. Скоропадського Крістіаківський і виконував для нього важливу роботу – підтримувати зв'язки з російськими групами в Парижі, які підтримують ідеї гетьманського руху.

3. Клуб українських старшин у Празі не проявляв значної активності, кількісно невеликий, його головою був відомий генерал Омел'янович-Павленко.

4. Товариство Святого Василя Великого. Метою цієї організації була підтримка грекокатолицької громади в Празі і більшість членів товариства це молодь з Підкарпатської Русі налаштована українськи. Належали до нього і

ряд гетьманців, прихильників УНР. Через цю організацію українська еміграція підтримувала зв'язки з карпато-русинською молоддю і прагнула того, щоб остання була вихована в українському дусі. Головою був священик Василь Гапко, а секретарем Степан Росоха [1, с. 188-189].

Отже, у новому служінні гетьмана України не було нічого особистого амбітного, або ж викликаного прагненням довести щось своїм супротивникам, – пише український історик Г. Папакін. Повертаючись до політичного життя, П. Скоропадський думав лише про майбутню незалежну Україну, практично не сподіваючись за свого життя побачити її звільненою від більшовиків, самостійною та суверенною. Це бажання підтримувало його до останніх хвилин життя. Свідченням того були його численні спроби єднання українського руху на еміграції, рішуча відмова від активної співпраці з неукраїнськими силами, які не підтримували ідею незалежності України [7, с. 95]. П. Скоропадський підкреслював, що гетьманці повинні керуватися виключно українськими інтересами в якій би країні вони не мешкали. “Де б не були гетьманці, вони повинні в той час, коли треба вирішувати, як бути, керуватися лише справжніми інтересами України, – наголошував гетьман, – а коли вони живуть в країні, де інтереси України ніяк не можуть бути зв'язані з інтересами країни, де вони живуть, хай тимчасово відходять у тінь” [8, с. 107].

Уже з середини 1920-х рр. П. Скоропадський зайняв у гетьманському таборі української еміграції становище, яке переросло рамки символу української монархічної ідеї, – підсумовує Т. Осташко. Він почав сприйматися серед більшості українських монархістів як єдиний можливий претендент на гетьмана майбутньої дідовичної української трудової монархії [8, с. 108].

Використані джерела та література:

1. Světlana Tejchmanová. Dokument o ukrajinské emigraci v meziválečném Československu // Slovanský přehled. – 1992. – Č. 2; 2. Ruská, ukrajinska a belorúska emigrace v Praze. – Praha, 1995; 3. Dokumenty k dějinám ruske a ukrajinské emigrace v Československé republice (1918 – 1938). Zdenek Sládek, Ljubov Běloševska a kolektiv autorů. – Praha, 1998; 4. Zilinsky B. Ukrajinci v Čechach a na Moravě. – Praha, Akademia, 1995; 5. Mušinka A. Ukraínska politická emigrace v meziválečném Československu // Historické listy. – 1993. – Č. 3; 6. Коваль Б. Павло Скоропадський та гетьманський рух в еміграції // Останній гетьман: Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського, 1873-1945. – Київ, 1993; 7. Папакін Г. Павло Скоропадський: перші кроки в еміграції // Український історичний журнал. – 2008. – №4; 8. Осташко Т. Павло Скоропадський – лідер українського гетьманського руху // Український історичний журнал. – 2008. – №4.

Ярош Дмитро Васильович,
кандидат історичних наук, доцент
(м. Хмельницький)

ПРАВОВІ ЗАСАДИ УКРАЇНІЗАЦІЇ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ В ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (КВІТЕНЬ – ГРУДЕНЬ 1918 РОКУ)

Центральна Рада в силу цілого ряду об'єктивних і суб'єктивних причин і прорахунків зазнала поразки. Двадцять дев'ятого квітня 1918 року в Києві відбувся хліборобський з'їзд, на якому були присутні переважно представники поміщиків, банківського капіталу, заможних селян. Вони обрали гетьманом України царського генерала Павла Скоропадського. Це був державний переворот.

Свій політичний курс П. Скоропадський виклав у концентрованому вигляді в “Грамоті до всього українського народу” від 29 квітня 1918 року та в “Законах про тимчасовий державний устрій України”. Цими документами оголошувалось про скасування законів, виданих Центральною Радою, розпуск уряду УНР та місцевих органів влади. Натомість утворювалась Українська держава, яка являла собою поєднання монархічних, диктаторських та республіканських засад. Вся повнота законодавчої, виконавчої та судової влади зосереджувалася в руках гетьмана.

В Україні на зміну демократичній парламентській формі державного правління приходить авторитарний режим. Ліквідовувались посади губернських і повітових комісарів, натомість призначалися губернські і повітові старости. До влади в центрі і на місцях були приведені консервативні сили. Антинародними були політичні та соціально-економічні заходи гетьмана. Почався масовий наступ на революційну демократію. У травні 1918 року було зупинено випуск низки революційно-демократичних видань, посилювалися переслідування робітників за страйки, було скасовано 8-годинний і встановлювався 12-годинний робочий день. Вийшов гетьманський наказ про повернення землі та майна поміщикам, відновлення права приватної власності на землю.

Вісім місяців гетьманування П. Скоропадського були суперечливими. Було багато негативного, але й було багато цінного, позитивного. Швидкими темпами відбувалася українізація. Про це переконливо свідчить ціла низка законів, прийнятих гетьманом П. Скоропадським, спрямованих на розвиток української школи, науки і культури.

Підтвердженням цього є “Грамота до українського народу” від 22 жовтня 1918 року, в якій подано підсумки законодавчої діяльності Української держави: “в області внутрішнього життя Наше правительство видало ряд законів, котрі кладуть міцну основу для майбутньої державності України. Було видано закони про громадянство, про встановлення Державного сенату, про заведення двох українських університетів, вироблено законопроект про встановлення Української Академії Наук і Мистецтв; видано було закони, що кладуть міцну основу створення своєї армії й флоту,

поліпшено становище всіх працівників судового відомства, народних учителів та духовництва; видано закон про порядок виборів в земські та міські установи, заведено державний земельний банк і за цей час видано більше 400 законодавчих актів, метою котрих являлось упорядкування політичного й економічного життя України” [1, с. 84].

Уже в першому гетьманському уряді було створено Міністерство народної освіти, на чолі якого став Микола Василенко – громадський та політичний діяч, професор, фундатор Української Академії Наук. Структура Міністерства була досить простою: до нього входили департаменти вищої, середньої, нижчої та професійної освіти. Законом від 25 червня 1918 року Міністерство народної освіти було перейменовано в Міністерство народної освіти та мистецтва. На місцях народною освітою керували губернські та повітові комісари освіти, міські управи. Не дивлячись на короткотривалість гетьманської влади, нестабільність соціально-економічного і політичного життя в Україні, П. Скоропадський затвердив цілу низку законів в галузі освіти, науки й культурного будівництва. Так., 1 серпня 1918 року був прийнятий Закон Української держави “Про обов’язкове вивчення української мови і літератури, а також історії та географії України в середніх школах”. Згідно з цим законом “по всіх середніх хлоп’ячих та дівочих загальноосвітніх, професійних, комерційних і інших школах, учительських семінаріях та інститутах, а також духовних семінаріях обов’язково викладається українська мова і література, задля чого визначається не менше 3 годин тижнево в перших 5-ти класах, а в 2-х останніх класах – не менше 2 годин, та географія і історія України, для яких предметів мають бути визначені не менше як по 2 години тижнево в 2-х останніх класах кожної школи” [2, с. 272].

Двадцять другого липня 1918 року Міністр народної освіти Микола Василенко видав Наказ “Про утворення національної нижчої початкової школи з початку наступного 1918-1919 шкільного року”. В ньому підкреслювалося, що “в час, коли наша держава творить культурно-національні цінності (одкриває Українські державні університети, академії, гімназії і т.п.) і напружує всі духовні й матеріальні сили, щоб дати українському народові національну школу, коли не можна допустити ні одного кутка без української школи, нижча початкова школа для українського народу мусить обов’язково як слід приготувитись до навчання на українській мові і забезпечити себе підручниками і вчителями в першу чергу” [3, с. 275].

А 5 серпня 1918 року Міністерство народної освіти видало Наказ “Про утворення національної вищої початкової школи (1918-1919 рр.)”, яким зобов’язало місцеві органи народної освіти “навчання всіх предметів в школі вести українською мовою і для цього призначити відповідний педагогічний персонал” [4, с. 276].

Реалізуючи закони Української держави в галузі народної освіти, місцеві органи влади та управління створили широку мережу українських початкових та середніх шкіл по всіх губерніях України. Навіть на Холмщині,

де проводилась насильницька полонізація, вдалося створити десятки українських початкових шкіл.

Уряд виділив 350 стипендій для незаможних учнів української національності, взяв на баланс держави 40 чоловічих гімназій, відкритих за ініціативою М. Василенка. Для цього було асигновано 4 млн. крб. На підвищення заробітної плати вчителям лише в жовтні-листопаді Державна скарбниця видала майже 29 млн. крб.

На кінець 1918 року з 836 діючих гімназій (161 державна, 409 громадських, 268 приватних, 474 хлоп'ячі й 362 дівочі) 150 були українізовані [5, с. 142].

У гімназіях, які залишилися з російською мовою навчання, вводились як обов'язкові такі предмети: українська мова, історія та географія України, історія української літератури. Початкові школи і гімназії були забезпечені підручниками українською мовою. Законом від 7 червня 1918 року було виділено з державного бюджету 2 млн. крб. на випуск шкільних підручників українською мовою, а приватні видавництва мали право отримати державні кредити на друкування підручників.

Підводячи підсумки діяльності гетьманського уряду в галузі освіти, відомий український історик Наталія Полонська-Василенко підкреслила, що “за цю добу розгорнулися видавництва підручників всякого типу, на що уряд асигнував велику суму. Взагалі 1918 рік надовго може бути незрівнянним, недосяжним по кількості видань та накладів” [6, с. 501].

Гетьман української держави П. Скоропадський пізніше писав, що відкриття “... багатьох-багатьох... середніх та нижчих шкіл... – це наслідки відданості українській культурі, освіті багатьох українських діячів, таких як М. П. Василенко, П. Я. Стебницький, В. П. Науменко, П. Я. Дорошенко, І. І. Огієнко. Ці люди блискуче проводили в життя ті загальні директиви, що я спільно з ними опрацьовував. Такі директиви легко було давати, та в хаотичних умовах 1918 року в Україні – дуже не просто було їх здійснювати, однак ці люди зуміли це зробити” [7, с. 52].

Так формувалася українська національна школа, яка мала вирішувати завдання, які були співзвучні державним тенденціям розвитку тогочасної України.

Здійснити українізацію національної освіти можливо було лише шляхом підготовки власних педагогічних кадрів. З цією метою Радою міністрів було видано, а гетьманом П. Скоропадським затверджено цілий ряд законів. Так, 17 серпня 1918 року було видано Закон Української держави “Про перетворення Київського народного українського університету в Київський державний український університет”. Згідно з цим законом з 1 липня 1918 р. Київський університет функціонував у складі чотирьох факультетів: історико-філологічного, фізико-математичного, правничого та медичного. П'ятого жовтня 1918 р. з нагоди початку нового навчального року гетьман П. Скоропадський надіслав вітального листа на адресу колективу Київського державного університету, в якому підкреслювалося: “Грамотою цією ознаймуємо тим усім, кому про те відати належить, а

особливо Пану Міністру Освіти, Панам Ректору і Професорам та студентам, що ми визнали за благо для всього люду українського створити в столиці України, місті Києві, перший Український Державний Університет в складі всіх чотирьох факультетів. Призиваючи Боже Благословення на це нове огнище освіти, бажаємо, щоб цей Університет, сприяючи широкому відродженню нашої національної культури, виявив усі творчі сили багатого духом та здібностями українського народу” [8, с. 387].

Цього ж дня було видано Закон “Про заснування Кам’янець-Подільського державного українського університету” в складі чотирьох факультетів. Особлива увага зверталася на підготовку висококваліфікованих педагогічних працівників: істориків, філологів, фізиків, математиків тощо.

Двадцять восьмого вересня 1918 року було видано Закон “Про відкриття чотирьох кафедр українознавства в Харківському та Новоросійському державних університетах”. Відповідно до цього закону в Харківському та Новоросійському державних університетах з 1 липня 1918 р. відкривалися три нових кафедри: історії України, історії української мови та історії українського письменства на історико-філологічному факультеті та одну кафедру історії західно-руського права на юридичному факультеті. Вивчення вищезазначених навчальних дисциплін було обов’язковим для всіх студентів Харківського та Новоросійського університетів [9, с. 278].

Підвищену увагу гетьманський уряд приділяв вищій школі, яка відігравала провідну роль у підготовці спеціалістів для всіх сфер життя тогочасної України. Так, за період правління П. Скоропадського було відкрито більше 20 вищих навчальних закладів [10, с. 63]. Серед них архітектурний та клінічний інститути в Києві, політехнічний та сільськогосподарський – в Одесі, Український історико-філологічний факультет у Полтаві.

Особливо помітних успіхів досягнув Гетьманат в галузі розвитку вітчизняної науки. В червні 1918 р. розпочалася підготовка по заснуванню Української академії наук, а 14 листопада 1918 р. гетьман П. Скоропадський затверджує Закон “Про заснування Української академії наук”. Цим законом були затверджені статут і штати академії, її наукові установи: фізичний, геодезичний, демографічний, прикладної механіки інститути, ботанічний та акліматизаційний сад. Встановлювався первісний склад академії в кількості 12 академіків з наступним збільшенням до 24 дійсних членів академії наук України [11, с. 279].

Чотирнадцятого листопада 1918 р. своїм наказом гетьман призначив професора В. Вернадського першим президентом Української академії наук, а 12 найвидатніших вчених стали дійсними академіками. Серед них Дмитро Іванович Багалій – відомий вчений-історик, Агатангел Юхимович Кримський – мовознавець, професор Київського політехнічного інституту С. П. Тимошенко, професор Київського університету М. І. Туган-Барановський, професор Катеринославського університету Ф. В. Тарановський та ін. Зазначимо, що протягом десятиліть радянські вчені стверджували, що Українська академія наук була створена не в 1918 р., а в

1919 р. – при більшовицькому правлінні. Це не відповідає дійсності.

Обґрунтовуючи роль і значення Української академії наук в житті відроджуючої української держави, Міністр народної освіти М. П. Василенко підкреслив, що “утворення Української академії наук має і велике національне значення, бо ще й досі є багато людей, які скептично і з насмішкою відносяться до українського руху та відродження, не маючи віри в життєві сили українського народу, не вважають можливим розвиток української освіти, мови й науки” [12, с. 19].

За короткий період правління П. Скоропадського було прийнято ряд законодавчих актів в галузі культурного будівництва. Так, 2 серпня 1918 р. був прийнятий Закон “Про утворення фонду національної бібліотеки Української держави”. В ньому були визначені завдання Національної бібліотеки української держави – допомагати розповсюдженню знання і підтриманню наукової праці: при бібліотеці має бути належним чином розроблений відділ “Україна”, а саме бібліотека повинна бути книгозбірнею, в якій мають бути зібрані всі пам’ятки духовного життя українського народу і України (рукописні та друкарські). В ній повинні бути зібрані книги, часописи, газети, гравюри, листівки, ноти, літографії та інші твори друкарень, літографій і металографій, видані на Україні та за кордоном. Закон зобов’язував Державну скарбницю асигнувати в фонд національної бібліотеки 500 тис. крб. [13, с. 273].

І така бібліотека була створена. Наприкінці гетьманської доби її книжковий фонд складав понад 1 млн. книжок, серед них багато унікальних, стародрукованих. Як відмічала український історик Наталія Полонська-Василенко, “Українська національна бібліотека могла конкурувати з кращими бібліотеками Європи” [14, с. 501].

Велику увагу гетьман П. Скоропадський приділяв проблемам культурно-мистецького життя України. Так, 21 червня 1918 р. було створено Головне управління мистецтва і національної культури на чолі з П. А. Дорошенком. Воно розробило план організації широкої мережі бібліотек, архівів, театрів та інших культурно-мистецьких закладів. Реалізуючи цей план, була заснована Українська державна хорова капела під керівництвом О. Кошиці та Державний симфонічний оркестр під керівництвом О. Горілого, Національний оперний театр, Український історичний музей, Український державний архів тощо.

Тридцятого серпня 1918 р. була прийнята Постанова уряду “Про заснування Державної драматичної школи” для підготовки творчих працівників для народних театрів та колективів художньої самодіяльності [15, с. 277].

Як видно з вищевикладеного, за вісім місяців гетьманського правління було видано цілу низку законів, спрямованих на відродження та подальший розвиток української освіти, науки, культури. Але складність внутрішньої та міжнародної обстановки, недоліки в системі державного управління, низька ефективність діяльності місцевих органів влади не дозволили реалізувати все те, що передбачалося законами.

Історичний досвід законодавчої діяльності гетьманату в галузі побудови національної системи освіти та культури має дуже велике як теоретико-пізнавальне, так і практичне значення для відродження та розбудови сучасної України. Він вчить нас тому, що незалежність та світле майбутнє України неможливе без розвитку освіти, науки і культури.

Використана література:

1. Історія держави і права України. В 2-х томах. – К., 2000. – Т. 2. – С. 84.; 2. Історія української культури. Збірник матеріалів і документів. – К., Вища школа, 2000. – С. 272.; 3. Історія української культури. Збірник матеріалів і документів. – К., Вища школа, 2000. – С. 275.; 4. Історія української культури. Збірник матеріалів і документів. – К., Вища школа, 2000. – С. 276.; 5. Реєнт О.П., Рубльов О.С. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. Т. 10. Видавничий дім Альтернатива. – К., 1999. – С. 142.; 6. Полонська-Василенко Н. Історія України. – К., 1992. – Т. 2. – С. 501.; 7. Курас Г. Життя і смерть Петра Дорошенка // Київська старовина, 1993. – № 4. – С. 52.; 8. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. – К., 1994. – С. 387.; 9. Історія української культури. Збірник матеріалів та документів. – К., 2000. – С. 278.; 10. Останній гетьман. – К., 1993. – С. 63.; 11. Історія української культури. Збірник матеріалів та документів. – К., 2000. – С. 279.; 12. Зубалій О.Д., Рященко Д. С. Освітній рух в Україні у добу національно-державного відродження (1917-1920 рр.) // Український історичний журнал. 1998. – № 3. – С. 19.; 13. Історія української культури. Збірник матеріалів та документів. – К., 2000. – С. 273.; 14. Полонська-Василенко Н. Історія України. – К., 1992. – Т. 2. – С. 501.; 15. Історія української культури. Збірник матеріалів та документів. – К., 2000. – С. 277.

Дацків Ігор Богданович

*кандидат історичних наук, доцент
(м. Тернопіль)*

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ОРІЄНТИРИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

З приходом до влади гетьмана Павла Скоропадського і утворенням Української Держави розпочався новий етап в історії української дипломатії.

Аналіз зовнішньої політики гетьманату П. Скоропадського про міжнародне визнання знайшли відображення в спеціальних дослідженнях вітчизняних емігрантських українських істориків. Його започаткували в своїх працях діячі українського національно-визвольного руху 1917-1923 рр. В. Винниченко [1], Д. Дорошенко [2], О. Доценко [3], О. Шульгин [4] та ін. Ними представлено широкий фактичний матеріал, що відображає події того часу й надає можливість аналізувати розвиток зовнішньополітичної діяльності Української держави; цитовано важливі державно-політичні документи, які з часом були безслідно втрачені; збережено дух тієї епохи.

Низка досліджень представників української діаспори стала основою дальшого вивчення Української гетьманської політики. Передусім йдеться про праці Д. Дорошенка [5] з найповнішою інформацією про ставлення інших держав до України в часи Гетьманату, оскільки, будучи міністром закордонних справ Української держави (від травня до листопада 1918 р.),

Д. Дорошенко безпосередньо причетний до формування її зовнішньої політики.

Щодо вчених діаспори, то великий науковий інтерес викликають роботи М. Мельника [6] та І. Нагаєвського [7], що містять значний фактичний і документальний матеріал.

Радянська наука не лишила праць, які узагальнили б історіографічний спадок вчених, налаштованих проти комуністичної ідеології. Праці, присвячені критиці “буржуазних фальсифікаторів” історії, мають виразно пропагандистський характер, перевантажені ідеологічними штампами, майже не містять конкретної інформації про Українську Державу і про праці її зарубіжних дослідників [8, с. 30].

Українська Держава 1918 р., перебуваючи у міжнародній ізоляції розв’язувала проблему прориву блокади та встановлення дипломатичних зносин з країнами як близького, так і далекого зарубіжжя. Предметно досліджено ці проблеми в роботах, С. Грибоєдова [9], Д. Веденєєва і Д. Будкова [10] та Т. Заруди [11].

Гетьман Скоропадський, його уряд і зовнішньополітичне відомство згідно з міжнародною правовою практикою підтвердили й прийняли на себе всі укладені угоди і зобов’язання попереднього керівництва України. Вже у перших заявах і деклараціях П. Скоропадський наголошував, що його Українська Держава є миролюбною і щиро прагне розвивати дружні стосунки з іншими країнами для визнання її світовим співтовариством як важливої умови незалежності та вільного суспільно-економічного розвитку.

Геополітичне становище України на перехресті інтересів могутніх світових сил: блоку Центральних держав на чолі з Німеччиною, більшовицької Росії та країн Антанти – вимагали утворення і розбудови потужного зовнішньополітичного відомства і його дипломатичних структур. Вже 3 травня у сформованому кабінеті міністрів Ф. Лизогуба було створено міністерство закордонних справ. Його очолив виходець із старовинного чернігівського козацького роду Д. Дорошенко – патріотично настроєна, високоосвічена людина. Заступниками міністра стали О. Палтов і А. Галіп [12, с. 205].

Законом від 14 червня 1918 р. були затверджені штати посольств Української Держави 1-го і 2-го розрядів, а 21 червня ухвалена постанова про дипломатичні представництва. Передовсім були затверджені та укомплектовані досвідченими кадрами посольства у Німеччині, Австро-Угорщині, Болгарії й Туреччині [13, с. 149-150].

Безперечно, це було пов’язано з тим, що головним напрямом зовнішньої політики Гетьманату від самого початку його діяльності були стосунки з державами Центрального блоку, насамперед з Німеччиною, що базувалися на умовах Брестської мирної угоди від 9 лютого 1918 р. – єдиного міжнародного правового акту України, що зумовив її вихід на світову арену як суб’єкта міжнародної політики. „Відносини до Німеччини, – відзначав тодішній міністр закордонних справ Дмитро Дорошенко, – були влітку 1918 р. основним питанням не тільки нашої закордонної політики, але й

питанням самого нашого існування як держави” [13, с. 162-163].

Варто додати ще один важливий фактор, який потужно впливав на відносини з Німеччиною. “Зовнішньополітичний курс Української Держави, – підкреслює В. Литвин, – був жорстко регламентований умовами Берестейської мирної угоди. Її скрупульозне дотримання було однією з умов, яке поставило перед П. Скоропадським німецьке командування, коли давало дозвіл на проведення перевороту” [14, с. 270].

Проте, на наш погляд, не треба вважати Українську Державу маріонеткою в руках Німеччини чи Австро-Угорщини. Спираючись на положення Брестських угод і допомогу Німеччини, вона змусила уряд більшовицької Росії очистити українські землі від своїх військ піти на мирні переговори щодо державних кордонів.

Російський історик О. Федюшин, посилаючись на документи німецьких архівів, стверджує: німецьке зовнішньополітичне відомство заявляло гетьманові, що буде підтримуватиме його доти, доки він рухатимеся на шляху незалежності України. Воно категорично заперечувало спробам деяких впливових діячів вважати гетьмана маріонеткою Німеччини й усіляко підтримувало його авторитет і престиж [15, с. 173-174].

Визнання Української Держави Берліном, а згодом і Віднем не було звичайним формальним дипломатичним актом. Це означало, що дві великі держави прагнуть надати гетьманському режимові стабільність і усіляко його підтримуватимуть.

Аналізуючи діяльність гетьмана у площині зовнішньої політики, О. Павлюк зауважує: “П. Скоропадський намагався використати силу і вплив Німеччини, що їх остання все ще зберігала на сході Європи, для зміцнення української державності та її захисту від можливої зовнішньої агресії” [16, с. 320].

Важливу роль у встановленні й розвитку стосунків з блоком Центральних держав і, насамперед, з Німеччиною, відігравало зовнішньополітичне відомство Української держави та його дипломатичні структури. У спадок від Центральної Ради міністрові Д. Дорошенкові дісталися посольства у Німеччині, Австро-Угорщині, Болгарії та Туреччині. Рада Міністрів Гетьманату за поданням Д.Дорошенка підтвердила їх функціонування, але суттєво оновила їх склад.

Зокрема, посла О. Севрюка у Берліні замінив набагато досвідченіший барон Ф. Штейнгель. У своїх спогадах Дорошенко згадував його теплими словами, характеризував його як щирого патріота, який громадсько-політичною діяльністю засвідчив свою прихильність до української національної справи та виявив визначні моральні якості [2, с. 467].

Варто зауважити, що міністр Дорошенко вимагав від працівників посольства у Берліні гідно репрезентувати не лише Українську Державу, але й власну національну свідомість, наполегливо працювати й обороняти інтереси держави.

У результаті активної діяльності керівництва зовнішньополітичних відомств Української держави і Німеччини на початок вересня був

підготовлений візит гетьмана Скоропадського до Берліна та його переговори з імператором Вільгельмом II і рейхсканцлером Г. Гертлінгом. Це була перша в історії української державності подібна дипломатична акція. Прибувши до столиці Німеччини 4 вересня, П. Скоропадський прийняв усі належні протокольні почесті як глава держави й провів низку переговорів з вищим керівництвом. Загалом під час візиту 4-18 вересня 1918 р. П. Скоропадський погодив лінію українсько-російського кордону, визнання Криму автономною частиною Української держави, виділення Україні частини Чорноморського флоту [14, с.272].

Водночас залишалося чимало зовнішньополітичних, насамперед територіальних проблем, не врегульованих через непоступливу позицію Австро-Угорщини. Незважаючи на підтримку Гетьмана німецькою стороною і активну діяльність міністра Кюльмана та посла Мумма, які обстоювали обов'язкове виконання Брестської угоди щодо Холмщини, Відень порушив домовленості про її передання Україні, мало того, відмовлявся ратифікувати Брестський договір Центральних держав з Україною, тому угода про автономію Галичини й Буковини не була реалізована.

Берлін не підтримав вимоги Української держави на переговорах з більшовицькою Росією долучити до її складу суміжні території, заселені переважно українцями на північному кордоні. Загалом німці виступали проти будь-яких операцій українських військ проти Росії з цією метою й пропонували розв'язувати ці проблеми шляхом переговорів безпосередньо з Москвою [15, с. 94].

Отже, політика німців в Україні полягала в тому, щоб утримувати в ній певну рівновагу сил, про що свідчило їх досить прихильне ставлення до діяльності делегації більшовицької Росії Х. Раковського на переговорах з українцями.

Надзвичайно важливе місце в українсько-німецьких відносинах посідали торговельно-економічні стосунки, які базувалися на Брестських угодах та економічному договорі Центральної Ради від 23 квітня 1918 р. Враховуючи його значення для обох держав, П. Скоропадський та його уряд прийняли зобов'язання попередньої влади у повному обсязі. 10 серпня було підписано новий протокол, який продовжив термін дії договору до 30 червня 1919 р. Він передбачав, що Україна експортуватиме до Центральних держав майже 35% свого врожаю хліба і металопродукції, вироблених 20% спирту і 10% цукру, а також іншу сільськогосподарську продукцію, майже 5 тис. тонн нафтопродуктів щомісячно та устаткуванням для промисловості. Україна отримувала також кредит на суму 1 млрд. німецьких марок [13, додат.1].

Отже, Німеччина найбільше з усіх держав Центрального блоку була зацікавлена в існуванні й розвитку Української Держави гетьмана Скоропадського, оскільки була тісно пов'язана з нею військово-політичними та вигідними економічними угодами. Водночас забезпечення в Україні миру і спокою, міцної й авторитетної влади, були необхідні для суспільно-економічного життя українського населення. Як наголошують сучасні українські історики Ю. Павленко і Ю. Храмов, "інтереси Німеччини та

гетьманського уряду, як і всього населення України, за винятком радикально-соціалістичних сил, повністю збігалися. Тому ця успішна співпраця П. Скоропадського з німецьким командуванням заслуговує не на осуд, а на цілком схвальну оцінку” [17, с. 140].

Але існування і розвиток Української Держави залежали не лише від її стосунків з Німеччиною чи Центральними державами. Впродовж усього 1918 року радикально змінювалася геополітична ситуація навколо України і співвідношення трьох основних сил: Центральних держав, більшовицької Росії та Антанти – які радикально впливали на внутрішнє становище в державі та на її зовнішньополітичну орієнтацію. Коли восени 1918 р. стало очевидним, що блок Центральних держав програє війну, а Антанта активізувала зацікавленість проблемами у Східній Європі, насамперед на території постімперської Росії, дипломатія Української Держави шукала можливості зав’язати стосунки з Антантою.

Скоропадський вважав шкідливим поділ українського суспільства на “антанофілів” і “германофілів” і постійно наголошував, що у зовнішній політиці треба керуватися перш за все інтересами держави. “Я завжди вважав необхідним, – писав він у спогадах, – вичленити себе із числа германофілів та із числа прихильників союзників, залишаючись щиро доброзичливим і до тих, і до інших. Я впевнений, що лиш таким шляхом ми можемо заслужити повагу до себе інших держав” [18, с. 192].

У загальній зовнішньополітичній орієнтації Української Держави гетьмана Скоропадського на блок Центральних держав, після Німеччини важливе місце посідала Австро-Угорщина, підпис якої теж стояв під Брестським мирним договором, що визначав їх взаємини і зобов’язання. Як наголошують О.Павлюк і В.Сідак, “відносини Української Держави з Австро-Угорщиною розвивалися набагато складніше... Відень уникав передачі Україні Холмщини й Підляшшя та відмовлявся виконати таємні положення Брестського миру щодо розмежування у Східній Галичині” [2, с. 330].

Австро-угорський вектор зовнішньої політики Української Держави потребував чималих зусиль вітчизняної дипломатії у боротьбі передусім за соборність України, де інтереси держав перетиналися. “Створення великої, сильної України, – відзначав Д.Дорошенко, – не лежало в австрійському інтересі: це означало б для неї перспективу втратити Східну Галичину й Буковину, або в усякім разі мати у себе серйозну українську іреденту. З другого боку у виборі між Україною і Польщею австрійська політика рішучо ставала на бік Польщі... Однак грізна ситуація – перспектива голоду і внутрішнього розвалу – примушували Австрію йти на мир і не тільки визнати самостійну Україну, але ще й погодитись на таємний договір про поділ Галичини” [13, с. 131].

Отже, відносини з Віднем з огляду розв’язання проблем соборності України стали важливим напрямком зовнішньої політики і спонукали Київ скерувати на нього потужні сили дипломатії. Відтак посольство із статусом першого розряду очолив відомий громадсько-політичний діяч, ідеолог відродження української державної самостійності, визначний історик і

публіцист В. Липинський. Він був державником за ідеологічними поглядами, якнайбільше підходив на посаду посла у країні, з якою відносини були дуже складними й вимагали високопрофесійних і до кінця відданих українській справі дипломатів.

Спеціальною постановою Ради Міністрів про тимчасові дипломатичні представництва від 21 червня 1918 р. В. Липинський був призначений послом у Австро-Угорщині і невдовзі виїхав до Відня, де вручив міністрові закордонних справ Буріанові вірчу грамоту [19, арк. 3].

Враховуючи важливість і значний обсяг завдань, посольство було укомплектовано відомими громадсько-політичними діячами і професійними дипломатами. Радником посольства став князь І. Токаржевський-Карашевич, (згодом був послом УНР у Туреччині). Активний діяч СБУ, який діяв у Відні у роки Першої світової війни, А. Жук отримав завдання опікуватися українцями – військовополоненими і біженцями на землях Габсбурзької імперії. Інші відповідальні посади у посольстві займали В. Полетика, М. Біленький, С. Ванькович та ін. [20, арк. 1-4].

Одним із найважливіших доручень, яке отримав посол Липинський від Скоропадського, було домогтися ратифікації Австро-Угорщиною Брестського мирного договору з Україною і обмінятися ратифікаційними грамотами не лише з Віднем, але й з Німеччиною, Болгарією і Туреччиною. Отже, посольство розгорнуло активну дипломатичну діяльність у цьому напрямку.

Проте Австро-Угорщина не лише відмовилася від ратифікації Брестського договору, але й розгорнула активну дипломатичну діяльність щодо його перегляду. У травні 1918 р. її міністерство закордонних справ розпочало таємні переговори з німецькою дипломатичною службою з метою спільно розв'язати питання про українсько-польський кордон, який залишав би Холмщину Польщі. Зауважмо, що у Бресті було визначено юридичне право України на Холмщину і Підляшшя, але остаточно встановити майбутній українсько-польський кордон планувалося здійснити змішаною комісією. Для підтримки поляків Відень дипломатичними заходами розгорнув тиск на Україну з метою перегляду кордону, щоб задовольнити польську вимогу встановити його на лінії Західного Бугу.

Але німецька сторона пропозиції Відня не підтримала. Міністр закордонних справ Кюльман, як і посол у Києві Мумм, твердо дотримувалися позиції – у жодному разі не допускати посилення Польщі й ослаблення гетьмана П. Скоропадського. Вони були, безперечно, незадоволені виступом польської делегації на конференції в Спа у серпні 1918 р. з ультимативними вимогами щодо кордонів на заході, передачі Холмської області під суверенітет Польщі [15, с. 200-201].

Оскільки договір між Україною та Австро-Угорщиною від 8 лютого 1918 р. був таємним, а його текст майже не відомий, варто подати його основні положення. Насамперед, сторони заявляли, що “обидві держави перейняті думкою жити віднині у взаємних приязнях і миролюбних відносинах”. Виходячи з цієї преамбули, вони брали на себе відповідні

зобов'язання: “Уповноважений Австро-Угорщини приймає до відома, що українське правительство готове утворити закони, які забезпечують права поляків, німців і жидів на Україні. Уповноважені України з свого боку беруть до відома рішення цісарського королівського Правительства дати українському народові в Австрії ще далі йдучі забезпечення його національного і культурного розвитку, ніж ті, які він має на основі діючих законів. Цісарське королівське Правительство не пізніше 20 липня 1918 р. має предложити Рейхсрадові проект закону, котрий убувляє відділення в більшості заселеної українцями східної частини Галичини від цього коронного краю і сполучення разом із Буковиною в один коронний край” [18, с. 216]. Договір підписали від австро-угорської сторони Ернст фон Зайдлер, міністр закордонних справ граф Оттокар Чернін, а від української – О. Севрюк, М. Любинський і М. Левицький [13, с. 216].

Уряд Скоропадського намагався уладнати взаємини з Австро-Угорщиною, причому діяв досить рішуче й наполегливо. Між іншим, Відень від самого початку приходу гетьмана Скоропадського до влади ставився до нього з передсторогою. Він дуже болісно відреагував на титул “Гетьман усієї України”, який номінально поширював його владу також на українські землі у складі Габсбурзької монархії.

У листах до Києва Липинський пропонував урядові і міністерству закордонних справ рішучіше відстоювати право на українські землі й вимагати ратифікації та виконання Віднем Брестських угод. Він пропонував не лише висловлювати ноти протесту, але й погрожувати припиненням поставок хліба й навіть відкликанням посольства з Відня, тобто розривом дипломатичних відносин. Посол наголошував, що ці заходи зашкодять Австро-Угорщині більше, ніж Україні [21, с. 656-659].

Таким чином, стосунки між Українською Державою і Австро-Угорщиною склалися досить неоднозначно і зводилися практично до розв'язання територіальної проблеми у боротьбі за соборність України. Відзначмо, що конфліктів вдавалося уникнути лише в контактах, які підтримувалися з метою реалізації українською і австрійською сторонами економічної угоди.

З усіх країн блоку Центральних держав, пов'язаних Брестським мирним договором, без усяких проблем склалися відносини з Болгарією. Насамперед, обидві країни не мали жодних взаємних претензій. Тон взаєминам задавали глави держав – гетьман П. Скоропадський і цар М. Фердинанд, які демонстрували приязне ставлення один до одного, прагнення дружніх взаємовідносин між країнами.

Визначальну роль відігравало призначення болгарським послом у Києві І. Шишманова. Він не раз відвідував Україну, мав чимало друзів і був прекрасно інформований про суспільно-політичну ситуацію та проблеми національно-державного будівництва. Аналізуючи українсько-болгарські відносини, Д. Дорошенко підкреслював, що згадані обставини суттєво спричинилися до встановлення дуже добрих відносин з Болгарією і позитивного розв'язання низки складних проблем, зокрема ратифікації

Брестського мирного договору [13, с. 153].

Зважаючи на важливість міжнародних зв'язків Української держави та її прагнення стати рівноправним членом світового співтовариства, її посольство у Болгарії було досить потужним і кваліфікованим. Воно мало статус 1-го розряду, а уповноважений представник був у ранзі міністра-резидента. На цю посаду був призначений колишній міністр закордонних справ О. Шульгин. Радниками, секретарями, аташе стали досвідчені громадсько-політичні діячі і дипломати Ф. Шульга, В. Драгомирецький, П. Сікора, Д. Шелудько, М. Лаврик. Військовим аташе призначено генерала – значкового Б. Бобровського. Всього штат посольства налічував десять працівників [22, арк. b34].

Від перших днів перебування у Софії українські дипломати виявили велику активність: провели низку зустрічей і переговорів з болгарськими діячами зовнішньополітичного і військового відомств.

Усі заходи українських дипломатів, як доповідав посол до Києва, скеровані на зміцнення стосунків між Україною і Болгарією та встановлення відносин з дипломатичними представництвами інших країн, у першу чергу нейтральних, болгарська сторона сприймала з розумінням і підтримкою [22, арк. 10].

Від підписання Брестських угод і до кінця 1918 р. добросусідські й дружні стосунки Україна підтримувала з Туреччиною. Дипломатичні зв'язки між ними були встановлені ще за Центральної Ради, коли у Константинополі було засновано посольство на чолі з М. Левитським. Талановитого дипломата, що відзначився на переговорах у Бресті, Д. Дорошенко відкликав до Києва для роботи у міністерстві й призначив на його місце О. Кістяковського. Проте він не зміг виїхати через різні причини і послом до Туреччини було призначено недавнього губерньського комісара Київщини М. Суковкина [23, арк. 97].

У зв'язку з тим, що від'їзд українського дипломатичного представництва до Туреччини затримувався, обмін ратифікаційними грамотами між державами відбувся 22 серпня 1918 р. у Відні. Цей акт виконили В. Липинський та посол Туреччини в Австро-Угорщині Гусейн-Гільмі-Паша. Українське надзвичайне посольство у повному складі прибуло до турецької столиці 1 листопада [24, арк. 3].

Незважаючи на дуже складну ситуацію у країні (вихід з війни та присутність у Золотому Розі військових кораблів Антанти), згадував Л. Кобилянський, турецький султан Магомет V прийняв українців з великими почестями. Він тепло привітав посла Суковкина, потім особисто кожного з членів представництва, заявивши, що “дуже радий був пізнати нас і бажає нам доброго життя в своїй державі” [24, арк. 3].

Щоправда, дипломатичні стосунки між Українською Державою і Туреччиною тривали недовго. У грудні 1918 р. гетьман Скоропадський і останній султан Оттаманської імперії втратили владу. Але встановлені добросусідські взаємини надовго залишили позитивний слід.

Таким чином, діяльність української дипломатичної служби в добу

Української Держави гетьмана П. Скоропадського зробила потужний внесок у розвиток міждержавних стосунків у пріоритетному і найбільш важливому напрямку зовнішньополітичного курсу країни на той час – у бік Центральних держав на чолі з Німеччиною. Саме з Берліном зусиллями уряду, міністерства закордонних справ та дипломатичних представництв склалися тісні зв'язки та ділове співробітництво. Україна досягла певного успіху у використанні могутності й впливу Німеччини для розв'язання важливих проблем державного будівництва: міжнародного визнання, забезпечення незалежності, захисту справедливо погоджених кордонів з урахуванням соборності етнічних українських земель. Слід вважати, на наш погляд, успіхом української дипломатії встановлення дружніх відносин з Болгарією й Туреччиною. Проте внаслідок несприятливих обставин та непоступливості Відня у територіальних питаннях не склалися відносини з Австро-Угорщиною, хоча українська дипломатія докладала великих зусиль і виявляла винахідливість у розв'язанні складних завдань.

Використані джерела та література

1. Винниченко В. Відродження нації: Історія української революції, (марець 1917 р. – грудень 1919 р.): В [3-х ч.] – К.; Відень, 1920. – Ч.1. – 348 с.; Ч.2. – 328 с.; Ч.3. – 535 с.;
2. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле, 1914-1920. – Мюнхен, 1969. – 467 с.;
3. Доценко О. Літопис української революції: Матеріали і документи до історії української революції, 1917-1923 рр. – Т. II, кн.5. – Львів, 1924. – 398 с.;
4. Шульгин О. Політика: Державне будівництво України і міжнародні справи. – К., 1918. – 110 с.; Shoulgine O. L'Ukraine la Russie et la Puissance de L'Entente. – Berne, 1918.; Shoulgine O. L'Ukraine et la Cauchemar Rouge. – Paris, 1927.;
5. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. – К.: Темпора, 2002. – Т. 2.: Українська Гетьманська Держава 1918 року. – 351 с.;
6. Дорошенко Д. Дещо про закордонну політику Української Держави в 1918 р. // Хліборобська Україна. – 36. II-IV. – С. 49-65.;
7. Мельник М. Українська держава 1917-1920 рр. у світлі міжнародного права // Визвольний шлях (Лондон). – 1971. – Кн. 5-10.;
8. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. – К.: Український письменник, 1993. – 414 с.;
9. Грибєєдов С.В. Фомування гетьманського уряду Української Держави: Історіографія питання // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка: Історія. – 2000. – № 46. – С.29-33.;
10. Грибєєдов С.В. Українська держава гетьмана П. Скоропадського: Історіографічне дослідження: Авторев. дис. канд. іст. наук., 2001. – 20 с.;
11. Веденєєв Д., Будков Д. Юність української дипломатії. Становлення Зовнішньополітичної служби в 1917-1923 роках. – К., 2006. – 296 с.;
12. Заруда Т. В. Зовнішньополітична діяльність уряду Української Держави. 1918 рік: Дис. канд. іст. наук., 1995. – 177 с.;
13. Брицький П. П., Добржанський О. В. Буковинці на дипломатичній службі УНР та ЗУНР. – Вид-во “Золоті литаври”. – Чернівці, 2007. – 241 с.;
14. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. Т.2. Українська Гетьманська Держава 1918 року – Ужгород, 1930. – 510 с.;
15. Литвин В. Україна: доба війн і революцій (1914-1920). – К., 2003. – 486 с.;
16. Федюшин О. Украинская революция. 1917-1918. – Москва, 2007. – 332 с.;
17. Павлюк О., Сідак В. Дипломатія незалежних українських урядів (1917-1920) // Нариси з історії дипломатії України. – К., 2001. – С.310-339.;
18. Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917-1919 рр. – К., 1995. – 262 с.;
19. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 рр. – Філадельфія, 1995. – 492 с.;
20. Центральний державний архів вищих органів влади і управління (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3198. – Фонд посольства Української Держави в Австро – Угорщині. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 3.;
21. ЦДАВО України. –

Ф. 3198. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 1-4.; 21. Осташко Т. В'ячеслав Липинський – історик, політик, дипломат // Україна дипломатична: науковий щорічник. – Вип. 3. – С. 656-669.; 22. ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Фонд Міністерства закордонних справ Української Держави. – Оп. 1. – Спр. 22. – Арк. 51.; 23. ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Фонд міністерства закордонних справ УНР. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 97.; 24. ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 1. – Спр. 22. – Арк. 3.

Кравчук Олександр Миколайович
кандидат історичних наук
(м. Вінниця)

СУДИ ВІННИЧЧИНИ У ПЕРІОД ГЕТЬМАНАТУ 1918 Р.

Актуальним завданням історичної науки є вивчення регіональних особливостей діяльності українських владних структур у період боротьби за відновлення національної державності. Серед них майже недослідженими залишаються судові структури Української держави на Поділлі 1918 р. Вивчення зазначеної теми дозволить більш об'єктивно відтворити історію краю у цей період. Зазначене питання лише фрагментарно розкрито в працях істориків (В. і О. Воловики [29], В. Зеленська [20-21], О. Мироненко [26], В. Лозовий [23], О. Тимошук [32], О. Яременко [36] та інші). Враховуючи вищезазначене, автор поставив перед собою мету розкрити головні напрямки діяльності судів на Поділлі у період гетьманату Скоропадського.

Після лютневої революції 1917 р. структура місцевої судової системи в Росії і, зокрема, на Поділлі залягала без змін. Так, до Вінницького окружного суду, утвореного 11 квітня 1909 р., входили такі підрозділи, як І-ий Цивільний відділ (19 осіб), ІІ-ий цивільний відділ (21 осіб), І-ий карний відділ (19 осіб), ІІ-ий карний відділ (18 осіб), Вінницький нотаріальний архів (17 осіб), Каса Вінницького окружного суду (5 осіб), Реєстраційний відділ Вінницького окружного суду (4 особи), Реєстратура (4 осіб) [9, арк. 207-214]. Суд очолював В. Е. Ващенко, товаришами голови (заступниками) були В. С. Чеважевський, П. Г. Проскуро-Сушинський, І. Л. Непом'ящий. Судьями були: І. С. Белінський, М. А. Коваленко, О. Я. Фішер, П. К. Молчанов, М. М. Ясновський, М. О. Прель, В. С. Лотоцький, В. Д. Веселовський, О. М. Бернадський, В. В. Данілов, П. М. Малина, Л. Г. Попель, Я. В. Ляхницький, М. П. Сеславін, В. І. Подільський, М. Л. Пахомов, В. В. Селіхов, М. П. Алексіїв.

Компетенція Вінницького окружного суду поширювалася на Балтський, Брацлавський, Вінницький, Гайсинський, Летичівський, Літинський та Ольгопільський повіти. Вінницький окружний суд розглядав переважно справи про карні злочини і майнові суперечки. Кримінальні справи в окружному суді розглядалися за участі суду присяжних, який виносив вердикт про винність або невинність підсудних. Розгляд політичних був віднесений до компетенції апеляційних судів, які утворювала Центральна Рада законом від 17 грудня 1917 р.

Частиною місцевої судової системи були також мирові судді, які діяли

в 24 мирових ділянках краю. Першою інстанцією мирового суду був дільничний мировий суддя. Також існувала посада почесних мирових суддів, які не отримували матеріальної винагороди за свою судову діяльність. Мирові судді вирішували справи про кримінальні злочини, покарання за які не перевищували одного року ув'язнення без обмеження в правах, і цивільні справи з невеликою сумою позову. Мирові судді присуджували такі покарання: ув'язнення до одного року, арешт до трьох місяців, грошові штрафи не більше 300 крб, догана.

З'їзди мирових суддів були другою апеляційною і касаційною інстанцією в судово-мировому окрузі. Вони остаточно вирішували питання, що розглядалися мировими суддями.

Крім того, на мирових суддів покладалися засвідчення явочних актів, охорона спадщини, і введення у володіння нерухомим майном. Скарги на рішення мирових суддів подавалися на з'їзди мирових суддів, що скликалися з почесних та дільничних мирових суддів кожного мирового округу, який охоплював територію повіту і розподілявся на мирові ділянки. Мирові судді обиралися в повітах повітовими земськими зборами, а в містах – міськими думами. Мирові судді обиралися на три роки.

Під час першої радянсько-української війни діяльність місцевих судових установ ускладнилася. Захопивши територію Центральної і Східної України, більшовики планували реорганізувати суди. Однак, до практичного виконання проекту реформи справа не дійшла. У лютому 1918 р. у Вінницю вступили війська Австро-Угорщини і було відновлено владу УНР. Центральна рада та її уряд звертав увагу місцевої влади на відновлення функціонування влади.

Поступово на Поділлі відновлювалася структура судової системи. Так, голова Кам'янець-Подільського окружного суду 29 квітня 1918 р. повідомив В. Вашенка: *“Кам'янець-Подільський окружний суд, евакуйований по військовим обставинам в м. Вінницю і Лубни, в загальному зібранні своїх відділів 27 квітня 1918 р. постановив відкрити свої дії”* в губерньському центрі Поділля з 29 квітня 1918 р. [10, арк. 139].

Тим часом стан правопорядку погіршувався. У судових слідчих Поділля у цей період перебувало 235 справ. Це були справи про розгром маєтків, лісництв, пограбування спирту з винокурень і майна громадян, про порубку і грабування лісу, бешкети, єврейські погроми, розгроми заводів [10, арк. 97]. Ще 13 жовтня 1917 р. голова адміністрації губернії повідомляв Київ: *“Суду немає, він не здійснений тому, що приведення вироків до виконання справа для влади недоступна. За те панує самосуд... А між тим один-два вирокі виконані і приведені до виконання, хоча б навіть слабкі за покаранням, іноді роблять тверезими цілі села...”* [18, арк. 24].

Загалом, судовий апарат України фактично не справлявся з покладеними на нього обов'язками. У зв'язку з цим, 25 квітня 1918 р. командування німецьких військ в Україні оголосило про запровадження військово-польових судів.

Однією з умов державного перевороту і приходу до влади

П. Скоропадського, які висунуло командування німецьких військ, була підлеглість польовим судам громадян України, які виступатимуть проти австрійських та німецьких військ [28]. Сам П. Скоропадський згадував, що одним з пунктів було “зобов’язання відновлення судового апарату і спостереження за його правильним функціонуванням, причому вказувалося на те, що необхідно звернути увагу щоб в числі осіб судового персоналу всі демагогічні елементи були вигнані” [30, с. 148].

Необхідно відзначити, що на з’їзді хліборобів у Києві 29 квітня 1918 р., де було обрано гетьманом П. Скоропадського, був присутній і член вінницького відділення союзу хліборобів-власників, суддя Вінницького окружного суду В. В. Данілов [2, арк. 4].

У “малій конституції” гетьмана – “Законах про тимчасовий державний устрій України” від 29 квітня 1918 р., де було накреслено головні напрямки діяльності нової влади, зокрема, вказувалося на забезпечення прав населення на основі відновлення приватної власності, виконання законів. Охорона законності в Україні покладалася на Генеральний Суд.

П. Скоропадський критично оцінював стан судової системи України.. Так, він згадував: *“Майже ні одна установа старого уряду не постраждала так від революції, як міністерство юстиції... люди, наприклад, віддавали перевагу не зверненню в урядовий суд і при цивільних позовах прагнули вирішувати справи яким-небудь третейським судом”* [30, с. 256].

Гетьман відзначив такі першочергові заходи міністерства юстиції: *“перш за все довелося прибавити зарплату судовому відомству, при старих окладах воно просто майже не жебракували, потім слідчі не могли виконувати своїх обов’язків через відсутність перевізних засобів або достатніх роз’їзних сум. Довелося слідчим збільшити ці суми, але були місця, де за гроші нічого неможна було найняти, доводилося думати про постачання слідчих автомобілями, останніх не було, з цим знову було багато труднощів”* [30, с. 259].

Керівництво системою правосуддя в гетьманській Україні покладалося на міністерство судових справ, яке 15 липня 1918 р. було перейменовано на міністерство юстиції. Міністрами юстиції були: з 1 травня до 3 серпня – М. Чубинський, з 3 серпня до 21 жовтня – О. Романов, з 24 жовтня до 14 листопада – А. Вязлов, з 14 листопада до 14 грудня – В. Рейнбот [26, с. 232].

Загалом, гетьманська концепція відновлення правопорядку передбачала створення розгалуженого охоронного апарату, важливими елементами якого були й цивільні та військові суди, прокуратура [33].

Організаційно-правовими засадами утворення і діяльності більшості структурних елементів охоронної системи гетьманату П. Скоропадського стали російські імперські нормативно-правові акти, які були адаптовані до умов розбудови державності України [33].

Центральна Рада не встигла з провадженням суттєвих соціалістичних експериментів у судовій галузі. Тому гетьману було досить легко повернути загальний стан судових справ “на круги свої”. Головний сенс реформ у галузі

юстиції полягав у налагодженні традиційної російської моделі судоустрою з дієвою субординаційною вертикаллю. Для цього, на думку П. Скоропадського та його юридичних радників, апробовану російську систему устрою центрального апарату юстиції необхідно було перенести із Петербурга до Києва і поширити його керівні повноваження на ті територіальні судові осередки, що залишилися в Україні. В Українській Державі судові органи повністю діяли за схемою, викладеною в ст. 1 “Статуту судових положень”, де було вказано, що “влада судова належить: Мировим Суддям, З’їздам Мирowych Суддів, Окружним Судам, Судовим Палатам і Урядуючому Сенату як верховному касаційному суду”. З них мирові судді визнавалися владою одноосібною, а решта судових органів – колегіальною. Мирові судді та їхні з’їзди складали систему так званої “мирової юстиції”. Всі інші судові органи належали до системи “державної юстиції”. Всі судові інституції, крім вищої, розглядали належні їм справи безпосередньо [33].

Одне з перших заходів гетьманської влади в судовій системі було ухвалення 13 травня 1918 р. урядом постанови: “Суд на Україні твориться іменем закону Української Держави” [13, арк. 67]. Формально зберігалися демократичні принципи судочинства: незалежність суду, незмінність суддів, участь у розгляді багатьох справ присяжних засідателів, гласність процесу, рівність сторін, право на захист [26, с. 234].

Рада Міністрів почала розбудову інституту державної служби, розробивши, затверджений Гетьманом 30 травня 1918 р. закон про урочисту обітницю урядовців, суддів та військових на вірність Українській державі. Відмова від прийняття обітниці вважалась підставою для звільнення з посади. Текст обітниці був таким: *“Урочисто обіцяю додержувати вірності Державі Українській, твердо виконувати її закони, чинити справедливий суд, як совість мені каже, і завжди поводитись відповідно з гідності свого стану”* [26, с. 235].

Відновити правопорядок було непросто. Про тогочасну ситуацію, 20 травня 1918 р. Ольгопільський повітовий комендант писав: *“Поки населення повіту не буде обеззброєне ніякими силами місцева влада не зможе як повинно виконувати своїх обов’язків. У м. Загіткові місцевими селянами поранений побоями Мировий Судія 3-ої ділянки Ольгопільського повіту за те, що він продовжував судити, при цім селяни заявили, що зараз суду вже немає”* [7, арк. 1].

Продовжувалася антигетьманська агітація. Політичні противники режиму були арештовані і проти них почалося судове слідство. Зокрема, йдеться про колишніх членів Центральної Ради – І. Зборовського, І. Беженара [17, арк. 4].

Одним з перших завдань нового режиму була українізація суду. Це підтримали і загальні збори відділів Вінницького окружного суду 30 квітня 1918 р. [10, арк. 183-184]. В. Ващенко звернувся до Вінницького повітового земства у справі допомоги в організації відповідних курсів. Шкільна рада земства 22 червня 1918 р. повідомила його, що “для урядників Вінницького

окружного суду можна утворити зовсім окремі курси в будинку суду в пообідній час” [9, арк. 106]. 10 липня 1918 р. В. Ващенко звернувся до товариша голови II-го цивільного відділу: *“На підставі циркуляру міністерства судових справ від 25 квітня цього року ... і згідно з постановою загальних зборів відділів Вінницького окружного суду від 30-го квітня..., маю честь просити вас зробити розпорядження по довіреному Вашому проводові відділу суду, щоб всі службові папери і т. д. інше канцелярське діловодство складалося українською мовою”* [10, арк. 231]. Але, 16 липня 1918 р. заступник очільника Вінницького окружного суду звертав увагу голови суду на ускладнення, які викличе негайна українізація: *“загальні збори відділу суду постановили увійти в міністерство з представленням в тому сенсі, що суд не підготовлений до українізації і що необхідно, щоб попередньо були надіслані або вказані посібники для вивчення української мови, організовано її викладання, асигновані для цього кошти”*. Він наголошував на труднощах „практичного і технічного характеру” у зв’язку з відсутністю юридичної російсько-українського словника. Товариш голови пропонував *“почати українізацію ... не з канцелярії, а з головуючих і членів суду”*, які б робили точні переклади і таким чином розробили термінологію судочинства [10, арк. 183-184].

У процесі відновлення функціонування апарату судові органи почали залучати до ревізії діяльності органів місцевого самоврядування. З цього приводу міністр судових справ 26 червня 1918 р. повідомив голів окружних судів, що *“В склад губернської комісії (для перевірки діяльності органів місцевого самоврядування) входять між іншими по одному представникові від судового відомства”*. Він пропонував *“призначити по одному з членів суду по губернських містах до складу губернських комісій, а по повітових – до складу повітових комісій; головам же з’їздів мирових суддів по тих містах, де немає окружних судів. – призначити – через розпорядчі засідання з’їзду по одному з мирових суддів до складу повітових комісій”*. До губернської комісії було обрано члена суду Б. Д. Веселовського [12, арк. 19], членом комісії по ревізії міського самоврядування – В. В. Данілова, а Н. Л. Пахомова – членом комісії по ревізії земського самоврядування [10, арк. 230]. Так судді залучалися до політичної діяльності, адже одним з мотивів ревізії дій самоврядувань була їх позиція щодо неприйняття влади гетьмана. Тимчасові ревізійні комісії діяли виявили в органах самоврядування у Подільській губернії були правопорушення, які мали ознаки злочину в фінансових та матеріальних питаннях [37]. Виявивши під час ревізії правопорушення в земствах старости припиняли їх діяльність або відсторонювали від роботи порушників закону а до виконання їх обов’язків призначали осіб, які займали відповідні посади до революції. Так, в Ольгополі розформована повітова земська управа незабаром відновила свою діяльність в складі дореволюційних працівників. Однак, діяльність не всіх розформованих органів самоврядування була відновлена навіть в складі їх дореволюційних представників. Так, розформовані в серпні 1918 р. міські думи Вінниці, Гайсина, Кам’янець, Проскурова і Могилів-Подільського

відновили свою діяльність лише із встановленням на Поділлі влади Директорії УНР – у 20-х числах листопада 1918 р.

Зі свого боку, самоврядування також прагнули використати суди в боротьбі зі своїм політичним противником. 25 липня 1918 р. С. Петлюра – голова Управи Всеукраїнського союзу земств – звернувся до губернських і повітових управ, щоб останні у випадку незаконних дій старост подавали на них до суду [3, арк. 71]. Аналіз опису фонду “Вінницького окружного суду” ДАВО показав відсутність таких позовів з боку представників органів самоврядування. А відомий політики, майбутній голова Директорії УНР після свого звернення до земств був арештований. Лише у листопаді 1918 р. П. Скоропадський звільнив його під чесне слово не вести боротьби проти гетьманату.

Але навіть за наявності таких звернень земства не могли отримати позитивного вирішення питання свого позову. Суд не виносив постанов з будь-яких, навіть незаконних дій влади. Так, 8 вересня 1918 р. до суду надійшла “скарга Світозара Михайловича Драгоманова на неправильні дії Вінницького повітового старости у справі про конфіскацію деяких “брошур різних авторів і нарису української соціалістичної програми” і “Листів на Наддніпрянську Україну”. У рішенні суду від 13 вересня 1918 р. вказувалося: “приймаючи до уваги, що скарги приватних осіб на неправильні дії посадових осіб адміністративного відомства, здійснені в межах їх ведення, не підсудні окружному суду, на основі 1 п. 584 Статуту кримінально судочинства”, скаргу Світозара Михайловича Драгоманова до розгляду не прийняти [14, арк. 88].

Важливою складовою у розбудови структури судової системи було ухвалення 8 липня 1918 р. закону про судові палати. Судові палати були апеляційним судом на вироки та рішення окружних судів. Вінницький окружний суд було віднесено до округу Одеської судової палати [8, арк. 13].

За схваленими гетьманом штатними розписами про державну службу, голова окружного суду належав до V класу державної служби і отримував зарплату у 1050 карб. Товариш голови окружного суду також належав до V класу державної служби і отримував зарплату 950-1000 крб. Зарплата звичайних суддів (V клас державної служби) становили 800-850 крб, судових слідчих (VI клас державної служби) – 650-750 крб. Дільничі мирові судді (V клас державної служби) отримували 600-625 крб. зарплати, голови повітових з’їздів мирових суддів – 830-885 крб.

За ці кошти було не просто прожити. Так, у травні 1918 р. ринкова закупівельна ціна за пуд пшениці становила – від 9 до 12 крб [4, арк. 10], у жовтні 1918 р. – 40 карбованців [6, арк. 25; 19]. За підрахунками працівників Гайсинської міської думи, щоб утримувати сім’ю з 4-х осіб потрібно була щомісячна зарплата в 785 карбованців [5, арк. 790].

В умовах відновлення сильної влади, однією з програмних положень якої була боротьба із злочинністю, діяльність українських судових установ значно активізувалась. Центральна влада прагнула пришвидшити розгляд

справ в сфері земельних відносин. Так, міністр юстиції М. Чубинський 16 липня 1918 р. звернувся до голів окружних судів: “До міністерства юстиції надходять відомості про те, що цивільні та карні судові справи, що виникли в останній час на земельному ґрунті, переводяться з неналежною швидкістю. Позаяк це не відповідає сучасному менту та політичним обставинам державного життя і викликає небажані наслідки, то пропоную Вам вжити всіх заходів, щоби ці справи переводились по можливості поза чергою” [13, арк. 89]. Однак, в той же час, незважаючи на тогочасну складну криміногенну ситуацію, кількість справ, що розглядались в українських судових установах у 1918 р. була в 2-3 рази меншою в порівнянні з попередніми роками. Так, до Вінницького окружного суду 1 січня – 1 жовтня 1918 р. надійшло 2 767 кримінальних справ, а 1917 р. – 5 356, 1916 р. – 5 724 справи [9, арк. 272].

Це пояснюється діяльністю військово-польових судів України та Австро-Угорщини і Німеччини, введених в дію у квітні-травні 1918 р. Військово-польові суди згаданих імперій карали громадян України за такі злочини: шпигунство, переховування зброї, пошкодження транспортних магістралей та засобів зв'язку, крадіжки та знищення майна, вбивства та за інші правопорушення [10, арк. 171, 307]. Зокрема, у травні 1918 р. австро-угорське командування повідомило населення Поділля, що запроваджувані військово-польові суди будуть карати громадян України за ряд правопорушень і, в тому числі – за “*таємну агітацію і змови проти українського уряду*” [10, арк. 307]. З часом окупанти почали використовувати надзвичайні заходи в боротьбі з агітацією. Наприклад, в червні 1918 р. австро-угорське командування оголосило про встановлення смертної кари за агітацію проти суспільного спокою, підбурювання населення до збройних виступів і страйків. Крім того, населення було повідомлено, що місцевості в яких будуть виявлені агітатори підлягатимуть спаленню [31].

На Поділлі військово-польові суди діяли у м. Вінниці (25-го Австро-Угорського корпусу) і в м. Кам'янець-Подільський (155-го Угорського піхотного дивізіону).

З метою запобігти поширенню каральних заходів окупаційних військ на Поділлі, місцевим державним органам рекомендувалося відповідати на вимоги австрійців видати їм українських громадян для суду, „що у нас свої суди і неможливо передавати осіб австрійському суду” [23, с. 16].

У зв'язку з розгортанням протигетьманської агітації і повстанського руху, 21 червня 1918 р. гетьман затвердив закон про організацію військово-судових установ. До системи українських військово-польових судів входили 19 судів, у тому числі – Вінницький і Кам'янець-Подільський. Компетенція зазначеної системи судів була значно розширена в липні 1918 р., коли їм надали повноваження розглядати справи про всі злочини проти державного устрою України, про напади на урядових осіб цивільних відомств при виконанні службових обов'язків, про навмисне знищення або пошкодження майна [24, с. 50-52]. Військово-польові суди, які розглядали всі справи за

законами військового часу, виносили значно суворіші вироки злочинцям, ніж звичайні суди.

Була значно посилено кримінальну відповідальність громадян. У липні 1918 р. до компетенції українських військово-польових судів були віднесені справи про навмисне знищення або пошкодження майна, в жовтні – всі справи про вбивство, розбій пограбування, навмисне знищення чужого майна [24, с. 50]. 24 липня 1918 р. був ухвалений тимчасовий закон про кримінальну відповідальність за перевищення граничних цін та спекуляцію. За перше із зазначених правопорушень громадяни каралися або примусовими роботами, або ув'язненням на термін до 2 років і крім того штрафом від 100 до 25 тисяч карбованців. Аналогічними були покарання і за спекуляцію, хоча максимальний штраф збільшувався до 100 тисяч карбованців [25, с. 190 -191].

З метою налагодження роботи мирових суддів за законом від 6 серпня 1918 р. міністр юстиції отримав право призначати голів з'їздів мирових суддів у тих випадках, коли вибори суддів не відбулися. Це ж поширювалося на мирових суддів. 17 серпня 1918 р. міністр юстиції отримав право звільняти з посад мирових суддів і голів з'їздів мирових суддів у разі їх низької кваліфікації та ін. [26, с. 232].

Суд в той час також виконував функції реєстрації громадських установ. Зокрема, 20 серпня 1918 р. відбулася реєстрація у Вінницькому окружному суду “Летичівського союзу земельних власників” [16, арк. 11], 23 серпня 1918 р. – статуту “Союзу земельних власників Вінницького повіту” [15, арк. 4].

Політичний вплив на суди збільшився влітку-восени 1918 р. Представники судової системи стали використовувалися для проурядової пропаганди. 24 серпня 1918 р. мировий посередник 2-ої ділянки Вінницького повіту і завідувач 1-ою мировою ділянкою Чернощов і Вінницький повітовий староста П. Гусаков звернулися до населення: “За існуючими даними, серед населення Вінницького повіту розповсюджуються злочинними елементами і агітаторами слухи про те, що начебто незабаром з'являться більшовики і повернуть їх даровані свободи і землі і що тому селянам потрібно тепер об'єднатися для збройних виступів. Тому доручаю волосним старшинам спільно з начальниками дільниць негайно об'їхати всі села волості і переконати селян не слухати всіляких агітаторів а також роз'яснити про всі жахливі наслідки, які їх очікують у випадку збройних виступів. Попереджую, що проти всяких протиурядових виступів будуть застосовуватися самі крайні міри і виступи будуть припинятися в корні збройною силою” [27].

17 вересня 1918 р. губернський староста С. Кисельов видав розпорядження мировим посередникам про оголошення населенню, щоб землевласники, у випадку недосагнення добровільної угоди, у справах про відшкодування збитків, посіви полів, оранки і інших сільськогосподарських робіт, зверталися безпосередньо до мирових посередників [35, арк. 266]. Це була спроба залучення нижчої ланки судових службовців до врегулювання

земельних конфліктів.

В умовах початку повстання Директорії і очікуваного приходу військ Антанти, і з метою збереження порядку, 15 листопада 1918 р. С. Кисельов звернувся до мирових посередників Подільської губернії, щоб вони зібрали волосні селянські сходи та передали їм його особисте прохання зберігати спокій, та не звертатися до союзних військ, які вже підходять. “Нехай, якщо це необхідно, вони будуть нашими гостями. Але нехай наш порядок і дисципліна дадуть нам право залишатися господарями” – стверджував С. Кисельов [35, арк. 263].

Після переходу влади на Поділлі до представників Директорії в регіоні суттєвої демократизації не відбулося. З метою не допустити поширення масових заворушень, 21 листопада 1918 р. командир II-го Подільського корпусу П. Єрошевич повідомив населення Поділля, що в губернії діє військово-політичний суд і що “без всякого милосердя” будуть розстрілюватися грабіжники і злочинці, політичні агітатори та ін. [1]. 21 листопада 1918 р. наказом голови Директорії С. Петлюри, і її військових очільників О. Осецького і В. Оскілка по Подільській, Волинській і частині Київської губернії під загрозою віддання військово-польовому суду заборонялися будь-які дії по розподілу поміщицьких земель [34, с. 252]. 22 листопада 1918 р. П. Єрошевич наказав окружним судам Поділля припинити переслідування в судовому порядку політичних противників гетьмана П. Скоропадського [9, арк. 412]. Помічник Подільського губернського комісара 23 листопада 1918 р. пропонував Вінницькому окружному суду “замість уживаної досі при проголошенні присудів, вироків і постанов формули уживати “Іменем УНР” [10, арк. 378]. Перебуваючи у Вінниці 1 грудня 1918 р. Директорія наказала звільнити всіх мирових суддів, призначених за гетьманату [10, арк. 335].

Загалом, за відомостями, що збереглися, в розгляді судових справ 1918 р. була наступна картина. На 1918 р. залишалося незавершені 352 кримінальні справи, надійшло у 1918 р. 1646 і було завершено 1627 справ. На судових засіданнях за участю присяжних засідателів було розглянуто 138 справ, з них по позбавленню або обмеженню прав – 6, інших – 117, було припинено 26 справ, призупинено – 7, повернено для дослідження – 12. Загалом, в судових засіданнях було завершено 306 справ [11, арк. 71-72].

Отже, судова система в період Української держави дещо покращила свою діяльність. Але суди гетьманату на Поділлі не змогли стати одним з елементів відновлення правопорядку. Їхні повноваження були фактично обмежені установами військової української та австро-угорської і німецької юстиції, авторитарним характером влади П. Скоропадського. Влада прагнула перетворити суди на інструмент тиску на політичних противників режиму, що об’єктивно унеможливлювало повноцінну діяльність судів.

Використані джерела та література:

1. Голос подольской церкви. – 1918. – № 32. – 4 грудня.; 2. ДАВО. – Ф, Р. 207. – Оп. 6. – Спр. 24.; 3. ДАВО. – Ф. Д. – 255. – Оп. 1. – Спр. 124.; 4. ДАВО – Ф. Д-286. – Оп. 1.

– Спр. 544.; 5. ДАВО – Ф. Д–286. – Оп. 1. – Спр. 94.; 6. ДАВО – Ф. Р–1196. – Оп. 1. – Спр. 1.; 7. ДАВО. – Ф. Р. 1196. – Оп. 1. – Спр. 34.; 8. ДАВО. – Ф. Д. 172. – Оп. 1 т. 2. – Спр. 17.; 9. ДАВО. – Ф. Д. 172. – Оп. 1 т. 2. – Спр. 293.; 10. ДАВО. – Ф. Д. 172. – Оп. 1 т. 2. – Спр. 299.; 11. ДАВО. – Д. 172. – Оп. 1 т. 2. – Спр. 547.; 12. ДАВО. – Ф. Д. 172. – Оп. 1 т. 2. – Спр. 14.; 13. ДАВО. – Ф. Д. 172. – Оп. 1 т. 2. – Спр. 16.; 14. ДАВО. – Ф. Д. 172. – Оп. 3 т. 10. – Спр. 225.; 15. ДАВО. – Ф. Д. 172. – Оп. 3 т. 10. – Спр. 490.; 16. ДАВО. – Ф. Д. 172. – Оп. 3 т. 10. – Спр. 747.; 17. ДАВО. – Ф. Д. 172. – Оп. 4. – Спр. 557 а.; 18. ДАВО. – Ф. Р. 2734. – Оп. 1. – Спр. 14.; 19. Жизнь Подоли. – 1918. – 18 октября.; 20. Зеленська В. В. Кримінально-процесуальне законодавство Центральної Ради, гетьманату Скоропадського та Директорії. – Автореферат дис. ... к. ю.н. – Харків, 2002.; 21. Зеленська В. Про судове законодавство гетьмана Скоропадського // Вісник Львівського університету. Серія: Юридична. – Львів, 2000. – Вип. 35.; 22. Лозовий В. С. Поділля в період гетьманату (1918 р.). – Кам'янець-Подільський, 2003.; 23. Лозовий В. С. Політико-адміністративні заходи Подільського губерньського старости С. Кисельова по стабілізації ситуації на селі (1918 р.). // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції (22-23 листопада 2007 р.). – Кам'янець-Подільський, 2007. – Т. 2.; 24. Мироненко О. Виняткове судочинство в Українській державі. // Українське державотворення: не витребуваний потенціал: Словник-довідник. – К., 1997.; 25. Мироненко О. Закони про спекуляцію УНР і Української держави // Українське державотворення...; 26. Мироненко О. Судові реформи гетьмана П. Скоропадського // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996.; 27. Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 – грудень 1920): Документи і матеріали. – Вінниця, 1959.; 28. Полонська-Василенко Н. Історія України. – К., 1992. – Т. 2.; 29. Революційний рух 1918 року на Вінниччині. Уклали В. П. Воловик, О. В. Воловик // Знамennі і пам'ятні дати Вінниччини. 1998 р. – Вінниця, 1999.; 30. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ-Філадельфія, 1995.; 31. Слово Подоли. – 1918. – № 32. – 22 июня.; 32. Тимошук О. В. Охоронний апарат Української Держави (квітень – грудень 1918 р.). – Х., 2000.; 33. Тимошук О. В. Охоронний апарат Української Держави (квітень-грудень 1918 р.): історико-правове дослідження. Автореферат дис. д.ю.н. – Одеса, 2000.; 34. Українська РСР в період громадянської війни. 1917-1920 рр. В 3 т. – К., 1967. – Т. 1.; 35. ЦДАВО України. – Ф. 1793. – Оп. 1. – Спр. 9.; 36. Яременко О. І. Адміністративна реформа Гетьмана П. Скоропадського. – Вінниця, 1997.

Антонишин Андрій Павлович
(*м. Київ*)

РЕФОРМА МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ САМОВРЯДУВАННЯ НА ПОДІЛЛІ 1918 РОКУ (ДОБА ГЕТЬМАНАТУ)

Зважаючи на складну ситуацію яка склалась в країні, Гетьман Павло Скоропадський вже в своєму першому зверненні до народу України пояснював зміну влади необхідністю врятувати національну державність від катастрофи, що насувається. Неспроможність Центральної Ради повноцінно здійснювати державотворення призвела до кризових тенденцій в суспільно-політичній і соціально-економічній сферах життя суспільства.

Стратегічною метою своєї діяльності Гетьман проголошував створення

суверенної і сильної України. На вирішення цього завдання була спрямована внутрішньополітична програма П. Скоропадського, мета якої полягала у створенні сильної одноособової влади. Завданням керівництва було: припинення кризових тенденцій і здійснення стабілізації всіх сфер суспільного життя, а потім – проведення виборів до вищого представницького органу, який визначить майбутній державний устрій України [17, с. 1].

Реалізуючи власну внутрішньополітичну програму, Гетьман суттєво міняв всю адміністративну систему. Декларована Скоропадським ідея сильної влади заради проведення суспільно-політичних і соціально-економічних реформ втілювалась у затверджених ним 29 квітня 1918 р. “Законах про тимчасовий державний устрій України”. Вся повнота влади зосереджувалась в руках Гетьмана, він призначав голову Уряду і за його поданням затверджувався кабінет у повному складі. Гетьман виконував всі владні функції тільки тимчасово – до обрання Сейму і відкриття його діяльності [9, с. 1]. Саме в подальшій, законодавчо оформленій ідеї скликання Державного Сейму, гетьман бачив можливість продовження планомірної праці над збудуванням української державності [36, арк. 3].

Після законодавчого закріплення головних засад нового державного устрою, уряд П. Скоропадського приступив до практичної реалізації нової політичної програми. Здійснити її було можливо лише при наявності сильної влади в регіонах.

Криза органів місцевої виконавчої влади поставила перед гетьманським урядом завдання якнайшвидше побудувати, відмінну від попередньої, структуру органів виконавчої влади на місцях, наповнити відповідним змістом обсяг повноважень представників адміністрації.

Необхідність створення сильної виконавчої влади в процесі державного будівництва була очевидною. Адже сумний досвід УНР свідчив, що неспроможність Центральної Ради налагодити чітку й ефективну систему управління, як одну з основних підвалин державності, поряд з іншими факторами, спричинили її поразку.

Реформа місцевих адміністрацій розпочалась майже відразу після державного перевороту на початку травня 1918 р. Вже 4 травня 1918 р. були призначені перші губернські старости Української держави. Офіційний наказ про усунення повітових комісарів та їх помічників з обов’язковою передачею всіх службових справ новопризначеним повітовим старостам 14 травня підписав міністр внутрішніх справ Ф. Лизогуб [10, с. 1; 39, арк. 6]. Повноваження і посаду старости було закріплено законом Гетьмана від 16 травня 1918 р. [33, арк. 1]. Згідно з положеннями закону представниками цивільної влади на місцях ставали губернські та повітові старости. Державно-політичний статус старост майже повністю відповідав російським губернаторам.

Паралельно, із здійсненням реформи місцевих адміністрацій, уряд провів заходи щодо обмеження діяльності деяких громадсько – політичних установ, що претендували на здійснення владних функцій на місцях і тим

самим ускладнювали діяльність централізованої виконавчої влади. Міські думи своїми антигетьманськими резолюціями, прийнятими на початку травня 1918 р., лише впевнили владу в необхідності проведення радикальних заходів стосовно них.

Тим більше, що в повітах стосунки представників державної влади з муніципалітетами були досить складними. Незадовільна господарська діяльність і очевидна антиурядова позиція міських дум спричиняла їх розпуск. Причому подібні рішення приймалися не тільки старостами, як представниками гетьманської адміністрації на місцях, а й військовою владою в особі військових комендантів. Перевищення ними своїх повноважень стало наслідком надання останнім надмірних прав ще за доби Центральної Ради та відсутності чіткого розподілу меж компетенції військової й адміністративної влад, через що коменданти часто перебирали на себе виконавчі й розпорядчі функції.

Особливо гостро ця проблема постала в перші тижні після перевороту, коли апарат гетьманської місцевої адміністрації ще знаходився у стані формування, а на її діяльність досить великий вплив мала окупаційна влада. Так, у Могилів-Подільському австро-угорська влада видала постанову, в якій вимагала від місцевого муніципалітету вирішення низки проблем по санітарії вулиць, боротьбі з інфекційними хворобами [25, с. 2], в Ямполі взагалі відмовились визнавати новопризначеного старосту [35, арк. 129], а у Вінниці окупанти, незважаючи на протести з боку місцевого земства, зайняли лікарню ім. М. Пирогова [37, арк. 1-2, 5, 16].

Щоб допомогти земствам та містам, Рада Міністрів 25 червня постановила відкрити їм кредити в розмірі 80 000 000 крб. на видання позичок [3, арк. 133-133 зв.]. Подільські управи отримали з цієї суми 2 353 850 крб., хоча просили в двічі більше [34, арк. 10-11].

Ці кошти мали допомогти місцевому самоврядуванню вирішити ряд проблем в фінансово-господарській діяльності. Перед тим, як почати надавати допомогу, уряд вирішив провести перевірку роботи земств за попередній період та поставити діяльність органів самоврядування під жорсткий контроль виконавчої влади. Для цього була введена правова норма, згідно якої постанови всіх органів місцевого самоврядування вступали в силу тільки після їх затвердження губернськими і повітовими старостами [16, с. 326]. Крім того, Міністр внутрішніх справ з 21 червня заборонив без дозволу губернського старости проводити засідання міських дум [1, арк. 429 зв.; 5, арк. 236], а з 18 липня губернських староста наказав всім управам виконувати повноваження земських зборів включно до нових виборів [40, арк. 37].

Поряд з повітовими і міськими земствами місцевій виконавчій владі були фактично підпорядковані органи самоврядування в сільській місцевості. В Подільській губернії, до складу якої входило 174 волості і 2 299 сіл, всі відповідні органи самоврядування (волосні земства, волосні і сільські виконавчі комітети) згідно із законом “Про надання губернським старостам права розпускати Волосні Земські зібрання та Управи” від 29 червня 1918 р.,

підлягали розформуванню [15, с. 33-34]. Причиною для заміни складу волосних установ могли бути прийняті зібранням постанови злочинного характеру та шкідливе для місцевого господарства ведення справ. Нарешті, законом передбачався порядок оскарження в окружному суді рішень губернського старости, а міністрові внутрішніх справ надавалося право скасовувати постанови про їх розпуск.

З метою перевірки діяльності органів місцевого самоврядування на Україні, обраних на підставі закону колишнього тимчасового російського уряду від 21 травня 1917 р., Рада Міністрів 8 червня 1918 р. ухвалила “Статут про Тимчасові ревізійні комісії по перевірці діяльності органів місцевого самоврядування” [32, арк. 40 зв.]. Закон передбачав утворення в кожній губернії України тимчасової ревізійної губернської комісії на чолі з губернським старостою, а за його відсутності – з представниками судового відомства. До її складу також входили податковий інспектор, по одному представникові від земського та міського самоврядувань і представник судового відомства [11, с. 2].

В Подільській губернії тимчасові ревізійні комісії, що працювали в червні-липні 1918 р., виявили різні форми антидержавної діяльності земств і міських дум політичного і економічного характеру. По всій території губернії окремі працівники органів самоврядування брали участь в революційних виступах та погромах маєтків поміщиків. Наявність таких ознак давала законні підстави для притягнення винних до кримінальної відповідальності. Справи на них, з відповідними документами, передавалися до адміністративного відділу окружних судів. Іноді протизаконні діяння інкримінувалися окремим членам управ. Однак у більшості випадків управи притягалися до суду у повному складі. Автоматично такі урядовці позбавлялися своїх посад, і їхні місця заступали тимчасово призначені комісіями особи, що володіли достатнім досвідом роботи, користувались авторитетом серед мешканців міст і цілком лояльно ставилися до існуючої влади.

Слід зазначити, що ще до проведення перевірки через арешти голів та деяких членів повітових управ перестали діяти Ямпільське [24, с. 2], Ольгопільське [26, с. 1] і Літинське земства [7, арк. 2-3]. Австрійська влада запропонувала місцевій виконавчій владі створити нові управи. В кінці липня в Ольгополі після 2-х місячної перерви знову запрацювало повітове земство. До виконання своїх обов’язків приступив дореволюційний склад на чолі з А. Юшневським [28, с. 2].

Аналіз підсумкових документів ревізійних комісій свідчить, що переважна більшість перевірок виявила безгосподарність органів міського самоврядування, обраних у 1917 р. Найхарактернішими недоліками роботи дум та їх виконавчих органів були безсистемність і недбалість в діловодстві, в тому числі й бухгалтерській документації, неправильне використання бюджетних коштів, часом необгрунтована видача авансів членам управи.

Подільська губернська ревізійна комісія не виявила ніяких протизаконних вчинків у перевірених восьми управах з двадцяти. В

Кам'янці-Подільському в ході перевірки міської думи і управи було встановлено, що в багатьох випадках траплялись випадки перевищення повноважень, які мали важливий вплив на фінансово-господарську діяльність в повіті [44, арк. 17].

Згідно порушень статей 341 і 411 положення про покарання ревізія запропонувала звільнити з думи та управи тих осіб, які порушували закон, займаючись політиканством, і не виконували своїх прямих обов'язків. До списку звільнених з управи потрапили: голова міської думи Олександр Красовський, його замісник – Ізраїль Міранський, секретарі Сруль Драхлер і Олександр Прусевич, а також члени управи Рафаель Саркісов (він же міський голова), Еліаш Гумінер і Микола Шиян. Із складу думи були виведені 19 чоловік. З них за походженням: 12 євреїв, 3 – поляки, 1 – арменин, 1 – росіянин і лише 2 українці [23, с. 2]. Фактично це стало серйозною відповіддю соціалістичним критикам, адже звільняли не за політичною чи національною ознаками, а за порушення закону.

В зв'язку з тим, що склад управи став неповним, а дума була розпущена, Подільський староста постановив за згодою представників національних партій, допустити до виконання обов'язків міського голови Морозовського і на посади членів міської управи – Самуся, Вінарського, Панасюка. Для контролю за діяльністю управи організували спеціальну комісію в складі 14 чоловік [20, с. 2]. На місце звільнених 19 членів думи були призначені нові. 20 серпня відбулось останнє засідання гласних демократичної думи, на якому про вихід із думи заявили Крайз і Кіжнер [30, с. 2].

Вінницьке земство, як одне з найбільших на Поділлі (64 гласних), після своїх перших зборів в листопаді 1917 р. знаходилося в адміністративній кризі. Справа в тому, що до складу першої демократичної управи було обрано тільки 2 земських діяча (голова попереднього складу управи та його замісник), мировий суддя, директор та інспектор місцевої гімназії, присяжний, лікар, судовий розсильний, 7 учителів – головним чином початкових шкіл, діловод земської управи, 48 гласних склали – бідняки-селяни і робітники. Знайомих із земською роботою виявилось тільки троє і ще п'ятеро мали досвід роботи в різних органах влади [27, с. 1]. В таких умовах управа проіснувала до ревізії. Після її проведення майже весь склад управи заарештували [41, арк. 31]. При роботі залишився тільки голова управи І. Лозінський з декількома урядовцями [4, арк. 7-8].

Ревізійна комісія Брацлавської повітової земської управи встановила, що члени земства в особі голови Мосвіча, Донця, Вуля, Гаврилюка, Вдовиченка, Головченка і Когута самовільно продавали державний спирт, робили неправдиві записи в ордерах, проводили значні фінансові маніпуляції. Лише з продажу спирту кожен з цієї групи посадовців отримав по 183 000 крб. Всі члени управи були переправлені в повітову в'язницю, а для виконання їхніх службових обов'язків повітовий староста призначив головою Б. Мироненка, членами А. Довбню, Р. Безмовчука і Д. Цибульського [6, арк. 99].

У Проскурові ревізори виявили значні порушення у фінансовій справі – дума незаконно піднімала ціни по квартплаті, на продукти харчування, завищувала тарифи на податки з проведення вистав, концертів, торгівля. Через ці порушення було звільнено заступника голови управи по продовольчій частині Мілевського [42, арк. 43-43 зв.]. Окрім того, проскурівське повітове земське зібрання на своєму засіданні 28 червня майже одноголосно обрало головою управи подільського губерньського старосту С. І. Кисельова, який займав цю посаду в дореволюційний час [21, с. 2]. В Тульчині відбулись тільки вибори нового голови думи, через трагічну загибель попереднього керівника І. Івоніна [29, с. 2]. В Жмеринці частина гласних розбіглась ще до перевороту, а після його проведення засідання думи не могли набрати легітимності через відсутність потрібного кворуму [35, арк. 119]. З цієї ж причини 23 липня була розпущена Балтська земська управа [43, арк. 5].

В Хотині реквізиції міського самоуправління почались 14 липня. Комісія вилучила в управи всі фінансові та продовольчі книги. На прохання ревизорів направити свого представника земство відповіло відмовою. В ході розслідування було заарештовано члена управи Барака [19, с. 5] та її голову [38, арк. 72-74]. В Гайсині австро-угорці арештували голову повітової земської управи Миколайчука і члена управи Пшеничного, а в Ольгополі – члена управи Беженара [22, с. 2].

Згідно постанови Могилівської ревізійної комісії всі члени управи, окрім В. Юнкевича і М. Афутіна, були звільнені і притягнуті до відповідальності за статтями 338 і 339 положення про покарання за бездіяльність і перевищення службових повноважень. В результаті голова міської думи Володкович був заарештований і переправлений в місцеву в'язницю [31, с. 1]. Новим головою повітовий староста призначив І. Хаджі, який займав цю посаду близько 14 років, а на посади членів управи – Бортника, Рибицького і Юнга [13, с. 2].

В тих місцевостях Поділля, де земства і думи продовжували функціонувати, вони повністю підпорядковувались повітовим старостам, яким 10 серпня 1918 р. губерньський староста надав повноваження затверджувати порядок денний міських дум і дозволяти проведення їх засідань [2, арк. 110].

Під час проведення реквізицій уряд 30 серпня ухвалив закон про зміну й доповнення до деяких постанов про проведення виборів міських та земських гласних. Цей закон надавав МВС право, у разі усунення від посад всього складу або окремих членів земських і міських управ, затверджувати новий склад управ або окремих їх членів включно до проведення нових виборів [12, с. 1].

Роль органів самоврядування в містах, повітах і сільських місцевостях була зведена до мінімуму, система управління стала жорстко централізованою. Гетьман сподівався змінити систему народних управлінь на місцях шляхом проведення нових виборів до земств усіх рівнів. З цією метою уряд розробив і 10 вересня ухвалив новий закон “Про проведення нових

виборів губернських і повітових земських гласних.” На Поділлі вибори до міських дум мали пройти протягом грудня 1918 р. Кількість гласних, що мали бути обрані в думи по Подільській губернії становила: Кам’янець – 60, Вінниця – 51, Проскурів – 48, Могилів – 48, Балта – 45, Тульчин – 45, Жмеринка – 39, Бар – 33, Хмільник – 30, Хотин – 30, Брацлав – 24, Гайсин – 24, Летичів – 24, Літин – 24, Нова Ушиця – 24, Ольгопіль – 24, Ямпіль – 24, Вербовець – 24, Сальниця – 24, Стара Ушиця – 24 [14, с. 2].

Закон скасовував постанову тимчасового уряду від 21 травня 1917 р. про проведення виборів земських гласних. Міським думах надавались права і обов’язки земських зборів, а міським управам – земських управ [18, с. 1]. Таке розширення повноважень міських органів самоврядування мало покращити фінансово-господарський стан общини міста [8, арк. 6]. Звичайно, що збільшення прав призвело до збільшення відповідальності але в подальшому це мало покращити становище самих місцевих органів.

Підсумком діяльності гетьманського уряду по становленню органів місцевої влади можна вважати створення нової адміністративної системи. Вона була побудована на засадах законності, чіткої взаємодії між її структурними одиницями, безумовної підпорядкованості та регулярної підзвітності нижчих виконавчих органів перед вищими.

Завдяки цим принципам, а також професіоналізму, ініціативності, діловій активності й енергійності керівників адміністрацій, гетьманському уряду вдалося закласти міцні підвалини системи представництва виконавчої влади на місцях.

Загальні результати діяльності ревізійних комісій підтвердили, що політика адміністративної влади на створення нової системи органів місцевого самоврядування є правильною. Безпідставними виявилися звинувачення, що ревізії проводять для усунення від активної громадської діяльності місцевих діячів лівого спрямування. Адже за звинуваченнями, у корупції звільнялись представники різних політичних сил, в тому числі і прогетьманські.

Підсумки ревізії ще раз довели непридатність і неспроможність системи органів місцевого самоврядування забезпечити порядок і стабільність розвитку українського суспільства. Саме тому уряд проводив заходи для зміни законодавства та проведення нових виборів в органи місцевого самоврядування.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Вінницької області (далі ДАВО). – Ф. Д-37. – Оп.1. – Спр.3.;
2. ДАВО. – Ф. Д-230. – Оп.3. – Спр.113.; 3. ДАВО. – Ф. Д-230. – Оп.4. – Спр.4.
4. ДАВО. – Ф. Д-255. – Оп.1. – Спр.119.; 5. ДАВО. – Ф. Д-255. – Оп.1. – Спр.124.;
6. ДАВО. – Ф. Д-255. – Оп.1. – Спр.126.; 7. ДАВО. – Ф. Р-1543. – Оп.1. – Спр.4.;
8. Державний архів Хмельницької області. – Ф. Р-1158. – Оп.1. – Спр.5.; 9. Державний вісник. – 1918. – № 1. – 16 травня.; 10. Державний вісник. – 1918. – № 6. – 26 травня.;
11. Державний вісник. – 1918. – № 14. – 13 червня.; 12. Державний вісник. – 1918. – № 45. – 7 вересня.; 13. Жизнь Подоліи. – 1918. – № 46. – 10 сентября.; 14. Жизнь Подоліи. – 1918. – № 93. – 25 ноября.; 14. Законодательные акты 1918 года. Законы Украинской державы. (Законы, постановления, инструкции, циркуляры). – 1918. –

Вып. 5. – 38 с.; 16. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького / Ю. І. Римаренко (ред.). – К. : Генеза, 1996. – 942 с.; 17. Поділля. – 1918. – № 44. – 9 травня.; 18. Подільські губернські відомості. – 1918. – № 84. – 12 жовтня.; 19. Подольская мысль. – Кам'янець-Подольский, 1918. – № 1. – 4 августа.; 20. Подольская мысль. – Кам'янець-Подольский, 1918. – № 62. – 20 октября.; 21. Подольская мысль. – Могильов-Подольский, 1918. – № 60. – 29 июня.; 22. Подольская мысль. – Могильов-Подольский, 1918. – № 61. – 30 июня.; 23. Подольский край. – 1918. – № 165. – 31 августа.; 24. Слово Подоліи. – 1918. – № 18. – 5 июня.; 25. Слово Подоліи. – 1918. – № 21. – 8 июня.; 26. Слово Подоліи. – 1918. – № 24. – 12 июня.; 27. Слово Подоліи. – 1918. – № 35. – 27 июня.; 28. Слово Подоліи. – 1918. – № 59. – 26 июля.; 29. Слово Подоліи. – 1918. – № 81. – 22 августа.; 30. Слово Подоліи. – 1918. – № 88. – 31 августа.; 31. Слово Подоліи. – 1918. – № 99. – 14 сентября.; 32. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО України). – Ф. 1064. – Оп.1. – Спр.6.; 33. ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп.1. – Спр.255.; 34. ЦДАВО України. – Ф. 1216. – Оп.1. – Спр.17.; 35. ЦДАВО України. – Ф. 1216. – Оп.1. – Спр.76.; 36. ЦДАВО України. – Ф. 1216. – Оп.1. – Спр.255.; 37. ЦДАВО України. – Ф. 1216. – Оп.3. – Спр.26.; 38. ЦДАВО України. – Ф. 1216. – Оп.3. – Спр.107.; 39. ЦДАВО України. – Ф. 1793. – Оп.1. – Спр.94.; 40. ЦДАВО України. – Ф. 1793. – Оп.1. – Спр.144.; 41. ЦДАВО України. – Ф. 1793. – Оп.1. – Спр.145.; 42. ЦДАВО України. – Ф. 1793. – Оп.1. – Спр.207.; 43. ЦДАВО України. – Ф. 1793. – Оп.1. – Спр.213.; 44. ЦДАВО України. – Ф. 1793. – Оп.1. – Спр.240.

Остапенко Євгенія Олександрівна
(м. Харків)

ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ПРОТОФІСУ

Становлення суверенної Української держави важко уявити без врахування її власного історичного досвіду державотворення, без відродження національних традицій, ідейної та культурної спадщини минулих поколінь. Саме тому звернення до українського консерватизму як доктрини збереження традиційних цінностей і форм існування української спільноти є актуальним. 90 років тому в Україні було представлено альтернативу соціалістичній дійсності – Українську Державу П. Скоропадського. Гетьманат круто змінив вектор розвитку держави і запропонував іншу політико-правову модель суспільного устрою, в основі якої лежала філософія повернення до здавна відомих, випробуваних людством цінностей у поєднанні з національно-специфічними традиціями.

Феномен Гетьманської Держави та її постання в цілому розглядається більшістю сучасних дослідників як конструктивний етап національно-визвольних змагань. За останнє десятиліття суттєво збільшилась кількість наукових праць, які висвітлюють проблеми постання та діяльності Української Держави в 1918 р. Але деякі питання ще потребують уваги істориків. До них належить і проблема виникнення та розвитку Союзу промисловості, торгівлі, фінансів та сільського господарства України (Протофіс). Її лише оглядово торкаються деякі сучасні історики

[4, 14, 15, 23].

Мета статі з'ясувати обставини заснування Протофісу, його соціальну базу та проаналізувати програмові засади цієї організації.

Навесні 1918 р. в Україні різко змінилася політична ситуація. Непослідовна, невдала, просоціалістична внутрішня і зовнішня політика, безсилля УЦР в організації дієвого державного апарату призвели до майже цілковитої втрати її популярності серед населення, до загострення відносин з німецько-австрійським командуванням, до втрати реальної влади її органів на місцях. З березня у політичних, військових, фінансово-промислових колах почали наростати невдоволення і гуртуватися опозиція [23, с. 68]. Виявом цього стали численні з'їзди та збори землевласників та підприємців, на яких ставилися вимоги створення міцної ефективної влади, скасування земельного закону Центральної Ради та відновлення приватної власності. Йдеться про ті сили, що стояли біля витоків Гетьманату, а згодом багато в чому визначали його політику. Практично одразу після приходу до влади П. Скоропадського виник досить впливовий у подальшому Протофіс, виник як сформована організація з програмою дій та впливовими лідерами. Ще до його установчого з'їзду були налагоджені певні контакти, відбувались переговори, консультації в середовищі промисловців та фінансистів (з австро-німецькими військами, вірогідно, у т.ч.). В результаті була проведена підготовча робота, що дало можливість 6 березня 1918 р. в Києві зібрати з'їзд. В роботі цього форуму взяли участь представники різних промислових, торговельних, банківських, ошадних, кооперативних та сільськогосподарських об'єднань, які постановили створити Український союз представників промисловості, торгівлі, фінансів та сільського господарства – Протофіс. Було обрано тимчасовий комітет, до президії якого ввійшли – голова І. Щеніовський, його заступники О. Вольський, В. Демченко, О. Кістяківський – відомі, авторитетні фінансові та громадські діячі [15, с. 180]. Таким чином було створено організацію, яка стала репрезентом великого капіталу в Україні, захисником фінансового істеблішменту.

Тимчасовий комітет Союзу в своїй відозві до промислових та суспільних організацій виголосив наступне: “Необхідно вміло взятись до справи, ліквідувати існуючий хаос та створити дієвий порядок” [21].

Головною метою Союз визначив сприяння економічному зростанню та добробуту України. Серед питань, на які в першу чергу зверталась увага, були такі, що стосуються потреб промисловості, торгівлі, транспорту, банківської та страхової справи, сільського господарства України [20].

В організаційному плані Союз керувався тими ж засадами, які свого часу були вироблені петроградською радою з'їздів представників промисловості та торгівлі, що діяла з 1912 р. [21]. Членами організації могли бути як організації, так і окремі підприємці. При цьому етнічне походження не мало значення. Перевага надавалась компетентності, діловим якостям потенційних членів Союзу. Тому українців в складі Протофісу було небагато, серед його членів переважали росіяни, поляки, євреї, німці.

На політичній арені Протофіс заявив про себе ще у березні 1918 р.

“Запискою про положення промисловості, торгівлі та сільського господарства в Україні”, яка була представлена 9 березня раді народних міністрів УНР. Записка починалася з твердження, що члени діючого уряду не розуміють необхідності докорінних політичних та економічних змін, обумовлених підписанням мирного договору та перетворенням України в самостійну державу. З огляду на це, представники різноманітних сфер господарської діяльності країни вважали своїм обов’язком висловити міркування відносно тих умов, які мали бути створені для виходу з катастрофічного становища, в якому опинилась Україна [15, с. 167]. Автори документу викладали своє розуміння причин падіння промисловості та сільського господарства, серед яких називали різке падіння продуктивності праці при підвищенні її оплати; грубе втручання робітничих організацій у всі сфери господарського та адміністративного життя підприємств; скасування приватної власності та політику соціалізації землі. Далі висловлювалися бажання промислових та фінансових кіл України взяти участь у проведенні самих широких соціальних та економічних реформ, але лише тих, які були ефективно впроваджені в інших державах. Особливо підкреслювалося, що ці реформи не мають носити соціалістичний характер, і що “необхідно відмовитись від тих ілюзій та утопій, які хочуть побудувати майбутнє України на соціалістичних засадах в самій основній галузі її економічного життя – в сільському господарстві. До тих пір, поки не буде відновлено право власності, ніякі зусилля до ствердження нормальних умов державного життя в усіх сферах – правовій, економічній, військовій і соціальній не дадуть ніяких результатів” [13]. Зазначалося, що грубе втручання робочих організацій у всі сфери господарського та адміністративного життя підприємств, насилля над їх власниками та керівниками, вилучення без компенсації промислової продукції робили подальше існування промисловості за таких умов абсолютно неможливим [20].

Поява записки свідчила про початок організованого виступу підприємців з метою вплинути на політику Центральної Ради, і про те, що в середовищі цих соціальних верств росте протест проти їх усунення від формування політичного та господарського курсу держави. Слід зазначити, що представники Центральної Ради не відреагували на цей документ так, як очікували члени Протофісу. Натомість, в цей час вони вели переговори з іншою партією консервативного спрямування – УДХП. Хлібороби-демократи негативно оцінювали економічні перетворення ЦР, але підтримували її прагнення побудувати незалежну державу. Тому вони шукали можливість співпраці з Радою, та її урядом у вирішенні питань скасування статті III Універсалу про соціалізацію землі [24, с. 83]. Однак Рада так само прохолодно поставилася до прагнень УДХП, як і до “Записки” Протофісу.

Тільки після приходу до влади гетьмана П. Скоропадського ситуація змінилася. Став можливим наступний крок в оформленні Протофісу – скликання I Всеукраїнського з’їзду представників промисловості, торгівлі, фінансів і сільського господарства. В цьому зв’язку цікавим є твердження в одеській газеті “Проюг”: “Если до октябрьского переворота организация

торгово-промислового класу була дуже бажана, то тепер вона дуже необхідна” [19]. Вона є дуже ілюстративною стосовно політичної ситуації в Україні навесні 1918 р.

На установчий з’їзд Протофісу, що відбувся в Києві 15-18 травня 1918 р. з’їхалося близько 1000 чол. Ця подія відбувалась в залі Купецького зібрання (нині це будівля Цирку на площі Перемоги). Зібрання планувалося проводити протягом 3 днів. На порядку денному 15 травня стояло першочергове питання виборів голови з’їзду та президії, а також доповідь тимчасового комітету. Крім того, делегати повинні були обговорити економічні питання та проблеми транспортної сфери. Закінчити з’їзд мало підбиття підсумків по роботі секцій, прийняття загальних резолюцій та затвердження статуту Союзу, обрання голови членів Ради та Ревізійної комісії [9].

В роботі з’їзду взяли участь представники всіх регіональних союзів промисловців, загалом більше 20 організацій, що діяли на території України [8]. Зокрема, Товариство фабрикантів Харківського, Катеринославського та Одеського районів; Союз металургійної промисловості; Антрацит-союз та ін. Активну участь у роботі цього форуму взяли голова новоствореної Ради Міністрів Ф. Лизогуб та гетьманські міністри. З’їзд висловився за всяку підтримку дій уряду Української Держави і заявив про свою готовність сприяти утворенню нового державного, громадського й економічного ладу в Україні [10]. Характерною в цьому відношенні була доповідь одного з делегатів, А.Оцуа (голова Катеринославського товариства заводчиків та фабрикантів), який гаряче закликав уряд вступити на шлях рішучих заходів, що забезпечило б йому повне співчуття і підтримку з’їзду. У виступі підкреслювалося, що “до утворення в краї порядку не можливо мислити про яке б то не було культурне життя”, а тому уряд “повинен утворити порядок не спиняючись ні перед якими заходами, навіть перед озброєною силою” [2].

Головою з’їзду було обрано Н. фон Дітмара, до президії ввійшли А. Бобринський, А. Голіцин, В. Кочубей, В. Демченко, А. Добрий (відомі фінансисти, землевласники та промисловці). Найвищим органом Союзу, згідно постановам I з’їзду, була Рада, яка складалась з 80 делегатів, при чому 20 з цих місць надавалися сільськогосподарським організаціям (кожній губернії по одному місцю) [22].

Основна робота проходила в окремих групах – секціях. З’їзду надавалися лише готові висновки – тези резолюцій, які не підлягали обговоренню і одноголосно приймалися без будь-яких виправлень та зауважень [21]. На з’їзді працювали аграрна секція, секція з питань праці (робітничая), секція переробної та гірничої промисловості, залізничного транспорту, бюджетна та торгова. Делегати обговорили поточні політичні події і винесли ряд постанов з загальних проблем.

Чи не найбільшу увагу на з’їзді було приділено аграрному питанню. В цілому доповідачі на основі значного статистичного матеріалу обґрунтували шкідливість примусового поділу великих земельних володінь і відстоювали ідею їхнього природного зменшення за рахунок вільного продажу та купівлі

землі [10, 11]. На основі цього робилися ряд висновків-настанов щодо урядової земельної політики. Зокрема, розв'язання земельної проблеми лежало не в аграрному законодавстві, а в аграрній політиці, яка повинна була полегшувати природну земельну еволюцію шляхом підтримки життєздатності дрібних володінь. Рішуче підкреслювалося, що не можна робити ніяких заходів щодо різкого порушення існуючого взаємовідношення різних типів володінь (дрібних і великих), а особливо – ніяких заходів, спрямованих на руйнацію та скорочення великих господарств. Перехід землі до рук дрібних господарств мав відбуватися лише в порядку вільної мобілізації земельної власності. Водночас визнавалася необхідність певного втручання держави в поземельні відносини, але лише в напрямі врегулювання мобілізації землі шляхом скупівлі земель державою і створення державного земельного запасу для облаштування життєздатних дрібних господарств; сприяння землеробському населенню у придбанні земель; запобіганні земельній спекуляції. Основою і кінцевою метою урядової земельної політики визнавалося створення міцних дрібних господарств, які б були здатні забезпечити продуктами не лише себе, а й неземлеробське населення [15, с. 181].

Безумовно, теоретично, такий погляд на шляхи розв'язання аграрної проблеми мав рацію. Але з позиції життя був абсолютно непридатним у тогочасних політичних обставинах. Він не знімав напруги у суспільстві, а, навпаки, загострював ще більше стосунки на селі, відбиваючи інтереси тільки великих землевласників. Однак делегати з'їзду одноголосно прийняли резолюцію в аграрній справі, вироблену секцією.

У резолюції зазначалося, що з'їзд вітає проголошене Грамотою гетьмана відновлення приватної власності на землю як основи розвитку сільського господарства і вважає головною метою земельної політики уряду досягнення найвищої продуктивності сільського господарства. Серед можливих шляхів досягнення цього називалися: необхідність надання сільському господарству державних кредитів, агрономічної допомоги, забезпечення збуту продукції і т.п. Вирішення проблеми малоземельності пропонувалося через розвиток промислу та інших не хліборобських занять, щоб дати працю і малоземельному населенню [25, с. 30].

Жодного слова в резолюції не говорилося про необхідність проведення широкої аграрної реформи, метою якої було б врегулювання проблеми норм земельної власності та землекористування. Крім цієї резолюції, на з'їзді була прийнята додаткова постанова, в якій перед гетьманським урядом ставилася вимога повернення відібраних у поміщиків землі та майна з виплатою селянам відшкодувань. З цього видно, що з'їзд став на захист інтересів тільки великих землевласників, ігноруючи таким чином реально існуючу соціальну напруженість на селі.

Особливим предметом обговорення на з'їзді стали взаємостосунки підприємців із робітниками. В доповіді кожної секції делегати тією чи іншою мірою торкалися робітничого питання [21]. Це пояснювалося тим, що в кожній сфері промисловості разом з проблемою сировини важливою була і

проблема робочих рук. В ухваленій резолюції з питань праці делегати висловилися за розробку чіткого регламентування прав робітників, але без права їхнього втручання в справи підприємства та діяльність адміністрації; необхідність перегляду прийнятого Тимчасовим Урядом закону про свободу страйків [25, с. 31]. Робітникам надавалося право на свободу зборів у сфері охорони їх професійних інтересів, але без права втручання у господарське життя підприємства та діяльність адміністрації. Водночас власникам надавалося право на захист їх економічних інтересів. Крім того, було встановлено порядок підписання одноосібних та колективних договорів, які б регламентували взаємовідносини підприємців і робітників. Слід зауважити, що цей договір вважався законним лише при двосторонній згоді. Ще одне важливе питання, якого торкалися на засіданні комітету праці, це тривалість робочого дня. Відтепер вона повинна була нормуватися відповідним обліком правових суспільних умов праці, внутрішніх, міжнародних, побутових і економічних кон'юктур. Делегати зауважили, що для ефективної роботи економіки не обхідне систематичне прагнення до зниження розцінок праці. Прогресивною, на нашу думку, була ідея про соціальне страхування робітників підприємства; впровадження промислових і страхових судів, які повинні були вирішувати спірні питання на підприємствах [10].

Актуальними на форумі були доповідь та резолюція по камінно-вугільній та антрацитовій промисловості [10]. Серед можливих шляхів відновлення діяльності підприємства першочерговим було встановлення влади та порядку на підприємстві, а по-друге, відновлення власників в їх правах на володіння та керівництво виробництвом; якнайшвидше поновлення трудової дисципліни [10].

Секція з металургійної та залізорудної промисловості ознайомила учасників з'їзду із найголовнішими для металургійних заводів побажаннями. Ним були виявлення попиту на метал та видача заводам замовлення, а також асигнування урядом короткотривалого кредиту окремим металургійним підприємствам для виплати робітникам, на матеріали та на підготовку для відновлення робіт. Наголошувалось на необхідності здійснення принципу вільної торгівлі (металом) під загальним контролем уряду [10].

Секція з питань переробної промисловості надала наступну резолюцію: необхідне об'єднання всіх ініціативних та творчих сил промисловості, через що окремі підприємства, які не в ходять до організації, повинні обов'язково здійснювати свої інтереси паралельно з однорідними задачами загальнопромислових організацій та товариством заводчиків та фабрикантів. Жоден завод, жодна фабрика не повинні бути поза таких союзів [10].

Підсумками роботи з'їзду був цілий ряд заходів, які стали вказівками для роботи українського уряду. Наскрізною ідеєю, яка панувала серед представників з'їзду, була думка про демократизацію суспільства. Промисловість, сільське господарство, торгівля, приватна фінансова та кредитна діяльність, розвиток та покращення транспорту – все економічне життя може розвиватися тільки у правовій державі, де законом твердо

обмежені права громадян, їх особиста та майнова безпека, свобода праці та занять; де порушення закону веде за собою певне покарання, де уряд буде переслідувати порушників закону [21].

Таким чином, протягом березня-травня 1918 р. в Українській Державі виникла нова потужна організація, що об'єднала представників великої промисловості, фінансів, сільського господарства, тих верств українського суспільства, які відстоювали заможність та добробут держави. Перший з'їзд Протофісу видав ряд резолюцій, які були конструктивно використані в діяльності гетьманського уряду; вони надали потужного поштовху до подальших кроків у розвитку промисловості, фінансової та соціальної сфери.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вільне життя. – Одеса. – 1918.; 2. Вільне життя. – Одеса. – 1918. – 18 травня.; 3. Волин С. Меньшевики на Україні (1917-1921). / Ю.Г.Фельштинский. 1990.; 4. Гнатюк С.Л. Сучасні українські історики про причини, перебіг та наслідки гетьманського перевороту 29 квітня 1918 р. // Вісник КНЛУ. – 2001. – Вип. 5. – с. 249 – 260.; 5. Держалюк М. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917 – 192 рр. – К.: Оріяни. – 1998. – 240 с.; 6. Енциклопедія українознавства. – Т. 8. / під гол. ред. В.Кубійовича, З.Кузелі. – Мюнхен – Нью-Йорк, 1949.; 7. Известия Союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины. – Киев. – 1918.; 8. Известия Союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины. – Киев. – 1918. – № 1. – 28 апреля.; 9. Известия Союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины. – Киев. – 1918. – № 2. – 12 мая.; 10. Известия Союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины. – Киев. – 1918. – № 3. – 19 мая.; 11. Известия Союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины. – Киев. – 1918. – № 4. – 26 мая.; 12. Киевская мысль. – 1918.; 13. Киевская мысль. – 1918. – 10 марта.; 14. Копиленко О. Організація влади та законодавство Української Держави // Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 р. // II Міжнародна наукова конференція. Науковий збірник, присвячений 125-річчю від народження гетьмана Павла Скоропадського та 80-річчя проголошення Української Держави 1918 року. – К., 1998.; 15. Любовець О. М. Ідейно-політичні процеси в українських партіях у контексті альтернатив революційної доби (1917-1920 рр.) – К., 2006.; 16. Мовчан О. М., Реєнт О. П. Міжпартійна політична боротьба у профспілковому русі України (1917-1922 рр.) // УГЖ. – 1995. – № 5.; 17. Піскорський О.В. Українська демократично-хліборобська партія: ідеологія, досвід, уроки: Дис. канд. політ. наук: 23.00.01 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка – Львів, 2001. – 199 арк.; 18. Проюг. – Одеса. – 1918.; 19. Проюг. – Одеса. – 1918. – 20.03.; 20. Проюг. – Одеса. – 1918. – 24.04.; 21. Проюг. – Одеса. – 1918. – 22.05.; 22. Проюг. – Одеса. – 1918. – 12.06.; 23. Тищик Б., Вівчаренко О., Лешкович Н. Становлення державності в Україні (1917 – 1922 рр.); 24. Українська революція і державність (1917-1920 рр.) / Т. А. Бевз, Д. В. Веденєєв, І. Л. Гошуляк, П. С. Коріненко, В. Ф. Солдатенко. – К.: Парлам. вид-во, 1998. – 247 с.; 25. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр. – Прага – Відень, 1921-1922 рр. – т. 3.

Стецюк Тетяна Василівна
Завальнюк Костянтин Вікторович
кандидат історичних наук
(м. Вінниця)

КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК М. ВІННИЦІ ДОБИ ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО

Ще донедавна у вітчизняній історичній науці в оцінці діяльності гетьмана П. Скоропадського та його режиму панували стереотипи, сформовані його противниками з табору української соціал-демократії та російських більшовиків, котрі звинувачували гетьмана в підтримці заможних землевласників та в про німецькій орієнтації. Між тим, опоненти гетьмана, вочевидь, забували, що німців на Україну для боротьби з більшовиками запросив не він, а Центральна Рада. Та й самі німці певний час були природними союзниками більшовиків і навіть допомагали їм прийти до влади у 1917 р.

Варто також відзначити і то факт, що українські ліві, які звинувачували гетьмана в узурпації влади, самі ж відмовилися увійти до складу сформованого ним уряду після неодноразових запрошень. Зрештою, це явище мало фатальні наслідки для всієї України, адже воно звузило соціальну базу гетьманського режиму і дестабілізувало внутрішню обстановку в Україні, чим негайно скористалися її численні вороги.

Тим часом противники гетьмана забувають і ту обставину, що за нетривалий час його правління для культурного та духовного розвитку України було зроблено набагато більше, ніж за всіх урядів УНР, взятих разом. Національні школи, Академія наук, українські університети, книгодрукування, стабільна валюта, міжнародне визнання – це далеко не повний перелік заслуг гетьманської влади. Скажімо, лише на влаштування та утримання Кам'янець-Подільського університету, відкритого у жовтні 1918 р., з державної скарбниці було виділено 1 млн.крб. та надано приміщення (крім Кам'янця, державні університети було також відкрито у Києві та Катеринославі).

Свої здобутки в культурно-освітньому житті зазначеного періоду мало в м. Вінниця, – тогочасний центр Подільської губернії. Зокрема, чимало уваги міське самоврядування Вінниці приділяло проблемам освітньої галузі. Наприклад, міська дума на засіданні 14 вересня 1918 р. ухвалила рішення про створення шкільних рад, які керували б навчально-виховним процесом у нижчих школах. До складу такої ради входило 5 гласних від думи та 7 представників від спілки учителів. Функції ради зводились до розробки різних проектів з народної освіти, загального контролю над підвідомчими міському самоуправлінню навчальними закладами. Затвердження програм, визначення тривалості навчального року, розпорядку і тривалості навчального дня, визначення, переміщення і звільнення учителів та завідуючих навчальними закладами, розгляду скарг на дії педагогів та шкільної адміністрації, тощо [2, арк.206 зв., 209].

Іншою своєю постановою від 18 липня 1918 р. дума передала у розпорядження учительського інституту приміщення та меблі 1-го вищого початкового училища із застереженням, що кредит, який раніше надавався цьому училищу, буде переданий новому вищому початковому училищу [2, арк.168 зв.-169].

Ще однією постановою від 19 вересня 1918 р. дума включила з 30 квітня 1918 р. в міську шкільну мережу 4 комплекти єврейського початкового училища з відпуском на утримання цих комплектів коштів, які раніше витрачались на утримання колишнього казенного єврейського училища, перетвореного у вище початкове училище [2, арк.219].

Важливе місце у системі тогочасної освіти займали також народні університети, метою яких було дати “найпотрібніші знання більш широким колам і за вдвоє коротший термін”. Вперше такий університет було відкрито 5 жовтня 1917 р. у Києві. Наступного року такі університети діяли уже у Вінниці, Полтаві, Сумах та Чернігові, а у 1919 р. – в Кам’янці-Подільському. До цих університетів приймалися бажаючі без вступних іспитів. Щоправда, студентом міг стати лише той, то мав освіту не меншу початкової та вік більше 15 років. До того ж, навчання було платним (50 крб. на місяць). [24, с. 56-57].

Не меншого значення тогочасне керівництво народної освіти надавало і збереженню культурно-історичної спадщини нашого народу. В цілому, у 1918 р. Міністерство народної освіти асигнувало на збирання та охорону археологічних пам’ятників 3 млн.крб. За його ініціативою питання охорони пам’яток історії та культури розглядалось і на засіданні Вінницької міської думи 14 травня 1918 р. Тоді ж, після доповіді голови Подільського товариства охорони культурно-історичних пам’яток Вашенка (згадане Товариство мало в своєму розпорядженні різних архівних документів на 100 тис. крб.), а також ґрунтовних дебатів, дума постановила виділити для облаштування майбутнього музею приміщення в Мурах. За пропозицією управи, учителю та священику, в квартирах яких мав розташовуватись музей, дума виділяла квартирні гроші в розмірі 75 крб. у місяць кожному [2, арк. 97 -97 зв.].

Важливу роль у створенні музею відіграли члени вищезгаданого Товариства охорони культурно-історичних пам’яток Поділля Г. В. Брілінг, В. Ф. Коренев, Ю. С. Александрович, О. А. Бодунген, О. С. Андреев, С. І. Слободянюк-Подольян та ін [7, с. 15].

Щоправда, постанова думи від 14 травня 1918 р. була відмінена Кам’янець-Подільським окружним судом 20 жовтня того ж року. У свою чергу, це рішення суду було оскаржене вінницькою міською управою у Державному Сенаті. Згодом до справи втрутилась Директорія УНР, яка у своєму листі на адресу міського голови від 18 грудня 1918 р. зазначала: “Справа утворення у Вінниці музею є дуже важна, бо в сей момент багато культурно-історичних пам’яток гине та вивозиться за границю”. Тому Директорія наполягала, щоб “у найближчому засіданню думи в першу чергу поновити ранішу постанову думи про передачу Мурів зазначеному

Товариству під музей, додержавши всі формальності з боку закону”, а виписку з протоколу думи негайно надіслати до Міністерства внутрішніх справ [6]. Слідом за цим, 23 січня 1919 р. Вінницька дума приймає нову постанову про музей. За нею, Подільському товариству охорони культурно-історичних пам'яток для організації музею повністю передавалось приміщення в Мурах, за винятком Казанської церкви та квартири священика. Негайній передачі підлягали всі вільні кімнати верхнього поверху, а решта – не пізніше 1 травня 1919 р. Нижній поверх передавався Товариству в міру нагромадження історичного матеріалу та розвитку музею [2, арк.281-281 зв.].

Все ж, наступні події привели до того, що музей було відкрито лише у травні 1919 р. на приватній квартирі художника В. Ф. Коренєва [4, арк.14].

Окрім музейної справи, започаткувалась і архівна. Ініціатором її творення на Поділлі виступило командування II Подільського корпусу. Зокрема, згідно наказу командира корпусу від 14 липня 1918 р. при штабі його помічника було сформовано окремий відділ по збору і сортуванню військово-історичного майна. 26 липня тимчасовий штат військово-історичного відділу приступив до виконання своїх обов'язків, а у жовтні був затверджений командиром корпусу Петром Ярошевичем [3, арк.28]. Головою військово-історичного відділу 31 липня 1918 було призначено сотника Володимира Копилова, діловодом – Володимира Карловського, урядовцем – Марію Вікул [3, арк.59]. З 19 вересня відділ розміщувався в готелі “Пасаж” по Миколаївському проспекті [3, арк.55].

Основним періодичним виданням цього періоду у Вінниці була щоденна російськомовна газета “Слово Подолии”, яка почала виходити з 15 травня 1918 р. редактором її був О. П. Баранов. З номера 89-го тимчасовим редактором призначено П. М. Ранненкампа, а із 107-го – Г. М. Мантулу [26, с. 73].

Помітною подією у літературно-мистецькому житті міста був також вихід у 1918 р. гумористично-сатиричного журналу “Красный Смех”. В його першому номері було вміщено 7 шаржів роботи художника Г. Розенблата [26, с. 68]. В другому (останньому) номері журналу, який побачив світ у серпні 1918 р., читачі зустріли на його сторінках віршований памфлет Ю. В. Радбіля “Засідання Міської Думи”, а також шаржі на М. М. Бонч-Томашевського, К. Г. Огарьову, М. М. Ренненкампа та ін., літературні пародії, тощо [15].

17 жовтня 1918 р. мешканці Вінниці в приміщенні Польського дому могли зустрітися із відомим польським художником професором К. Кржижановським, який того ж дня читав лекцію на тему “Творчість Матейка”. У Вінниці професор Кржижановський перебував не просто як гість: йому була доручена реставрація картин у католицькій церкві. У себе на батьківщині гість був відомий не лише як художник, твори якого виставлялись за кордоном, але й як драматург (його п'єса “Перелом” ставилась на багатьох європейських театральних сценах) [21].

Надзвичайно важливий вплив у цей час для зростання національної самосвідомості українців для підвищення їх освітнього та культурного рівня

мала діяльність товариства “Просвіта” (імовірно, у Вінниці воно виникло навесні 1917р.) очолював його Іван Юхимович Озерянський. У 1918 р. це товариство вже розгорнуло свою діяльність. Розміщувалось воно в приміщенні Народного дому, мало свою бібліотеку, кінотеатр та утримувало їдальню для учнів української гімназії. У 1918 р. осередок “Просвіти” також виникає при вінницькій психіатричній лікарні [27, с. 69].

На початку липня 1918 р. “Просвіта” спільно з Подільським товариством охорони культурно-історичних пам’яток організувала для слухачів учительських курсів виставку українського народного мистецтва та кустарних промислів [8]. І такі культурні заходи були непоодинокими. Наприклад, Вінницька газета “Слово Подолини” за 26 липня 1918 р. вмістила повідомлення про те, що вчителі народних училищ Вінницького, Літинського, та Летивцівського повітів, які побували на місячних курсах українознавства, дали два концерти української пісні: один 21 липня в Народному домі, а другий 23 липня в Білому залі. У хорі нараховувалось 60 чоловік, диригував ним киянин Б. Левитський. Під час концертів ним виконувались українські народні пісні (слухачам особливо сподобалися “Ой сяду я край віконця”, “Щука-риба в морі”), а також твори М. Лисенка, К. Стеценка, М. Леонтовича, О. Конниці. Окрім аматорів хорового співу, в концерті в Білому залі взяла також участь артистка Львівського оперного театру Любеч, яка своїм співом зачарувала слухачів.

Прибуток від концерту пішов на підтримку хворих учителів та допомогу учням – дітям учителів, які її найбільше потребували [1, с. 39].

Багатим і різноманітним на події в період гетьманату було також театральне і музичне життя міста. Зокрема, ще 31 березня 1918 р. дирекція міського театру в особі А. Ф. Фарбера та О. Я. Баянкової за угодою з керівником єврейської трупи А. М. Вольфсоном надала в останній в оренду приміщення театру на термін до 1 (13) липня 1918 р. [2, арк. 120]. Згодом, на засіданні думи 30 травня 1918 р. термін оренди було змінено на 10 червня 1918 р. (ст. ст.) [2, арк. 116-117]. Надалі (з 9 серпня 1918 р.) театр переходить у відання міської управи, оскільки антрепренери Фарбер і Баянова не внесли вчасно грошей за оренду театру. Тимчасово завідувати театром (на 1 місяць) доручили П. Прохоровичу [2, арк. 195 зв.].

З 19 вересня 1918 р. театр перебував в орендному володінні Володимира Йосиповича Снарського, який мав репутацію відомого театального діяча і добре зарекомендував себе ще раніше перед вінницькою публікою [2, арк. 217-218].

З числа багатьох місцевих та заїжджих театральних колективів, які у цей період працювали у Вінниці, варто відзначити насамперед українську трупу Павла Прохоровича, яка поставила на вінницькій сцені п’єси “нещасне кохання”, “Манька”, “Безталанна” Карпенка-Карого, “Чайка” Фокіна (за мотивами однойменної п’єси А.П.Чехова), “Глитай або ж паук” Кропивницького, “Лісова квітка” Яновської. З великим успіхом у цих п’єсах виступали актори Ганна Олексієнко, Кушнарьова, Мельник, Левицький та інші [9,10,13,14].

Також варто відзначити вдалий виступ 4 серпня 1918 р. в саду польського товариства “Спуйня” відомої співачки Саріуш-Вількошевської за участю скрипаля Бельфора. За відгуками критиків, ця співачка, “володарка прекрасного і сильного голосу (сопрано) з дуже доброю школою”, перейняла “всі особливості правильної італійської школи” [12]. Того ж дня на сцені міського театру польським товариством любителів драматичного мистецтва була поставлена п’єса М.Балуцького “Радники пана радника”, сатирична комедія, в якій автор висміює тогочасне суспільно-політичне життя [13].

Не пройшов не поміченим серед сучасників і виступ 3 серпня в театрі “Уранія” в літньому саду Королівської угорської фронтової трупи під керівництвом Детідера Івані. Публіці особливо сподобалась водевіль “Двоє друзів” у виконанні директора трупи та артистів Шарі Перені і Стефана Шема, а також припав до душі чардаш у виконанні Ані Елекі. У перерві між виступами грав струнний оркестр 309 гонведського піхотного полку [11].

Окрім цього варто також відзначити гастролі у місті з 9 серпня 1918 р. артистів київського театру Кручиніна – М. Я. Козловської-Кручиніної, Адлерського, Качалова та ін. Їхній виступ у Вінниці розпочався в Літньому театрі Толстого із показу комедії Сабурова “Нічна жінка”. Одночасно з ними виступали артисти театру “Інтермедія” (К. Г. Огарьова, М. М. Бонч-Томашевський, Є. М. Муратов та ін.). У концертному відділенні виступив відомий виконавець циганських романсів В.Д. Шумський [14].

Великим успіхом у слухачів користувався і концерт 2 серпня в міському театрі відомого баса Цесевича, який виконував твори найрізноманітнішого жанру: баладу Мефістотеля з опери “Фауст”, романс Чайковського “Осінь”, рахманіновський “Христос Воскрес”, російську народну пісню “Калістратушка” та твір української мовою “Гетьмани”. Разом із Цесевичем виступала також оперна співачка Савченко, володарка красивого і широкого за діапазоном контральто. Артистка натхненно виконала романси Чайковського і Гріга, а також арію з “Ромео і Джульєтти” і “Підсніжник” Мусоргського [16].

З таким же успіхом 30 серпня 1918 р. в Білому залі міської думи відбувся вечір російського романсу за участю відомої петроградської співачки, головної організаторки загальнодоступних концертів знаменитого оркестру графа А. Д. Шереметьєва М. Тобук-Черкас (Кривецької), а також артистів Вількошевської і О. Потокера [17].

Необхідно також відзначити гастролі у Вінниці з 12 по 20 жовтня 1918 р. Американської єврейської трупи, яка на сцені міського театру поставила такі твори, як оперета “М-ль Гопля», п’єси “Ханче в Америці”, “Брехунець (Джекеле Блоффер)”, “Пупик”, “Єврейський король Лір”, “Дер Американер”, “Хацкеле Колбойник”, “Альма де живеш???...”. Місцевій публіці найбільше припала до душі гра акторів Клари Юнг та боезаЮнгвіца. Про першу з них місцевими критиками було сказано, що це “безсумнівно комедійна актриса крупного дарування. Яскравість темпераменту, гнучкість, граційна пластичність, свіже сопрано, музикальний спів, все це створює у ній довершений тип опереткової актриси” [19].

Все ж, вінницьких слухачів приваблювали насамперед кращі твори у виконанні місцевих митців. Наприклад, вечір української пісні, який проводив місцевий хор під керівництвом Я. Бартка 14 жовтня 1918 р. у Білому залі думи, зібрав повний зал публіки. На концерті хор виконав твори “Сійтеся квіти”, Стеценка, “Коломийка”, “Козаченьку, куди йдеш”, Лисенка та цілий ряд інших [20].

З 21 жовтня 1918 р. у Вінниці також проходили гастролі Московського театру фарсу під керівництвом головного режисера М.В. Казьміна. Артисти цього колективу поставили на сцені міського театру комічні п'єси “Пелюшки”, “Поташ і Перламутр”, “Мій солдатик”, “Біля ніг вакханки”, “Ніж моєї дружини” та “Вова пустун” [19, 23].

Також у Вінниці у 1918 р. передбачалося відкриття власної консерваторії. Ініціатором цього заходу виступив “вільний художник” Б. О. Мироненко. В якості викладачів консерваторії він запросив відомих артистів з Москви та Петрограда. Однак, через заборону російського уряду артистам на виїзд в Україну, цей благородний намір не був втілений у життя [22, 23].

В період гетьманату у Вінниці існував також свій кінематограф. Щоправда, на цей час у місті залишились лише три великі кінотеатри: “Експрес”, “Патеграф” та “Ампір” [5, с. 22]. Певне поживалення у житті місцевих любителів кіно вніс вищезгаданий театральний діяч В. Й. Снарський. 13 жовтня 1918 р. він відкрив у Вінниці власну кіностудію (того ж дня у ній розпочалися вступні екзамени для усіх бажаючих вступників). Для читання лекцій у студії В. Снарський мав намір запросити таких відомих майстрів екрану, як В. Холодна, М. Горячова, В. Максимов, В. Полонський та О. Руніч [18].

Також у Вінниці 13 жовтня 1918 р. кіностудією В. Снарського було розпочато зйомки міста та його околиць. Відзнята стрічка демонструвалась у нашому місті з 17 жовтня 1918 р. [20].

За жовтень 1918 р. також є згадка про існування кінотеатру “Ехо”. Останній був проданий за 40 тис. крб. польському товариству “Спуймя” [20].

На початку листопада 1918 р. певна економічна стабілізація та культурне піднесення в країні змінюються загостренням внутрішньополітичної обстановки. У цей час значно посилюється повстанський рух (досить часто інспірований більшовиками) проти австро-угорських та німецьких військ. В останніх, під впливом звісток про революцію в Німеччині, також відбуваються сильні заворушення (зокрема, це стосується Жмеринки, де 7 листопада повстали частини 7-ї угорської дивізії). А вже з 11 листопада, після укладення Німеччиною перемир'я з державами Атланти, розпочинається виведення окупаційних військ з України. Ця подія значно пришвидшила падіння гетьманського режиму, яким були невдоволені і більшовики, і представники українських національних партій.

Все ж, оцінюючи діяльність гетьманського правління з висоти сьогодення, мусимо вслід за визначним істориком сучасності

Ю. І. Терещенком констатувати: “Українським соціалістам не було жодної потреби руйнувати Українську Державу.

На тлі руйнації більшовиками національних і соціальних вартостей гетьманат П. Скоропадського демонстрував своєрідний прорив у майбутнє, утверджував незаперечні державно-правові і національно-культурні цінності. Короткотривалий досвід Української держави є переконливим доказом реальних творчих здобутків українського консерватизму, адаптацію якого до сьогодення буття України важко переоцінити” [25, с. 36]. І в цьому плані досвід державного та культурного будівництва в окремих регіонах Української держави є зайвим підтвердженням сказаного.

Список джерел та література:

1. Горянский З. Українські концерти у Вінниці в липні 1918 р. // Тези доповідей п'ятнадцятої вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1996. – С.39.; 2. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф . Д – 262. – Оп.1 – Спр.29.; 3. Там же. – Ф.р – 1196. – Оп.1. – Спр.25.; 4. Там же. – Ф.Р – 5257. – Оп.1 – Спр. 2; 5. Мудраченко М.Р., Горячкун К.М. Ілюзіон у Вінниці. – Вінниця, 2000. – 24 с.; 6. Олександрович Ю. Деякі документи та факти до освітлення справи передачі мурів під музей // Шлях. – 1919. – 18 жовтня.; 7. Потапчик М. В., Потапчик М. Є. 3 історії формування археологічної колекції Вінницького краєзнавчого музею // Подільська старовина. – Вінниця, 1998. – С.15-29.; 8. Слово Подолии. – 1918. – 9 июля.; 9. Там же. – 12 июля.; 10. Там же. – 4 августа.; 11. Там же. – 6 августа.; 12. Там же. – 7 августа.; 13. Там же. – 8 августа.; 14. Там же. – 9 августа.; 15. Там же. – 22 августа.; 16. Там же. – 23 августа.; 17. Там же. – 30 августа.; 18. Там же. – 12 октября.; 19. Там же. – 13 октября.; 20. Там же. – 16 октября.; 21. Там же. – 17 октября.; 22. Там же. – 22 октября.; 23. Там же. – 23 октября.; 24. Сочинська М. народні університети Поділля. В 1917-1920 рр. // Тези доповідей і повідомлення вісімнадцятої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1998. – С.56-57.; 25. Терещенко Ю.І. Гетьманат Павла Скоропадського як прояв консервативної революції // Український історичний журнал. – 2008. – № 4. – С.19-37.; 26. Часописи Поділля / Скл. М.Білінський, Н.Співацька та І.Кревецький . – Вінниця, 1927-28.; 27. Яцюк О. С. Діяльність товариства “Просвіта” в місті Вінниці у 1918-1920 рр. // Вінниця-630. Матеріали І Вінницької науково-теоретичної конференції. – Вінниця, 1993. – С.69-71.

Калитко Сергій Леонідович

кандидат історичних наук

Кравчук Олександр Миколайович

кандидат історичних наук

(м. Вінниця)

ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ВАРТИ НА ПОДІЛЛІ В ПЕРІОД ГЕТЬМАНАТУ 1918 Р.

Актуальним завданням історичної науки є вивчення регіональних особливостей українських державних утворень доби визвольних змагань 1917-1920 рр., зокрема на Поділлі в період гетьманату 1918 р. Важливим інструментом відновлення правопорядку у той час була Державна варта.

Вивчення питання організації та діяльності зазначеної структури дозволить більш об'єктивно відтворити історію Поділля у цей період. Зазначене питання лише фрагментарно висвітлено розкрито в працях окремих істориків (В. Вітковський [1], В. і О. Воловики [24], К. Завальнюк і Т. Стецюк [17], С. Єсюнін [16], В. Лозовий [22], О. Тимошук [27], В. Сідак [25], О. Яременко [31] та інші). Враховуючи вищезазначене, автори поставили перед собою мету більш докладно розкрити головні напрямки діяльності Державної варти на Поділлі.

Гетьман П. Скоропадський прийшов до влади в умовах суспільно-політичної нестабільності. Однією з її ознак було зниження авторитету органів влади серед населення, що проявлялось в ігноруванні розпоряджень адміністрації. Також значно погіршився стан громадського порядку, важкою була криміногенна ситуація, значного поширення набули антиурядова агітація, повстанський рух. Ці кризові тенденції внутрішньополітичного життя були характерними для всієї України. У Подільській губернії у березні 1917 р. – квітні 1918 р. масові правопорушення перетворилися у систематичне і повсюдне явище [13, арк. 18; 19, с. 24]. Становище ускладнювалося ще й тією обставиною, що в зазначеному регіоні у березні – червні 1918 рр. діяв 41 прорадянський повстансько-партизанський загін [2, с. 150].

Тому одним із нагальних завдань гетьманського уряду була стабілізація внутрішньополітичної ситуації в країні. Основні принципи і напрямки діяльності влади в реалізації цього завдання були визначені вже в її перших програмних документах. Так, в першій гетьманській грамоті зазначалось, що авторитет влади буде підтримуватись не спиняючись ні перед якими самими крайніми заходами, а в Урядовому повідомленні від 10 травня 1918 р. населення повідомлялось, що для *“...встановлення спокою в Україні...”* влада здійснить законодавчі і практичні заходи щодо *“...встановлення в країні ладу ...”*, врятування *“...держави від злощасної анархії, грабунків, насильств і вбивств...”* Особливо наголошувалося, що гетьманська адміністрація не зупиниться перед будь-якими заходами боротьби з шкідливою діяльністю агітаторів. В Урядовому повідомленні населення попереджалося, що оскільки *“...у небезпечну пору...”* інтереси державного ладу повинні стояти на першому місці в окремих випадках влада обмежить політичні свободи громадян, але тимчасово – *“...виключно на час до встановлення спокою в Україні...”* [15, №1].

Отже, основні напрямки діяльності виконавчої влади щодо стабілізації внутрішньо-політичної ситуації передбачали піднесення на належний рівень авторитету державної влади, наведення громадського порядку, боротьбу із кримінальною злочинністю та з політичними противниками режиму.

Курс уряду на відновлення порядку відповідав прагненням значної частини населення. Подібні суспільні настрої відзначали і подільські урядовці. Так, ще в липні 1918 р. губернський староста стверджував: *“...серед населення змученого анархією...”* існує *“...загальне прагнення ...до*

порядку...”. Це саме зазначав губернський комендант: “...Трудове свідоме селянство бажає спокійного життя. Вбивства, грабунки та інші “господарство” злочинного елемента дуже нервує і хвилює населення...” [10, арк. 110; 26, № 51].

Основними шляхами внутрішньополітичної стабілізації П. Скоропадський вважав створення дієздатної влади і відновлення правопорядку. Одним із заходів у цьому стало створення нової силової структури. П. Скоропадський 18 травня 1918 р. затвердив урядову постанову про ліквідацію міліції та утворення Державної варти. На неї покладалися завдання забезпечення безпеки громадян, боротьба з кримінальною злочинністю, контррозвідка. Варта була виведена з-під контролю органів самоврядування і підпорядкована губернським та повітовим старостам. Фінансування варти покладалося на державний бюджет. У губернії керівництво вартою здійснював інспектор варти, на рівні міст, повітів і волостей – відповідні начальники варти. На відділи варти (піші та кінні вартові, резервні сотні) покладалася оперативно-розшукова робота та необхідні процесуальні дії у кримінальних справах. За діями варти здійснювався прокурорський нагляд [25].

На Поділлі налагодженням роботи нового правоохоронного безпосередньо займався С. І. Кисельов (1877-1937 рр.), який з 13 травня до 20 листопада 1918 р. був губернським старостою. 22 травня 1918 р. у листі міністерству внутрішніх справ С. І. Кисельов виділив, серед інших, і такі завдання нової адміністрації, як надання губернському старості право призначати начальників міліції; відпущення кредитів ти на створення відділів розшуку політичних противників Української держави; обеззброєння населення [28, арк. 1].

Губернський староста Поділля поєднував правові і силові методи відновлення правопорядку. У своєму першому зверненні “До населення Поділля” від 1 червня 1918 р. С. І. Кисельов закликав “... до розсудливості, спокою і допомоги уряду у встановленні необхідного державного ладу ...”. Попереджаючи, “... що невиконання вимог урядової влади, порушення ладу ...” буде каратися “... самими суворими засобами ...” староста вимагав повернути розграбовану власність поміщиків, припинити випаси худоби на посівах землевласників і вирубки лісів. Також 1 червня 1918 р. С. І. Кисельов наказав подолянам здати вогнепальну зброю [23, № 54].

С. І. Кисельов – юрист за освітою, вважав, що “Державна варта повинна представляти собою дуже поважну силу для того, щоб розгнудане село рахувалося з нею” [28, арк. 7]. У зверненні повітових старост Поділля 8 червня 1918 р. С. І. Кисельов відзначав: “Створення такої поважної варти навряд чи буде під силу уряду, так як на це будуть потрібні величезні засоби і тому можна передбачити, що Державна варта у кількісному відношенні буде значно менша тієї, яка необхідна була б для підтримки порядку в повітах”. Землевласники, підкреслював губернський староста, “нададуть грошові засоби, зібрані шляхом розкладки на збільшення Державної варти” [28, арк. 7].

У значній мірі професійний рівень варти залежав від її особового складу. Тому 9 червня 1918 р. С. І. Кисельов застерігав повітових старост, що у ній повинні працювати тільки безумовно чесні, виховані, тактовні, енергійні, ретельні професіонали [29, арк. 22]. З метою забезпечення професіоналізму, на керівні посади запрошували осіб з відповідним досвідом роботи у Російській імперії, до 60% офіцерів варти служили жандармами до 1917 р.

Інспектором варти на Поділлі міністерство внутрішніх справ призначило М. В. Потатуєва. Крім того, були призначені начальники варти у містах (Балта, Вінниця Кам'янець, Проскурів, Могилів-Подільський) і у 12-ти повітах. Головою варти у Кам'янецькому повіті став Беклемішев Микола Олександрович, у Проскурівському – Дилевський Віктор Вікторович, у Могилів-Подільському – Марданов Михайло Петрович, у Ямпільському – Лисенко Михайло Данилович, у Балтському – Догов Борис Костянтинович, у Брацлавському – Новицький Олександр Іванович, у Вінницькому – Вітович Євген Іванович, у Летичівському – Фідлер Володимир Адамович, у Літинському – Артемишен Федір Матвійович, в Ольгопільському – Ярошевський Артем Остапович, у Гайсинському – Горчинський Микола Михайлович, у Ново-Ушицькому – Шинкаренко Антон Ігнатович, у Кам'янці – Лобанцов Михайло Федорович, у Проскуріві – Півенштейн Андрій Іванович, у Могилів-Подільському – Журавльов-Журавський Микола Іванович, у Балті – Науменко Петро Олександрович, у Вінниці – Мончинський Степан Анатолійович [30, арк. 30, 31].

8 червня 1918 р. С. І. Кисельов призначив керівний склад варти в межах повітів [23, № 53]. У червні 1918 р. було завершено формування підрозділів Державної варти на Поділлі в кількості майже 3, 5 тисяч осіб [21, с. 175-176].

У зв'язку з складною політичною ситуацією (поширення агітації, розвиток повстанського руху) у складі варти в червні 1918 р. було створено губернські освідомчі відділи (до 20 осіб), основна функція яких полягала у боротьбі із державними злочинами. Начальником цього відділу на Поділлі було призначено П. О. Ніколіна. Крім того, були створені такі підрозділи варти як залізнична варта (на Поділлі – 353 особи), Карно-розшукова варта (відділ у Кам'янці-Подільському налічував до 20 осіб). На щомісячне утримання варти в регіоні виділялося 1 млн. крб. [27, с. 79-121].

Державна варта успішно боролася з кримінальними елементами, відновлювала приватну власність поміщиків, обеззброювала селян, арештовувала антиурядових агітаторів, правопорушників. Зокрема, 1 січня 1918 р. у в'язницях Поділля утримувалося 518 в'язнів, а 1 липня 1918 р. – 945 [31, с. 30], 4 листопада 1918 р. – 1789 осіб [12, арк. 449, 493].

Особливе ускладнення в діяльності варти викликало відновлення поміщицької власності та обеззброєння селян. Невдоволені цим аспектом політики держави, селяни ігнорували розпорядження влади. Протести селян у питанні відновлення поміщицького землеволодіння набули таких радикальних форм, як вбивства і пограбування поміщиків та управителі їх

мастків, підпал економій землевласників. Зазначені дії селян були зафіксовані в травні 1918 р. і продовжувались майже весь період існування гетьманату. Так, в травні 6 озброєних осіб жорстоко вбили поміщика Ф. Ю. Вишневського в с. Вербка-Волоська (Ольгопільський повіт), в червні – невідомий застрелив управителя маєтку в с. Грижинці (Вінницький повіт), в липні – 6 чоловік здійснили напад на палац поміщика Л. Раковського в с. Козинці (Вінницький повіт) і викрали значну кількість золотих і срібних речей, в серпні – 14 осіб напали на будинок поміщиці Ценіної в с. Катюжанах (Могилів-Подільський повіт), пограбували речей на суму 9 тис. карбованців та вбили управителя її маєтку [26, № 51; 4, арк. 1; 10, арк. 62, 95; 219, 261]. У травні 1918 р. в с. Берестовцях (Гайсинський повіт) була “...розбита економія власника Закржевського...”, а в с. Печері (Брацлавський повіт) селяни зруйнували і розграбували маєток графа Потоцького. У червні 1918 р. в с. Сутисках (Вінницький повіт) невідомими був підпалений палац графа Гейдена [8, арк. 139; 10, арк. 9; 11, арк. 63]. Крім того, значного поширення в Подільській губернії набули незаконні вирубки лісів та випаси посівів. Характерну для всієї губернії ситуацію щодо зазначених правопорушень змалював Гайсинський повітовий комендант, який зазначав, що “...по всім лісам державним і поміщицьким населенням здійснюється нещадний випас скотини, овець, коней, знищуються великі площі штучних дорогих насаджень і молодих лісопосадок; засіяні хлібом ... площі знищуються випасом скотини днем і кіньми вночі...” [11, арк. 14].

Для придушення цього руху, відновлення правопорядку гетьманська адміністрація на Поділлі застосовувала заходи примусового характеру. 18 червня 1918 р. С. І. Кисельов відправив повітовим старостам інструкцію по обеззброєнню селян силами Державної варти із залученням австро-угорських підрозділів [29, 31]. Як найдієвіший засіб для цього використовувався гарматний і кулеметний обстріл села, що здійснювався майже повсюди, незважаючи на загибель громадян, зокрема дітей, спалення будинків селян. Так, за нездачу зброї у встановлений термін село Татариски (Могилів-Подільський повіт) було обстріляно австро-угорськими військовими з гармат. При цьому загинуло 5 селян, було спалено 7 будинків. Також селяни змушені були сплатити контрибуцію в сумі 10 тисяч карбованців. Подібна ситуація була характерна і для інших повітів Поділля. Наприклад, за відмову вчасно здати зброю австро-угорські війська обстріляли с. Кіндрасівку (Ольгопільський повіт), при цьому загинув 1 хлопчик і була тяжко поранена 1 дівчинка. Після обстрілу селяни віддали 111 гвинтівок, 107 дробових рушниць, 18 ручних гранат [9, арк. 202].

Звернення за допомогою до австро-угорських військ було викликано недостатньою чисельністю варти на Поділлі для встановлення контролю у краї з населенням 4 млн. осіб. Урядовці варти разом із австро-угорськими загонами прибували у села і, після завершення відведеного терміну на добровільну здачу зброї та пограбованого майна здійснювали позасудові примусові санкції, найчастіше – контрибуції, екзекуції (тілесні покарання), арешти антигетьманських агітаторів [27, с. 389].

Важливим завданням варти була боротьба з повстанським рухом, який організовували політичні противники гетьмана – українські соціал-демократи, есери, більшовики. Підрозділи варти разом з австро-угорськими військовими знешкоджували повстанські загони. Точних даних щодо їх кількості немає. Зокрема, К. Гуменюк стверджував, що на Поділлі у березні-листопаді 1918 р. діяло 193 повстанських загони [2, с. 150]. Натомість О. Завальнюк відзначив, що за 1918-1920 рр. на Східному Поділлі діяло 32 загони [18, с. 65]. Зокрема, за допомогою австро-угорських військ були придушені повстання селян у серпні 1918 р. в Брацлавському, Вінницькому, Літинському, Ольгопільському, Могилів-Подільському, Ямпільському повітах Поділля.

Окремим успіхом Державної варти на Поділлі була ліквідація загонів праворадикальної монархістської російської організації “Общество красной точки” (літо 1918 р.). Крім того, у боротьбі з політичними противниками режиму, на Поділлі у червні-листопаді 1918 р. варта арештувала 608 антиурядових агітаторів [12, арк. 7-508].

Загалом, незважаючи на значні зусилля гетьманської влади і австро-угорських військ, було встановлено лише відносний контроль у регіоні. Наприкінці вересня 1918 р. губернський староста Кисельов визнав, що *“...зруйнований більшовиками порядок і спокійний плин життя відновлюється дуже повільно. Ненависть одних до інших, жорстока боротьба класів ще не затихла, життя і майну громадян загрожує небезпека...”* [23, № 83].

У діяльності органів Державної варти були й прояви корупції. За спогадами М. Куніної у 1918 р. більшовики через підкуп слідчого Державної варти звільняли заарештованих [3, арк. 4]. Часто проросійськи налаштовані чиновники чинили значні перешкоди діяльності “Просвіт”. Голова варти у м. Вінниці заявив голові місцевої філії Українського національного союзу, що “учительство – це дрань, а мужиків необхідно всіх перевішати” [20, с. 167]. Професійний рівень деяких урядовців Державної варти залишав бажати кращого.

С. І. Кисельов усвідомлював недоліки Державної варти, її недостатню чисельність. 4 вересня 1918 р. він пропонував повітовим старостам організувати лояльну частина населення у гуртки “за для недопущення в села повстанців та агітаторів ... для боротьби з повстанцями” [29, арк. 133]. 18 жовтня 1918 р. С. Кисельов пропонував повітовим старостам створювати добровільні загони з “свідомих хліборобів та інтелігенції” [6, арк. 153]. 5 листопада 1918 р. губернський староста запропонував повітовим старостам на допомогу загонам Державної варти створювати охоронні загони з інтелігенції і колишніх офіцерів [5, арк. 147].

Суттєво посилити кадровий склад варти не вдалося. Проте, Державна варта змогла припинити стихійні виступи у Балтському, Вінницькому, Летишівському, Могилів-Подільському, Ямпільському повітах губернії, що виникли на початку листопада 1918 р. внаслідок відходу з України австро-

угорських військ, які здійснювали погроми маєтків, в'язниць, віддавали селянам зброю за продукти. Це було вагомим випробуванням для Державної варти, що відзначив у своїх спогадах навіть гетьман.

Але, попередити падіння гетьманської влади на Поділлі не вдалося. Сприяв цьому перехід 19 листопада 1918 р. на бік Директорії УНР командира 2-го Подільського корпусу П. Єрошевича [14, арк. 20-21]. С. І. Кисельов 20 листопада 1918 р. передав у Кам'янці-Подільському службові справи представнику Директорії УНР Г. Степурі. Це був один з перших регіонів України, де утвердилася влада Директорії УНР. Одним з її перших внутрішньополітичних кроків була правоохоронна реформа. 23 листопада 1918 р. Державна варта була перейменована на Республіканську охорону [6, арк. 240; 7, арк. 7]. Замість начальників варти були призначені нові керівники місцевих відділів правоохоронних органів.

Отже, в червні-листопаді 1918 р. в Подільській губернії була створена і діяла Державна варта. Її органи намагалися підтримувати на належному рівні правопорядок, визначений гетьманською державою, придушувала локальні селянські повстання, часто діяла за допомогою австро-угорських військ. Причини падіння гетьманської влади на Поділлі носили загальноукраїнський характер. Гетьманат не зміг комплексно підійти до питання відновлення правопорядку і не здійснив головні передумови цього (аграрна реформа і консолідація української еліти). Внаслідок цього Директорія УНР була “забезпечена” соціальною базою.

Використані джерела та література:

1. Вітковський В. М. На вістрі часу. Органи державної безпеки України на Вінниччині (Поділлі). 1917-2006 рр. – Вінниця, 2007.;
2. Гуменюк К. С. Боротьба трудящих Поділля з австро-німецькими окупантами в 1918 р. // Боротьба за владу Рад на Україні. – К., 1977.;
3. Державний архів Вінницької області (ДАВО). – П. 138. – Оп. 2. – Спр. 138.;
4. ДАВО – Ф. Д–192. – Оп. 3. – Спр. 300.;
5. ДАВО. – Д. 192. – Оп. 1. – Спр. 39.;
6. ДАВО. – Ф. Д. 255. – Оп. 1. – Спр. 124.;
7. ДАВО. – Ф. Р. 384. – Оп. 2. – Спр. 9.;
8. ДАВО – Ф. Р–1196. – Оп. 1. – Спр. 4.;
9. ДАВО – Ф. Р–1196. – Оп. 1. – Спр. 19.;
10. ДАВО. – Ф. Р–1196. – Оп. 1. - Спр. 32.;
11. ДАВО. – Ф. Р–1196. – Оп. 1. – Спр. 33.;
12. ДАВО. – Ф. Р–1543. – Оп. 1. – Спр. 4.;
13. ДАВО – Ф. Р. – 2734. – Оп. 1. – Спр. 14.;
14. ДАВО. – Ф.Р – 6023, оп. 4, спр. 19049.;
15. Державний вісник. – 1918.;
16. Єсюнін С. М. С. Кисельов: від “молодшого юриста” до губерньського старости. // Матеріали Х Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2000.;
17. Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. Подільський губерньський староста доби гетьманату (1918 р.) С. І. Кисельов. // Місто Хмельницький в контексті історії України. – Хмельницький – Кам'янець-Подільський, 2006.;
18. Завальнюк О. М. Трудяще селянство Східного Поділля в боротьбі проти внутрішньої і зовнішньої контрреволюції (1918-1920). // Тези доповідей восьмої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1989.;
19. Зеленюк І. С. 1917 рік на Поділлі. – Львів, 1966.;
20. Коваль В. В. Становище Подільського вчителства в період гетьманату (1918 р.). // Поділля у контексті української історії. – Вінниця, 2001.;
21. Кравчук О. М. Становлення гетьманської системи управління в Подільській губернії (1918 р.). // Поділля у контексті української історії. – Вінниця, 2001.;
22. Лозовий В. С. Поділля в період гетьманату (1918 р.). – Кам'янець-Подільський,

2003.; 23. Подільські губернські відомості. – 1918.; 24. Революційний рух 1918 року на Вінниччині. Уклали В. П. Воловик, О. В. Воловик // Знаменні і пам'ятні дати Вінниччини. 1998 р. – Вінниця, 1999.; 25. Сідак В. С. Національні спецслужби в період Української революції 1917 – 1921 рр. – К., 1998.; 26. Слово Подолии. – 1918.; 27. Тимошук О. В. Охоронний апарат Української Держави (квітень – грудень 1918 р.). – Х., 2000.; 28. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВОУ). – Ф. 1793. – Оп. 1. – Спр. 3.; 29. ЦДАВОУ. – Ф. 1793. – Оп. 1. – Спр. 9.; 30. ЦДАВОУ. – Ф. 1793. – Оп. 1. – Спр. 94.; 31. Яременко О. І. Адміністративна реформа Гетьмана П. Скоропадського. – Вінниця, 1997.

Лозовий Віталій Станіславович
кандидат історичних наук, доцент
(м. Кам'янець-Подільський)

РЕАКЦІЯ ПОДІЛЬСЬКОГО СЕЛЯНСТВА НА ПЕРЕХІД ВЛАДИ ВІД ОРГАНІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ДО ГЕТЬМАНСЬКИХ АДМІНІСТРАЦІЙ

У період революції і зміни різних форм української державності 1917-1921 рр., будь-який політичний режим міг втриматись при владі лише здобувши підтримку селянства – суспільної верстви, яка складала переважну більшість населення. У соціальній структурі Поділля також домінувало селянство. Головним завданням даної статті є висвітлення ставлення подільського селянства до гетьманського режиму крізь призму його світоглядних настанов та соціальних цінностей. Зазначена проблема не була предметом спеціальної уваги істориків, лише фрагментарно висвітлювалася в контексті аграрних виступів та повстанської боротьби селянства за доби Української Держави гетьмана П. Скоропадського [1].

29 квітня 1918 р. Центральну Раду було повалено. До влади за допомогою німецько-австрійського командування прийшов гетьман П. Скоропадський. Він вважав, що головними причинами краху державної моделі, втілюваної Центральною Радою були: 1) соціалістична платформа, передусім соціалізація землі, наслідком реалізації якої став розвал економіки; 2) брак достатньої кількості кваліфікованих адміністративних кадрів для створення дієвих структур державного апарату. Гетьман та його прибічники були впевнені, що виходом із складного політичного та соціально-економічного становища є запровадження близьких їм за духом консервативних засад суспільного буття. Все аграрне законодавство гетьманського уряду було спрямовано на відновлення прав колишніх власників на землю. Більшість селянства ставилось до того чи іншого державного режиму, зважаючи на його аграрну політику і перспективи наділення землею. На Поділлі, де аграрне перенаселення було особливо велике, земельна проблема стояла дуже гостро. Сотні тисяч безземельних та малоземельних хліборобів в період Центральної Ради отримали земельні наділи у користування. Слід констатувати, що українське селянство з його

егалітарною ментальністю та революційною правосвідомістю, вважало цілком законним і справедливим аграрний перерозподіл на свою користь, оскільки згідно хліборобських уявлень про справедливість, землею повинен користуватись той, хто на ній працює. Таким чином, конфлікт між владою, яка відстоювала право приватної власності, тобто повернення землі поміщикам, та селянством, яке в даній ситуації це право заперечувало, був неминучим.

Ще одна особливість Поділля полягала в тому, що у цьому прифронтовому краї ще з часів першої світової війни у населення залишалась велика кількість зброї. Все це робило ситуацію в регіоні вибухонебезпечною. А подальша політика гетьманського уряду детонувала цей вибух.

Після гетьманського перевороту адміністративні органи Центральної Ради на Поділлі закликали народні маси не коритись новому уряду. Подільський губернський комісар В. Дудич дав вказівку місцевим владним структурам скликати селянські і робітничі з'їзди і виступити з протестами проти перевороту контрреволюційних сил [2]. З свого боку, Кам'янець-Подільський повітовий комісар Каніщук видав відозву "До селян і робітників Кам'янецького повіту" з закликом стати на захист Центральної Ради. У ній зазначалось, що вороги українського народу скликали з'їзд хліборобів, обрали гетьмана і дали йому царські права. Гетьман скасував здобутки революції і відновив приватну власність на землю. Всіх трудящих закликалось "не допустити старого панування поміщиків та капіталістів" і стверджувалось, що "од землі селян не відверне ніяка сила" [3]. На 7 травня 1918 р. у Кам'янці-Подільському мав відбутися селянський з'їзд для обговорення політичної ситуації, що склалась в Україні.

Командування австро-угорських частин, дислокованих на Поділлі, отримало вказівку сприяти встановленню гетьманської влади. Воно констатувало, що діячі, які підтримували Центральну Раду, проводять антигетьманську агітацію і підбурюють селянство до виступів проти новопосталого уряду та його органів. Окупаційна військова влада суворо попередила прибічників УНР про недопустимість будь-яких антигетьманських акцій. Зважаючи на це, адміністративні органи УНР на Поділлі, щоб не спровокувати репресії з боку австро-угорських військ, відмінили розпорядження щодо проведення з'їздів [4]. Однак, у деяких регіонах відбулись селянські зібрання, які ухвалили резолюції проти гетьманської влади. Так, на загальних зборах жителів с.Великої Мікші Кам'янець-Подільського повіту одноголосно ухвалено постанову, у якій громада протестувала проти самочинного захоплення влади гетьманом. Селяни висловили бажання якнайшвидшого скликання Українських Установчих зборів, на яких буде затверджено закон про землю і волю. Присутні підтримали Третій та Четвертий Універсали Центральної Ради і зазначили, що земля не має бути у приватній власності, а користуватись нею повинні ті, хто на ній працює. Сільська громада Нижніх Панівців на своїх зборах вирішила відмовити в отриманні землі і позбавити права голосу селян Ф. Букатка і Г. Гаврилюка за те, що вони пішли проти Центральної Ради та

народної республіки і зібравши по 100 крб., таємно послали делегата до Києва на хліборобський з'їзд, де обрано гетьмана і вчинено переворот. У приговорі Гавриловецького волосного сходу сказано, що “ми царизму не бажаєм, гетьмана не визнаємо. Права власності на землю не хочемо, а щоб земля перейшла трудящому народу по соціалізації...” Загалом у багатьох селах Кам'янець-Подільського повіту було ухвалено антигетьманські постанови. Хоча приймалися й резолюції, у яких зазначалось несприйняття громадянського протистояння зі своїми співвітчизниками. Громада с. Геленівки обумовила свою участь у мобілізації до військових загонів таким чином: “Якщо спасти український народ від німців, то ми готові від старого до малого, а якщо на брата свого, то ми не згодні” [5]. Були і такі села, селяни яких згоджувались йти на антигетьманську мобілізацію, але з “такою умовою, щоб обслуговувати свій повіт”.

Звістка про встановлення нової влади розходила серед населення Поділля поступово. Вже 30 квітня 1918 р. по селах Ольгопільського повіту пішли чутки про “повернення панів і землі їм”. На початку травня стало відомо про зміну державної влади на Проскурівщині. У Київ доповідали, що у зв'язку з цим настрої населення неспокійний, селяни хвилюються, “їх мучає, що панам повертається власність”. У більшості селян одразу створилось враження, що гетьманська влада може реставрувати старі дореволюційні порядки, тобто буде проводитись класова політика в інтересах багатих. З Могилів-Подільського повіту повідомляли: “В кожному селі тільки і запитують, чи будуть будувати школи, доступні для всіх” [6].

12 травня 1918 р. в с. Северинівці Літинського повіту вчитель Кузьминський організував антигетьманську маніфестацію, яка пройшла через села Чернятин та Токарівку. На селянських мітингах промовці ганьбили гетьмана, а Кузьминський оголошував, що на зборах у Літині винесено постанову не визнавати гетьманської влади, оскільки ця влада панська і ворожа селянам. Літинський комендант доповів, що селяни мають намір зробити мобілізацію і виступити проти новопосталої адміністрації.

Коли ставало відомо про соціально-економічну політику гетьманського режиму, на селах скликалися сходи громад, на яких ухвалювалось рішення не визнавати нової влади, так як „знову буде панщина”. На Проскурівщині такі акції набули настільки широкого масштабу, що землевласники констатували – “прямо всі села піднімаються” [7].

Селяни розуміли, що земля, яку вони поділили між собою за Центральної Ради, разом з урожаєм відійде поміщикам. Щоб збіжжя не дісталось землевласникам, хлібороби масово скошували посіви, або випасали на них худобу. Коли представники влади намагались припинити такі дії, доходило до збройних сутичок. Так в с. Доброгощі Проскурівського повіту селяни відкрили стрілянину по службовцях Державної варти, які спробували зігнати коней, що паслись на поміщицьких посівах. У результаті – двох вартових було вбито. Того ж дня у селі відбувся сход громади, на якому ухвалено рішення не визнавати гетьманську владу і разом з селянами

сусідніх сіл вчинити збройний опір. У с. Демовці Проскурівського повіту відбулись збори селян, на яких ухвалено резолюції проти гетьманської влади і ставилось питання про переслідування хліборобів, які брали участь у виборах гетьмана.

Подільські владні структури доповідали в Київ, що в деяких повітах зафіксовані політичні виступи. Повідомлялось, що більше ніж у половині повітів селяни знищують ліси і роблять випаси на полях. Такі дії пояснювались тим, що за рік революції селянство звикло до безвідповідальності, розбою, грабунку та ворожої ліворадикальної агітації. Коли влада “вживає заходи до припинення злочинств, то населення відноситься до представників її неприхильно і дає сильний опір... стріляниною по австро-угорським військам, насильством проти влади і міліції” [8].

Певний час народні маси Поділля мало знали про події у Києві. Лише 13 травня 1918 р. до губернського центру прийшло розпорядження широко оповістити населення про те, що влада в Україні належить гетьманському уряду. Особливо увага акцентувалась на тому, що гетьманська влада підтримується німецько-австрійськими збройними силами, які будуть суворо карати за опір новій владі. Оголошення про політичні зміни в Україні поширювались у регіонах, але навіть у кінці травня не в усіх селах Подільської губернії було відомо про встановлення гетьманської адміністрації [9].

Після перевороту консервативному гетьманському режиму довелося також вдаватися до риторики своїх антагоністів – лівих діячів. У друкованій листівці, що сповіщала про обрання гетьмана, стверджувалось, що він „покликав до влади нових людей, котрі установалять той лад, який дасть спокій усьому населенню, а бідним селянам – землю”. Наголошувалось, що уряд буде уважний “до потреб усього трудящого та службового люду”. У відозві від 1 червня 1918 р. “До населення Поділля” губернський староста С. Кисельов закликав до дотримання права власності і стверджував, що уряд “допоможе малоземельним селянам в купівлі землі через земельні комісії”. З регіонів доповідали, що всі селяни чекають нового земельного закону, від якого буде залежати спокій і порядок. Гетьманський уряд задекларувавши, що наділить селян землею, не поспішав створювати відповідний закон. Натомість, почав впроваджувати заходи по поверненню колишнім власникам землі і майна [10].

Соціально-економічні та політичні настрої народних мас були вкрай суперечливими. З одного боку, значна частина населення втомила від безвладдя і анархії та бажала б порядку, щоб почати мирне трудове життя. І гетьманські діячі, і селянство прагнули твердої влади та порядку. Але селянство бажало такої влади, яка б визнала й зафіксувала їх тогочасний статус користувачів землі, відібраної у власників за Центральної Ради. Гетьманці ж навпаки, тверду владу і порядок розуміли, як повернення власності поміщикам. Тому гетьманська влада селянством сприймалася не як влада “народна”, а як влада “панська”, оскільки захищала право на землю не

селян, а поміщиків. Відтак, гетьманська адміністрація одразу зіткнулася з опором народу тому, що наведення порядку і встановлення твердої влади тісно пов'язувалося з відновленням власності поміщиків на землю.

З регіонів Поділля у червні 1918 р. доповідали, що помічається вороже ставлення населення до уряду та місцевих державних інституцій, причиною чого є наведення порядку й впровадження права приватної власності та повернення поміщикам раніш пограбованого селянами майна. Проскурівський повітовий комендант інформував, що у зв'язку зі зміною влади “селянство хвилюється, їх мучає, що панам повертається власність” [11]. З Кам'янець-Подільського повіту повідомляли, що коли землевласники повернулись у свої маєтки, це викликало “вороже ставлення селян”, які ухвалювали рішення не віддавати поміщикам засіяних полів. Літинський повітовий староста, описуючи настрої населення, констатував незадоволення селян через те, що “рухнула соціалістична земельна реформа”. Також повідомлялось, що населення жалкує за земельною реформою і стверджує: “Нам нічого не треба, а тільки давно бажаної землі” [12]. Водночас гетьманські військові органи зазначали, що “у селян є якась певність на корінну зміну аграрного питання”, тобто селяни були впевнені, що земля всеодно перейде від поміщиків до них.

Гетьманською адміністрацією вживались заходи щодо повернення майна землевласникам. Поміщики, за допомогою австро-угорських військових частин, стягували з селян великі контрибуції, вдаючись при цьому до репресій та знущань. Протиселянський терор та свавілля гетьманських та окупаційних підрозділів доходили крайніх меж. Так, місцевий поміщик, прибувши разом з австро-угорським загоном в с. Ємилівку Балтського повіту, незважаючи на те, що селяни повернули інвентар з панської економії, наклав на село контрибуцію в сумі 1 млн. карбованців, а за нездачу грошей погрожував розправою. Навіть гетьманські органи влади констатували, що селяни “дуже злі” на поміщиків за те, що пани при відшкодуванні збитків з селян допускали великі зловживання [13]. Звичайно ж, ворожість селянства падала й на владу, як захисницю поміщицьких інтересів. Місцеві державні структури доповідали, що поміщики, використовуючи австро-угорські підрозділи, “зводять власні рахунки з селянами, а через те підривають авторитет нашої влади, бо селяни в цих подіях винуватять цілком нашу владу” [14]. Подільська губернська адміністрація розуміла, що у селян утворився стійкий стереотип, ніби гетьманська влада стоїть на сторожі прав землевласників. Відтак, губернський староста С. Кисельов розіслав у повіті тасмний циркуляр, де регіональним адміністраціям рекомендувалось з тактичних міркувань і для укріплення авторитету влади діяти головним чином в інтересах “дрібних власників – хліборобів”, тобто в інтересах селян, а не лише поміщиків. Однак, цю рекомендацію місцевим органам влади виконати було неможливо, оскільки повернення майна власникам викликало гостру антивладну і антипоміщицьку реакцію селянства. Так, в с. Янчинцях Кам'янець-Подільського повіту велась агітація не підкорятися уряду і не платити податків. Селянин І. Лозинський закликав, що “треба зібратися з

силами і вигнати австрійців, а потім вирізати всіх поміщиків, чинів варті і тоді досягнути свободи і повернути землю” [15]. З Літинського повіту доповідали, що загальний настрій населення – незадовільний. Констатовано, що більшість селянства “заражена крайнім соціалізмом і більшовизмом”, ворожа існуючому державному ладу та австрійцям. І таких повідомлень, які відображали антигетьманські настрої селянства було багато.

Таким чином, подільське селянство загалом негативно поставилось до встановлення гетьманської влади. Основним питанням для сільського населення було питання про землю. Уряд Української Держави втілював курс на повернення землі, яку захопили селяни в період Центральної Ради, колишнім власникам. Оскільки у селянській свідомості домінувало переконання, що право володіти або користуватись землею має лише той, хто на ній працює, подільські хлібороби вважали аграрну реекспропріацію несправедливим актом, що й визначило їх несприйняття режиму гетьмана П. Скоропадського. Але незважаючи на спроби окремих представників місцевої адміністрації УНР, організувати масові виступи проти гетьманського перевороту не вдалось. На етапі становлення нових органів влади стихійний селянський антигетьманський рух також не переріс у збройний опір. Це зумовлювалося, передусім, підтримкою гетьманату окупаційними військами, які суворо попередили діячів Центральної Ради та населення про недопустимість будь-яких акцій непокори новопосталому режиму.

Список використаних джерел та літератури:

1. Хміль І.В. Повстансько-партизанська боротьба трудящего селянства України проти окупаційного режиму та гетьманщини (липень-листопад 1918р.) // На захисті завоювань Великого Жовтня: 36. наук. пр. – К., 1982. – С. 72-92; Захарченко П. Селянська війна в Україні: рік 1918. – К., 1997. – С. 15-140; Ковальова Н. А. Українська Держава П.Скоропадського та селянство: протистояння на ґрунті аграрного питання // Бористен. – Дніпропетровськ, 1999. – №5. – С. 19-20;
2. Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІА України). – Ф. 419. – Оп.1. – Спр.7361. – Арк.1-13; 3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України) – Ф.1216. – Оп.1.– Спр.76.– Арк. 45;
4. ЦДІА України. – Ф.419. – Оп.1. – Спр.7361. – Арк. 13; 5. ЦДАВО України. – Ф.1115. – Оп.1.– Спр.15. – Арк. 4,9-11,50,85; 6. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф.1196. – Оп.1.– Спр.32. – Арк. 4, 9; Спр. 4. – Арк. 128, 137;
7. ЦДАВО України. – Ф.1216. – Оп.1.– Спр.76. – Арк. 2,6,9,60; 8. ДАВО. – Ф.1196. – Оп.1.– Спр.32.–Арк. 9; 9. ЦДАВО України. – Ф.1793. – Оп.1. – Спр.1. – Арк. 2;
10. ЦДАВО України. – Ф.1793. – Оп.1. – Спр.7.– Арк.126; Подільські губернiальнi вiдомостi. – 1918. – 12 червня (Ч.53); ДАВО. – Ф.1196. – Оп.1. – Спр.34. – Арк. 9;
11. ДАВО.–Ф.1196.– Оп.1.– Спр.32. – Арк. 60-61; Спр.4. – Арк. 137; 12. ЦДАВО України. – Ф.1793. – Оп.1.– Спр.47. – Арк. 38, 93 зв.; ДАВО. – Ф.1196. – Оп.1. – Спр.34. – 193; 13. Подiлля в роки громадянської вiйни (лютий 1918р. – грудень 1920 р.). Документи i матерiали. – Вiнниця, 1959. – С.104; 14. ДАВО. – Ф.1196. – Оп.1. – Спр.34.– Арк.15; ЦДАВО України. – Ф.2026. – Оп.1.– Спр.5. – Арк. 33; 15. ЦДАВО України. – Ф. 1793. – Оп.1. – Спр. 23.– Арк. 170; Спр.46. – Арк. 162.

**ПРОДОВОЛЬЧА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ НАПЕРЕДОДНІ
ПРОГОЛОШЕННЯ ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО
(БЕРЕЗЕНЬ-КВІТЕНЬ 1918 Р.)**

Сучасні процеси розбудови української держави викликали необхідність переосмислення багатьох проблем вітчизняної історії з метою урахування досвіду державотворення, набутого в минулому. Насичений подіями, бурхливий період визвольних змагань 1917-1921 рр. в Україні вже протягом тривалого часу привертає пильну увагу як фахівців, так і широкого загалу. Але в сучасних дослідженнях ще й досі залишаються питання, які не знайшли всебічного наукового аналізу. До них належить продовольча політика УЦР і, зокрема, її вплив на міжнародні відносини та внутрішню ситуацію в країні.

Деякі аспекти даної проблеми розглядаються в працях В. Солдатенка [1], О. Мироненка [2], О. Копиленка [3], М. Копиленко [4] та ін. Цінну інформацію містять праці та мемуари безпосередніх учасників тих подій: І. Нагаєвського [5], П. Скоропадського [6, 7], П. Дорошенка [8], М. Ковалевського [9], О. Черніна [10] та ін. Документальні матеріали з цього питання містять збірки “Українська Центральна Рада. Документи і матеріали” [11], “Крах германской оккупации на Украине” [12], також фонди 1063 [13], 115 [14], 2197 [15] Центрального державного архіву вищих органів влади і управління.

Дана стаття розглядає стан продовольчої ситуації в Україні у березні-квітні 1918 р. напередодні проголошення Гетьманату П. Скоропадського. Завданням статті є спроба аналізу продовольчого аспекту взаємин УЦР з Німеччиною та Австро-Угорщиною як одного із вагомих чинників зміни українського уряду 29 квітня 1917 р.

Як відомо, швидке просування на початку 1918 р. військ Раднаркому до Києва та нездатність Центральної Ради власними силами відстояти свою владу в Україні змусило делегацію УЦР у Бресті спішно піти на підписання сепаратного миру з країнами Четвертного Союзу. 17 січня 1918 р. у Брест-Литовську розпочалася інтенсивна робота по складанню мирного договору як з боку України, так і з боку Центральних держав. Останні також поспішали з підписанням угоди, бо без українського хліба неминуcho була б продовольча катастрофа в Австро-Угорщині, про що красномовно свідчать телеграми голови австро-угорської делегації графа Отакара Черніна до імператора Франца-Йосифа від 15, 16 та 17 січня 1918 р. [10, с. 152-154].

На постачання продовольства та сировини з України розраховувала і збідніла за роки війни Німеччина. Сподівання німців ґрунтувалися на чітких розрахунках. Адже ще напередодні Першої світової війни селяни України збирали на рік 23,1 млн. тонн зернових, 9,3 млн. тонн цукрових буряків, 23,2 млн. тонн молока, 3 млрд. яєць тощо [2, с. 182].

Навіть в умовах розрухи революційного періоду продовольчий

потенціал України був доволі солідним. Співробітник військового відділу Міністерства іноземних справ Німеччини Колін Росс у доповіді начальникові Операційного відділу німецького Східного фронту про стан справ в Україні в березні 1918 р. зазначав: “Україна справляє враження країни, що не відчуває ні в чому нестатку. Навіть у містах, які явно погано постачаються... можна побачити в магазинах і готелях усілякі життєві продукти в необмеженій кількості. Єдиний продукт харчування, брак якого відчувається в містах, це – хліб, оскільки селяни не везуть хліба до міста. Зате м'ясо можна знайти всюди у будь-якій кількості. За словами жителів, усюди в селах є великі запаси зерна, схованого і закопаного в землю”. [16, с. 372]

Інтенсивні переговори між делегаціями УЦР та Центральних держав завершилися 27 січня (9 лютого н. ст.) о 2 годині ранку у Брест-Литовську підписанням миру. У тексті українсько-німецького договору від 27 січня 1918 р. особливо наголошувалося на обов'язку обох сторін розвивати господарські стосунки, здійснювати обмін лишками сільськогосподарських і промислових товарів. Обмін товарами мав відбуватися на підставі майбутнього торговельного договору [13, арк. 4-5]. Таким чином. Україна обмінювала свої сільськогосподарські ресурси на політичну та військову підтримку Центральних держав [4, с. 13].

17 лютого 1918 р. (н. ст.) державний секретар закордонних справ УНР М. Любинський від імені Центральної Ради офіційно звернувся до Німеччини з проханням про надання Україні військової допомоги. Вже наступного дня 23 німецькі дивізії і 1 бригада під командуванням генерала Г. Айхгорна рушила в Україну. Майже водночас кампанію по звільненню України від військ радянської Росії розпочали і австрійські війська на чолі з генералом Бельцем. Не зустрічаючи відчутного опору, взаємодіючи з нечисельними силами Центральної Ради, військо якої у той час за німецькими даними нараховувало лише близько двох тисяч чоловік, вони швидко просувалися на схід. Вже 1 березня (н. ст.) німецькі війська увійшли до Києва, куди за тиждень повернулися керівники УНР. До травня німецько-австрійські війська зайняли майже всю Україну і Крим.

14 березня при Раді народних міністрів була утворена державна комісія по товарообміну з країнами Четвертного союзу на чолі з міністром праці М. Поршем [15, арк. 1]. Комісія наділялася широкими повноваженнями: вести переговори у справі товарообміну з Німеччиною і Австро-Угорщиною, підписувати відповідні умови.

22 березня 1918 р. Рада Народних Міністрів УНР розглянула питання щодо опрацювання проекту економічної конвенції. Реалізацію цього завдання було доручено комісії, яка мала складатися з представників від міністерств харчових, судових та військових справ. Міністр продовольчих справ М. Ковалевський був уповноважений вести всі переговори з постачання продовольства країнам Четвертного Союзу [11, с. 222].

Для упорядкування справи хлібопостачання у квітні 1918 р. була створена спеціальна інституція – Державне хлібне бюро, яке розгорнуло свою діяльність вже за доби Гетьманату П. Скоропадського.

Але слід констатувати, що справа хлібопостачання та товарообміну між УНР та країнами Четвертного Союзу так і не була налагоджена і більшість постанов та угод лишалася на папері.

Навесні 1918 р. політична та економічна ситуація в Україні надзвичайно загострилася. Характеризуючи її, П. Скоропадський зазначав: “На той час у колах Центральної Ради був повний розбрід, непорозуміння того, що треба робити далі. Уряд намагався проводити в життя універсали Центральної Ради, на місцях же просто грабували і влади не визнавали. Німці і австрійці були новим елементом, що збільшував плутанину. ...У центральних державних інституціях був повний хаос і не було жодної надії, щоб правильна робота могла налагодитись, бо це були швидше не державні інституції, а “партійні ячейки”, зложені з людей здебільшого малоосвічених і зовсім недоосвічених в тих справах, які їм були доручені. ...Для вишколення цього “апарату” не було часу, бо в зносінах з німцями треба було зразу практично вирішувати державні справи. Всі ці невдалі спроби революційним методом налагодити державні фінанси, організувати весняний обробіток поля, міліцію для охорони порядку і т.д. тільки дискредитували справу української державності в очах німців. ... Взагалі ж господарська розруха збільшувалась, положення сільського господарства було загрозливе, цукрова промисловість – ця гордість України – мала всі шанси залишитись без буряків, значить, і без жодної продукції” [7, с. 124-125].

Міністр юстиції С. Шелухін у виступі на засіданні Малої Ради 2 квітня 1918 р. відверто визнавав: “Зараз такі заплутані відносини, юридичні і адміністративні, що я, у кого половина зубів ламається, тридцять років служив, учився в університетах, зараз прихожу до того, – при цій теоретичній підготовці я не знаю, що відбувається...” [14, арк. 103].

У згаданих вище доповіді Коліна Росса особлива увага акцентувалася на труднощах, якими супроводжувалася справа отримання продовольства, особливо зерна. Селяни не бажали нічого продавати, по-перше, через знецінення грошей, по-друге, через те, що вони все одно не могли придбати у місті необхідну для них промислову продукцію: сільськогосподарський інвентар, шкіряні вироби, взуття, одяг тощо. Крім того, ціна на зерно була більш ніж учетверо нижча за ціну самогону, який можна було б з нього вигнати [16, с. 372-373].

Центральна Рада опинилася у надзвичайно скрутному становищі. З одного боку її лідери розуміли, що єдиною гарантією збереження влади є присутність в Україні німецьких військ. З іншого — поруч із відчуттям непевності, хисткості свого становища, вони побоювалися, що німецька реквізиторська політика неминуче призведе до масових селянських виступів, і тому намагалися зберегти свій слабкий авторитет, вдаючись до прийому так званого прихованого “саботажу” [17, с. 39].

У своїх спогадах П. Скоропадський зазначав: “коли... німці стали вимагати виконання умови і населення зрозуміло, що треба давати хліба ще й для одсилки до Німеччини, то почало ширитись незадоволення супроти уряду і він став хитрувати з німцями, старатися щось урвати з договору і

всякими способами відтягти його виконання. ...Уряд ...зі страху на словах у всьому уступав німцям. А на ділі наказував свої ж накази гальмувати” [6, с. 77].

М. Ковалевський відверто зізнавався у хитрощах, до яких українські урядовці вдавалися під час переговорів: “...найцікавішим моментом була хвилинка, коли ...вносився чай і бутерброди. На момент дискусія переривалась, німецькі і австрійські фахівці з великим апетитом кидались на бутерброди з ковбасою і шинкою. Після цього наступав для нас кращий психологічний момент і при усталюванні контингентів експорту німці зменшували свої вимоги. Взагалі наша тактика полягала в тім, щоб ці контингенти були якнайменшими” [9, с. 396].

Однак все це не могло довго лишатися поза увагою німецького і австрійського військового командування. Начальник штабу німецьких військ в Україні генерал В. Гренер писав німецькому послу барону А. Мумму в Київ 31 березня 1918 р.: “Виходячи з вражень, які склалися у наших командирів про умови в селах, я не виключаю, що, хоч уряд і вживає бажані для нас заходи, в селах ніхто не думає про виконання його розпоряджень. З цього виходить, що і уряд не виказує великого незадоволення, коли місцеві органи роблять нам перешкоди” [12, с. 34].

Міністр закордонних справ Австро-Угорщини О. Чернін шифрованою телеграмою від 3 квітня 1918 р. доводив до відома австрійського посла в Києві графа І. Форгача думку фельдмаршала-лейтенанта Лангера, що можна отримати значну кількість продуктів харчування за умови заміни українського уряду іншим, який би не чинив пасивного опору [12, с. 35].

Сам М. Ковалевський вимушений був визнати, що “...німці скоро переконалися, що національний демократичний уряд ...був поважною перешкодою у реалізації їх планів” [9, с. 397].

За словами П. Скоропадського, “відносини між німцями та урядом Центральної Ради були цілком ненормальні: німці просто не рахувалися з урядом, а уряд, який сам покликав німців і про це розголосив, не знав тепер, як викрутитись перед народом... Німці обурювались, брали силою, своєвільно, а престиж уряду падав все нижче....Німці все міцніше і планомірніше прибирали до своїх рук фактичну владу в краї” [7, с. 125].

Нездатність Центральної Ради опанувати ситуацію, економічна та політична нестабільність, загроза перетворення України на німецьке генерал-губернаторство спричинилися до консолідації несоціалістичних сил, лідером яких став почесний отаман Вільного козацтва генерал П. Скоропадський. У березні 1918 р. у Києві за його ініціативою була утворена політична організація Українська Народна Громада, до якої увійшов цілий ряд старшин, співробітників П. Скоропадського по 1-му Українському корпусу й по Вільному козацтву. Члени Української Народної Громади обстоювали ідею сильної влади в руках одної людини, що, на їх думку, було єдиним виходом із ситуації безвладдя й анархії. Найкращою формою такої влади уявлялася стара історична форма гетьманства, а найбільш відповідним кандидатом на посаду гетьмана був сам П. Скоропадський [8, с. 23].

Конфлікти з Центральною Радою змусили німецьке командування шукати політичну силу, яка б мала замінити Раду і створити новий адміністративний апарат, здатний співпрацювати з союзниками та виконати прийняті українською стороною економічні зобов'язання. Підставами для перевороту стали конфлікт з Центральною Радою з приводу відомого наказу головнокомандувача німецькими військами фельдмаршала Г. Айхгорна від 6 квітня 1918 р. щодо засіву полів, а також не менш відома справа про викрадення харківського банкира А. Доброго, члена фінансової комісії, по укладанню торговельної угоди з німцями [18. с. 18-22].

За свідченням самого П. Скоропадського, близько 10 квітня німці увійшли з ним в контакт через начальника розвідувального відділу майора Гассе. 13 і 15 квітня він знову мав зустрічі з майорами Гассе та Ярошем, під час яких відбулася вже конкретна розмова про зміну уряду. Майбутній гетьман заявив, що не потребує від німців ніякої допомоги, тільки нейтралітету [6, с. 93]. Остаточної угоди було досягнуто 24 квітня на нараді П. Скоропадського з генералом Гренером. Останній запевнив, що німці не будуть втручатися до внутрішніх справ, і запропонував проект угоди з 10 пунктів, 5 з яких безпосередньо торкалися продовольчих відносин.

Першим пунктом підтверджувалось визнання Берестейської угоди. Третій наголошував на необхідності встановлення правильного контролю за вивозом харчових продуктів. Четвертим пунктом вимог було прийняття закону про те, щоб німецькі війська, які знаходяться в межах України, мали право отримувати в районах їх розташування необхідні їм продукти по встановленим в кожній місцевості і згідно з порою року певним цінам, за зразком аналогічного закону в Німеччині. Шостий передбачав відновлення вільної торгівлі продуктами харчування. Восьмий – у випадку знаходження надлишків в харчових продуктах, що призначені для вивозу за кордон, надання Німеччині виключного права на придбання цих надлишків [7, с. 148].

П. Скоропадський «рішуче одхилив і власноручно повикреслював з проекту угоди наступні місця:

1. Додаток до пункту 6-го, який встановлював тільки для Німеччини та Австро-Угорщини монопольне право користування вільною торгівлею харчовими продуктами.

3. Останній абзац пункту восьмого, який зобов'язував віддати на декілька років Німеччині і Австро-Угорщині всю остачу харчового продукту і сирівців і надати для тих держав виключні митні льоти.

По деякій словесній боротьбі німці уступили і од згаданих пунктів відмовилися” [6, с. 101].

Своє рішення майбутній гетьман аргументував так: “...Вони (німці) врятували Україну від повної руїни та анархії, і вони потрібні були Україні доти, поки вона не привчиться стояти на своїх власних ногах. Як відомо, народності, що не мають своєї держави довгий час, гублять здатність до організації себе власними силами і повертають собі знову це уміння поволі, при щасливому збігу обставин. Такий щасливий збіг обставин для України як

раз і наступив тоді, коли німецька армія оборонила край від зовнішніх і внутрішніх руйнівчих сил за дуже дешево, порівнюючи, ціну: експорт кількох десятків мільйонів пудів хліба в обмін на потрібні красві фабричні вироби” [6, с.146].

29 квітня 1918 р. Всеукраїнський хліборобський з’їзд проголосив П. Скоропадського гетьманом України. Державний переворот відбувся дуже швидко і майже без кровопролиття: жертвами стали тільки троє членів гетьманської офіцерської організації [8, 31]. Того ж дня був проголошений маніфест – Грамота “До всього Українського Народу”, в якій П. Скоропадський так пояснював причини, які спонукали його взяти владу до своїх рук: “Українська держава опинилась над краєм пропасті... Непорядок і анархія панують у краї, господарська криза і безробіття ростуть з дня на день, так що в багатій колись країні є загроза голоду” [5, с. 126-127].

Таким чином, можна стверджувати, що саботаж виконання угод з боку Центральної Ради та прагнення німецького військового командування упорядкувати ситуацію в Україні з метою поліпшення збору й вивозу продовольства стало одним із вагомих чинників встановлення гетьманського режиму П. Скоропадського.

Список джерел та літератури:

1. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис. – К.: Либідь, 1999. – 978 с.;
2. Мироненко О.М. Світоч української державності. Політико-правовий аналіз діяльності центральної Ради. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Академія правових наук України, 1995. – 327 с.;
3. Копиленко О. Л. “Сто днів” Центральної Ради. – К.: Україна, 1992. – 204 с.;
4. Копиленко М.Л. Українсько-німецькі відносини: здобутки, проблеми, перспективи: К.: НІСД, 1996. – 38 с.;
5. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – К.: Український письменник, 1994. – 413 с.;
6. Гетьман Павло Скоропадський. Спомини. – К.: Вид-во України, 1992. – 112 с.;
7. Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 – грудень 1916 р.). – К., 1995.;
8. Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923 рр. В двох томах. – Т. 2. – К.: Темпора, 2002. – 351 с.;
9. М. Ковалевський. При джерелах боротьби. Спомини, враження, рефлексії. — Інсбрук, 1960. – 717 с.;
10. Чернин О. Брест-Литовськ (Із мемуарів) // Архив русской революции. – Т.2. – М.: Современник, 1991. – С. 126-166.;
11. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. У двох томах. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1996; Т. 2. – К.: Наукова думка, 1997.;
12. Крах германской оккупации на Украине (по документам оккупантов) / Под ред. М. Горького, И. Минца. – М.: Гос. изд-во “История гражданской войны в СССР”, 1936. – 207 с.;
13. ЦДАВО, ф.1063, оп. 3, спр.10.;
14. ЦДАВО, ф. 115, оп. 1, спр. 14.;
15. ЦДАВО, ф. 2197, оп. 1, спр. 125.;
16. Доклад начальнику операционного отделения Германского Восточного фронта о положении дел на Украине в марте 1918 года. // Архив русской революции. – Том 1. – М.: Современник, 1991. – С. 368-376.;
17. Логвиненко І.А. Причини та правові наслідки державного перевороту 29 квітня 1918 р. // 350-річчя відродження української державності: минуле та сучасне. Всеукраїнська наукова конференція 2 жовтня 1998 року. Доповіді і повідомлення. Вісник університету внутрішніх справ. Додаток до № 3-4. – Сімферополь, 1998. – С. 39-41.;
18. Гавриленко О. А., Логвиненко І. А. Справа А. Доброго // Праці кафедри політичної історії та політології. – Харків: Харківський державний технічний університет сільського господарства, 1998. – С. 18-22

ЖИТТЄВІ ШЛЯХИ СКОРБОТИ ТА ЗАБУТТЯ ГЕНЕРАЛ-ХОРУНЖОГО ВСЕВОЛОДА ПЕТРІВА

*Ви той великий Генерал,
Якого бурі не розбили...*

Із звернення І. Ковалю до В.Петрива. 1946.

Серед яскравих, але, на жаль, призабутих сторінок української історії, які торкаються саме військово-історичних подій, не можна не згадати Військового міністра і начальника генерального штабу армії УНР генерал-хорунжого Всеволода Петрива, який зробив неоціненний вклад в розвиток військової справи українського та інших народів світу. Важливе значення при дослідженні діяльності цієї історичної постаті має те, що Всеволод Миколайович у своїх спогадах описує події 1917-1918 рр. Велику цінність мають також розроблені ним плани різних курсів з історії українського війська та історії України, що раніше не публікувались. Викладач і знавець історії військового мистецтва, В.Петрів проявив себе і як військовий соціолог – вивчав збройний конфлікт як соціальний феномен і довгий час працював в Українському інституті громадознавства у Празі. Тому останнім часом історики все частіше намагаються правдиво змалювати перебіг подій 1917-1920 рр. в контексті з діяльністю конкретних діячів визвольних змагань, яким був генерал-хорунжий Всеволод Петрив, щоб допомогти нащадкам у відшуванні тієї святої правди, яка була довгий час заборонена, щоб у майбутньому вже не було помилок.

Велику трагедію відчувало в листопаді 1920 року українське вояцтво* (*Тут і далі по тексту стиль авторів збережено. – О.К.), якому довелося залишати рідну землю й опинитися в таборах інтернованих на території Польщі. Гіркоти до поразки національно-визвольних змагань додавало й те, що вимагали здати зброю. Коли черга зробити це підійшла до генерал-хорунжого армії УНР Всеволода Петрива, він не віддав своєї шаблі полякам – демонстративно переламав її власними руками...

До такої акції на захист своєї честі й гідності України вдався військовик не українського роду, а той лицар чужинецького походження, котрий, як писав наш відомий громадсько-політичний діяч Панас Феденко, “оцінив українську визвольну ідею, прилинув до неї щирим серцем і став вірним сином України, вірнішим, ніж багато “расових малоросів”, що молилися до матушки Росії” (Неділя. – 1948. – 18 липня) [1, с. 3].

Одним із найкращих та найздібніших воєначальників доби громадянської війни був В.Петрів. Ця людина 30 червня 1941 року стала військовим міністром уряду Я.Стецька відродженої Української держави. Всеволод Петрив також відомий як історик, письменник, військовий педагог та політик. Мав генерал давні шведські корені. Так, прадід його, зокрема, брав участь у битві під Полтавою у 1709 році як шведський вояк армії Карла XII.

Народився Всеволод Миколайович Петрів 2 січня 1883 року в Києві. Ще дитиною В. Петріва було віддано до Київського кадетського корпусу, після закінчення якого у 1900 році він вступив до Павлівського воєнного училища у Петербурзі. З 1902 року для молодого підпоручника починається армійське життя. Від початку Всеволод Петрів потрапив до 24-го Симбірського полку, звідки його перевели до 7-го понтонного батальйону, і тільки через кілька років В. Петрів знайшов собі місце у Лейб-гвардії Литовському полку, що знаходився у Варшаві. Саме тут, маючи чин поручника гвардії, Всеволод Миколайович почав готуватися до навчання в академії Генерального штабу. Склавши успішно вступні іспити, В. Петрів був зарахований до академії, яку і закінчив у 1910 році за 1 розрядом. Дворічний ценз командування ротою Всеволод Петрів відбував у Києві – в 165-му Луцькому пішому полкові міської залоги [2, с. 637].

Під час служби Всеволод Петрів захопився історією України та історією Запорізького козацтва. Згодом перечитав майже всю літературу з цієї тематики і сам почав досліджувати шляхи розвитку українського козацтва. Саме під час навчання в академії Всеволод Петрів, знайомлячись з історією військового мистецтва, почав самостійно усвідомлювати окремішність розвитку української тактики та стратегії, самотніть козацьких бойових прийомів. Це змусило його замислитися над “українським питанням”.

Зрештою, окупація Галичини російською армією ще більше пробуджує у Всеволода Петріва українські симпатії, змушує його глибоко задуматися над долею народу, серед якого він виростав. Тож цілком закономірно, що з вибухом Лютневої революції в 1917 році Всеволод Петрів, вирішує віддати себе служіння українству.

Саме 1917 рік він вважав роком свого другого народження. Зокрема, перед своєю смертю, з почуттям властивого йому гумору, зауважить: “Я ще молодий, мені усього 31 рік, бо я уродився в році 1917, коли повставала Українська держава”. Всеволод Петрів підкреслював беззастережно і своє українство, і любов до України, не раз згадуючи слова латинського єпископа другої половини XVI століття Йосифа Верещинського: “Хто закоштує України, той вже в ній остатись мусить, бо вона тягне людину кожного народу – як магнет залізо... Бо Україна розташувалася під веселим небом, у добрім повітрі, в землі такій родючій, що кличе вона і приваблює всіх до себе” [1, с. 5] .

Всеволода Петріва справді полонила рідна Україна, а в 1917-1918 роках – захопила українська національна революційна стихія. Саме в українському середовищі, згадували його товариші, він знайшов і відчув те, чого не зустрічав у російському: шляхетний романтизм, опертий на традицію українського лицарства минулих віків, і безмежну любов до поневоленої України, яка в той час – під дзвінкий гомін волі організовувала своє самостійне державницьке життя.

Людина щиро-демократичних уподобань, до того ж виrozumіла й чутлива до невлаштованостей військового життя, полковник Петрів, без

уваги на високий ранг і становище, зумів здобути довір'я і прихильність вояцької маси ще за царату, коли товариське обходження з солдатами старшинам суворо заборонялося. Очевидно, саме тому йому першому (не як начальнику штабу дивізії, а як своєму землякові з Київщини) повідомили солдати-телеграфісти під великим секретом про події в лютому 1917 року в Петрограді [1, с. 5].

Перед війною Всеволода Миколайовича було переведено на посаду старшого ад'ютанта штабу київської 42-ї дивізії. Разом з нею Петрів вирушив на фронт, де займав штабові посади у різних частинах та дослужився до рангу полковника. Напередодні Російської революції він опинився на посаді начальника штабу 7-ї Туркестанської стрілецької дивізії. З початком українізації на фронті В.Петрів активно включився до праці. З часом йому вдалося виділити з дивізії всіх українців в один окремий полк. Захоплення історією вплинуло на полковника, тож він назвав свій полк “Гайдамацьким імені Костя Гордієнка”, саме кошовий отаман Запорозької Січі Кость Гордієнко 1709 року привів під Полтаву 8 тисяч козаків на допомогу Мазепі й Карлові XII. Таким чином, нащадок полоненого шведського старшини через 208 років відновив традиційні дружні взаємини двох народів. Полковника Петріва одноголосно обрано командиром Гордієнківського полку.

У січні 1918 року, коли у Києві йшли бої з червоногвардійськими військами Муравйова, В. Петрів на чолі гордієнківців вирушив до столиці. Його прихід був дуже доречний, бо в цей час повсталі робітники вже наближалися до приміщення Центральної Ради. Цікавою є промова Петріва по прибутті, бо вона окреслювала мету його боротьби за Україну. Ось як про це згадував один з членів Центральної Ради: “Не менше зворушення викликав своєю промовою й полковник Петрів. Між іншим, він сказав: “Я йду боротися за ваші ідеали, бо це ідеали всесвітні, ідеали народоправства, подяка й закона, і ми віддали всі сили наші, щоби не допустити большевицьких узурпаторів кинути в нещастя й анархію цвітучу Україну. Нас вийшло вдвічі більше, ми йшли кілька днів похідним порядком, і за цей час майже половина хиткого елемента розбіглася, але ці, що остались і дійшли – це самі свідомі українці й ці вас не зрадять і не залишать ніколи. Посилайте нас на боротьбу – ми готові!” [3, с. 130].

Десять днів тривали бої у Києві, і всі десять днів полковник брав у них участь. Полк допомагає організовувати українську владу в околицях, бере під свій контроль величезні склади зброї й амуніції, переводить обеззброєння й здійснює демобілізацію російських запільних частин, а згодом прибуває в Київ якраз під час більшовицького повстання на “Арсеналі”. Але невдала політика Центральної Ради, недовір'я до вищих старшин, брак одноставного воєнного проводу призвели до здобуття Києва червоногвардійцями Муравйова [1, с. 6].

Узагалі маємо підстави твердити, що історія Гордієнківського полку – це й бойова біографія полковника Всеволода Петріва. Під час відступу зі столиці В.Петрів приєднав до свого полку всі невеличкі кінні загони,

створивши 1-й Запорізький кінно-козачий полк імені К. Гордієнка [4, с. 24]. Цей полк брав участь у боях з більшовиками на Правобережній Україні, а 1 березня 1918 року увійшов до відбитого Києва. Після цього В. Петрів повів своїх гордієнківців до Харкова, де полк було включено до Севастопольської групи П. Болбочана. Згодом гордієнківці брали участь у багатьох сутичках і з боєм увірвалися до Криму, де дійшли до Бахчисараю. Тоді ж Всеволода Петріва було призначено виконувати обов'язки інспектора кінноти війська УНР. Одночасно він продовжував командувати полком імені Гордієнка. На початку травня гордієнківців було перекинуто до Олександрівська. В цей же час почалася чистка гетьманською владою українських підрозділів від “вузьких націоналістів”. Одним з перших було звільнено зі служби Всеволода Петріва. Не довго думаючи, полковник подався до столиці, де після довгих блукань нарешті був призначений на посаду начальника штабу 12-ї кадрової дивізії у Лубнах. Але і тут Петрів недовго протримався, бо “чистка” дійшла і до Лубен. Полковник Петрів знов повернувся до столиці, де тривалий час ніде не працював, бо не брали. Нарешті його доля привернула увагу генерала М. Юнакова, який взяв Всеволода Петріва до Головної Шкільної управи [5, с. 29-30]. В цей же час полковник дуже затаваришував з Василем Тютюнником.

Під час повстання наприкінці 1918 року В. Петрів перебував у Києві, бо не був у змозі пробратися до військ УНР, звідки йому писали С. Петлюра та В. Тютюнник. З приходом до столиці Директорії полковнику було наказано як можна швидше створити військове училище для підготовки українських старшин. В першу чергу Всеволод Петрів наказав зібрати з усіх старих військових училищ, що були розташовані на Україні, посібники, приладдя для навчання та ін. Так само полковник закликав гарних викладачів, що мали великий військовий та педагогічний досвід. Згодом місцем призначення училища став Житомир, куди й переїхав з усіма викладачами В. Петрів. Плідна його робота дала наслідки, бо вже у березні 1919 року відбувся перший набір слухачів до училища, яке було найменовано Житомирською Юнацькою школою. Школа мала вигляд доброго здисциплінованого військового підрозділу, в якому навіть був оркестр, і тому багато різних отаманів намагалися взяти її під свою юрисдикцію та затягнути на фронт, але заважав В. Петрів. Усе ж наприкінці березня Червона армія наблизилась до Житомира, необстріляні юнаки були кинуті з наказу влади на позиції. Полковникові в цій ситуації довелося лише спостерігати за тим, щоб його людей не було використано як гарматне м'ясо та намагатись вивести їх із того пекла. Нарешті, у травні 1919 р. В. Петрів витягнув з фронту рештки Житомирської школи, яка була перейменована на Спільну, і почав працювати над її відродженням [6, ст.6-11]. Але цю роботу у червні того ж року полковникові довелося передати іншому командирі, а його за наказом В. Тютюнника було призначено на посаду командуючого 1-ї Північної дивізії Волинської групи. У дивізії Всеволод Петрів затримався недовго, бо його знання були потрібні у штабі Волинської групи, яку він і очолив. Під час Кам'янець-Подільської операції В. Петрів активно підтримував наступ на

Запорізьку групу, чим значно їй допоміг. Так згадував про полковника його товариш по зброї М. Капустянський “Ген. штабу полк. В. Петрів, прибувши 1910 року з Академії. Хоробрий. Вдало керує своїми частинами в боях. Здібний, працездатний, творчий, темпераментний, а часами й нерівноважений у своїх потягненнях. Мав зв’язки з українськими есерами. Вони згодом висунули кандидатуру В. Петріва на Військового міністра [7, ст. 21]. Цікаву характеристику В. Петріву подав і генерал П. Єрошевич: “Полковник Петрів хоч і був тоді порівнюючи молодшою людиною з відповідною цьому вікові нестриманістю, орієнтувався в політичних обставинах того часу, сміливо висловлював свої погляди. Щодо здібності керувати, то я не можу навести ні одного помилкового розпорядження в боях: усі були і відповідальні і вдалі. Сміло і непохитно відстоював він, де було можливо, частини своєї групи. Високий, у сталевому шоломі, він у боях завжди був попереду у лавах Юнацької Школи” [8, ст. 38-39]. У серпні того року Всеволод Петрів став міністром Української Республіки. Перебуваючи на цій посаді, він мусив виконувати ще й обов’язки військового міністра ЗУНР. Він був свідком блискучого походу армії УГА на Київ. Разом з тим В. Петріву довелося взяти на себе влаштування переговорів з Денікіним, що й вдалося зробити. У листопаді 1919 року Всеволод Петрів виїхав до Варшави у справах, передавши посаду Військового міністра іншій особі.

У Польщі разом з однодумцями Всеволод Петрів почав працювати над утворенням українського Генерального штабу, який і було завдяки старанням цих старшин відроджено у березні 1920 року. З квітня по червень В. Петрів працював на посаді начальника Генерального штабу, доки у червні не був призначений інспектором піхоти армії Української Народної Республіки. Тоді ж Всеволода Петріва було підвищено до рангу генерал-хорунжого Генерального штабу [9, ст. 51]. Як відомо, Генеральний штаб розробляє та завчасно підготує плани на випадок мобілізації, війни, беручи під увагу майбутнього правдоподібного ворога. Він же дбає про організацію армії, про виховання бійців, підготовку командного складу, тобто про військові школи та воєнні академії, а також про те, щоб армія була забезпечена відповідною військовою літературою – підручниками, статутами тощо.

Щоб бути на висоті свого завдання, а не плентатися в хвості інших держав, Генеральний штаб повинен стежити за розвитком військової справи в інших державах, мати не тільки розвідку, а й добру свою контррозвідку проти агентів чужих держав, які мають завдання довідатися про військові таємниці армії чи держави. І цьому питанню генерал Петрів приділяв велику увагу. У 1921 році ще жили надії на те, що незабаром можуть так скластися обставини, що інтернована армія буде знову покликана на рідну землю, щоб продовжувати збройну боротьбу – повстання на Україні не вгавали. Зліквідовані в одному місці, вони стихійно вибухали в інших місцевостях [1, с. 9-10].

Звичайно, поодинокі повстанські відділи, що боролися кожний на власну руку, не являли собою великої сили. Зате злучені в ціле, могли стати поважним опертям і допомогою для регулярної армії. Беручи це під увагу,

Головний Отаман Симон Петлюра доручив генералові Юркові Тютюнникові сформувати повстанський штаб. Він мав завдання – об'єднати повстанські відділи в Україні з метою у відповідний момент підняти загальне повстання.

Як начальник Генштабу Всеволод Петрів особливе значення тоді надавав одержанню необхідних розвідданих. При військовому відділі Партизансько-Повстанського штабу при Головній команді військ УНР у Львові діяла і школа підготовки розвідників. Зокрема, курсанти відпрацьовували плани організації розвідки по окремих районах України. Крім цього, курсанти вивчали шифрувальну роботу, відпрацьовували схеми прийому і передачі донесень [4, с. 26-27].

Отже, не зважаючи на несприятливі умови інтернованого табірному життя за дрютами (брак грошей, злиденні харчі), Генеральний штаб невтомно працював над реорганізацією майбутньої армії. Докладались старання аби все було своєчасно підготовлено, щоб за сприятливих умов можна було втілити в життя той план, який розробив Генеральний штаб на випадок, коли б армія УНР опинилася в Україні. Малюся на увазі не тільки здійснити поповнення за мобілізацією існуючих частин, але й сформувати нові та забезпечити їх усім необхідним для провадження збройної боротьби.

До речі, були переглянуті статuti та внесені потрібні поправки й доповнення, беручи під увагу досвід першої світової війни.

Ті, хто знав Всеволода Петріва ще з окопів першої світової, а також у період визвольних змагань, розповідали, що на посаді начальника Генштабу зберіг він джентльменство старшини дореволюційного часу, а рівночасно був демократом душею.

У той важкий період еміграції до нього звертався колишній діяч Центральної Ради Павло Христюк з пропозицією повернутися до Радянської України. “Я вернувся б, – відповів Петрів, – при умові максимум: як писар українського самостійного генерального штабу, а як мінімум – начальник Генштабу СРСР”. Зрозуміло, що Христюк гарантій на таке не міг дати...[1, с. 12].

Отже, після відходу української армії до Польщі Всеволод Петрів мешкав разом з вояками у таборах, а у 1923 році переїхав до Праги. У Празі починається діяльність Петріва-історика. Вій написав велику кількість військово-історичних досліджень, з яких працю “Стратегічні операції Богдана Хмельницького під час війни 1648-1649 років” перевидано на його батьківщині у журналі “Військо України” у 1993 році. Всеволод Петрів також викладав. Так, він читав лекції в Українському Високому педагогічному інституті імені Михайла Драгоманова у Празі. Потім, в 1929-1931 роках, Всеволод Петрів працював асистентом професора Смотлахи, лектора фізичного виховання на Кардовому університеті та Чеській Політехніці у Празі. Був він також членом Українського Історико-філологічного Товариства у Празі з 1928 року і активним учасником всіх наукових з'їздів з рефератами на теми воєнно-географічні, історичні та з фізичного виховання. Від 1928 року він – член Українського соціологічного Інституту у Празі по відділах соціології і політики, член-кореспондент Українського Воєнно-

історичного Товариства у Варшаві від 1927 року. Був основоположником, заступником голови та науковим секретарем Українського Воєнно-Наукового Товариства у Празі від 1931 року, одночасно виступав на теми військової стратегії, політичні, соціологічні, історичні та географічні. Працював врешті професором української реальної гімназії в Ржевничах, а потім у Модржанах біля Праги з 1934 року. В 1939 році ми бачимо його на Карпатській Україні, коли там, над срібною Тисою, блиснув сонячний промінчик відновлення нашої державності. Там він був, на жаль, тільки учителем гімнастики. З провалом справи нашої державності на Закарпатті його заарештовують мадяри і тримають кілька місяців у в'язниці. Під час окупації Чехословаччини німцями працює робітником на фабриці. Однак бере участь й у громадському житті як член соціологічного інституту, член головної ради фізкультури тощо [1, с. 13].

Активну участь генерал брав і в суспільно-політичному житті. Його добре знали в Організації Українських Націоналістів. Згодом у Львові вийшли спогади Всеволода Петріва у чотирьох частинах. Цікаві для нас вони тим, що в них дано тверезу та об'єктивну оцінку військових та суспільно-політичних подій доби громадянської війни на Україні.

Розпочалася Друга світова війна. Всеволод Петрів не міг залишатися пообіч подій, що розгорталися, й активно працював на відродження української держави. За запрошенням Ярослава Стецька генерал-хорунжий Петрів 30 червня 1941 року став військовим міністром новоствореного Українського уряду у Львові [10, с. 116]. Уряд проіснував всього один день і припинив свою діяльність під тиском фашистів, однак цей день увійшов до історії України однією з яскравих сторінок. Це тому так ставилися гітлерівці до нього, зазначав пізніше Петрів, що “перебуваючи у їх повній залежності та фактично у почесній конфінації (фабрика зброї не давала мені жадної можливості свободного руху та відбирала мені весь час), зумів я заховати незалежність чинів, яку виявив у повній мірі, коли націонал-соціалістичний провід майже силоміць хотів мене дістати до Берліна для еventуальної компрометації. На мене не поділяли жадні обіцянки: матеріального забезпечення, почестей, становища нарівні з німецькими генералами, поїздок І клясом, навіть комічна честь видавати “ВЛАСОВСЬКІ” декларації й проробляти власовські комедії.

Не поділяли прямі та непрямі загрози й т.д.” (Архів УВАН. Особистий фонд В.Петріва) [1, с. 14].

Аби остаточно відмовитися від домагань гітлерівців залучити його до власовщини, українському генералові довелося лягти у шпиталь, вигадуючи неіснуючу хворобу, що ствердили для окупаційної влади знайомі лікарі. Підчас наступу радянських військ Всеволод Петрів був вимушений виїхати з Західної України та Чехословаччини, потім перебратися до Німеччини на територію, зайняту англо-франко-американськими військами.

Розвал Німеччини застає Всеволода Петріва з дружиною і сином у Баварії.

У 1947-1948 роках, перебуваючи в Аугсбурзі, в таборі переміщених

осіб, він нав'язує контакт з колишніми українськими старшинами з метою заснування Українського-військового історичного наукового Товариства, і в цій справі веде інтенсивне листування з визначним військовиком, генералом-поручником Павлом Шандруком. Йому надсилає він свій проект “Впорядкування воєнної секції Українського Наукового Т-ва ім. Т. Шевченка”, у якому, зокрема, висловлює думку: “Освітлення явищ з воєнного погляду являлося завжди необхідне при веденні певних наукових дослідів, бо історія людства є перманентною боротьбою як людей з природою, так і людей між собою. Історія людства, його поступу й упадку, навіть технічних досягнень цінується війнами” [6, с.21].

3 кінцем червня 1948 року Всеволод Петрів занедужав. Лікарі констатували заворот кишок на ґрунті недостатнього харчування й перевтоми. Про свій важкий матеріальний стан генерал записав у вже цитованому листі до О. Удовиченка так: “На жаль, ми тут, особливо ті, що стоять на ґрунті консолідаційному та не належать нікому, лишень Україні, є у тяжкому матеріальному становищі, бо всі, деклямуючи на “соборницькі” теми, товчуться групами коло матеріальних благ УНРА, а нам, хоч часом віддають належну пошану за витривалість у поглядах й за те, що ми таки витримали й не брикнули ані в СА, ані у власовщину, а нікуди, хоч охоче беруть “розуми” для себе, але найменше дбають про наше матеріальне забезпечення, бо ж ми, бачите, “не наші”. Нам же самим, кажу це особисто, не личить оббивати ті пороги, за якими дають, бо ж чи можемо ми якоюсь “вірністю” віддячувати?

...Отже, вселяка підтримка, що унезалежила би від чужої допомоги й впливу “розпределітелів”, була би дуже вітана, бо у сучасних умовах зробити те, що я робив 25 років: жити з особистої праці, на жаль, неможливо, – тут можливо лишень спекулювати й визискувати, а це я не умію” [1, с. 16].

Було докладено усіх зусиль, щоб запобігти операції, за результат якої лікарі не ручалися через загальне виснаження організму. Десятки колишніх військовиків виявляли готовність жертвувати свою кров для порятунку генерала, але було вже запізно: 10 липня 1948 року генерал Всеволод Петрів закрив навіки очі, а його тлінні останки спочили в могилі на цвинтарі в Авгсбурзі, де встановлено пам’ятник (архітектор – Олександр Повстенко).

8 липня 1948 року, за два дні до відходу у вічність, генерал Всеволод Петрів дізнався, що він обраний дійсним членом НТШ, чим найповажніша українська наукова інституція вшанувала його подвижницьку працю в царині військової історії рідного народу.

Смерть генерала Всеволода Петріва, наголошував у своєму виступі на науковій конференції Українського Військового Інституту при НТШ в США 6 червня 1959 року, сотник Ярослав Гриневич, “була для нас, військовиків, трагічною несподіванкою, бо в нормальних обставинах міг він ще жити довгі роки для добра Українського Народу. У останніх роках його життя доля не ошадила йому журб й клопотів... Хай же доля тих наших визначних заслужених генералів, що залишились у живих і мимо поважного віку мусять важко фізично працювати на свій прожиток, не буде для нас обоятною.

Думаючи про них, згадуємо наш шлях – українського військовика, що у тернево-лавровий вінець України вплітав тернево-лаврові листки своїх минулих вояцьких діл, з яких твориться історія кожного народу та його майбутнє” [1, с. 34].

Список використаних джерел та літератури:

1. Сергійчук В. Своєї честі не віддав нікому. // Петрів В. Військово-історичні праці. Спомини. – К., 2002. – С. 3-34.; 2. Список Генерального штаба на 1912 г. – СПб, 1912. – С.637.; 3. Гаврилюк І. З величного минулого. // За державність. – Варшава, 1929. – N1. – С. 130.; 4. ЦДАВОУ. – Ф.1076. – ОП.15. – С. 24-27; 5. Уривки зі споминів. // Календар Червоної Калини на 1929 р. – Львів, 1922 – С. 29-39.; 6. Усупільнення військових знань. // Студентські Вісті – Прага, 1926. – N 6. – С.6-21.; 7. Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу. – Львів, 1923. – N 3. – С. 21.; 8. Єрошевич П. З боротьби українського народу за свою незалежність. // За державність. – Варшава, 1939. – N9. – С.38-39.; 9. Мазепа І. Творена держава // Збірник пам'яті Симона Петлюри – Київ, 1992. – С. 51.; 10. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Львів, 1993. – С. 116.

Барабаш-Тимофієва Олена Петрівна
Юхимович Антон Леонідович
(м. Хмельницький)

**ЩИРИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПАТРІОТ –
ГЕНЕРАЛ-ПОРУЧНИК ПЕТРО ЄРОШЕВИЧ**

Багато в історії нашої держави малодосліджених сторінок, одна з них викликає особливе зацікавлення. Йдеться про конкретних військових діячів українських національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.

Вивчення цієї сторінки історії варто розглядати не лише з позиції певного внеску у заповнення існуючої прогалини, але й з точки зору необхідності створення цілісної концепції бачення та дослідження історичного шляху українського війська в усі періоди його існування.

Важливість та актуальність даного дослідження пояснюється ще й тим, що як позитивний, так і негативний досвід діяльності національного війська, аналіз його діяльності на різних історичних етапах можуть стати в пригоді й сьогодні – у нових умовах існування незалежної держави.

Слід підкреслити, що національна військова тематика аж до початку 90- х рр. була об'єктом дослідження українських істориків лише на еміграції. Ще в 20-30 рр. були організовані спеціальні наукові установи, які працювали над її розробкою, видавали окремі монографічні роботи, статті, збірники документів, спеціальні військово-історичні журнали. Найбільша заслуга в розробці проблем української військової історії належить Українському військово-історичному товариству, навколо якого гуртувалася значна кількість ветеранів колишньої Армії УНР. Їх стараннями в Каліші (Польща) з 1925 по 1939 рр. виходив збірник “За державність. Матеріали до історії Війська Українського”. На його сторінках друкувалися документи, наукові розвідки і мемуарна література [1].

У міжвоєнний час побачило світ чимало й інших військово-літературних журналів. Їх видавали інтерновані вояки колишньої Армії УНР, ветерани визвольних змагань. Вони публікували переважно літературні праці військової тематики та мемуари [2].

Для відтворення правдивої картини процесів українського державотворення в ХХ ст. необхідно було видати нові праці з історії України та краєзнавства, відшукати й оприлюднити документи часів Української Центральної ради, Гетьманату, Директорії УНР, ЗУНР [3].

В останній час в Україні прослідковується позитивна тенденція опублікування мемуарних творів та історичних праць учасників національно-визвольних змагань, що дає можливість дослідникам створити об'єктивну картину подій тих часів, зокрема, висвітлити діяльність конкретних діячів визвольних змагань [4].

Окремо слід згадати науковий доробок польських вчених-істориків З. Карпюся, В. Резмера, Я.-Я. Бруського [5], О. Вішки, А. Пеплонського [6] та інших, котрі досліджують діяльність уєнерівської еміграції на теринах Польщі під час перебування в таборах інтернованих та у міжвоєнний період.

Талановитий організатор і щирий український патріот, що завжди дбав про своїх підлеглих, – таким у пам'яті багатьох старшин УНР залишився Петро Єрошевич.

Народився Петро Костянтинович Єрошевич 4 липня 1870 року, ймовірно, на Полтавщині. У 1888 році Закінчив Петровський Полтавський кадетський корпус, після якого вступив до 3-го Олександрівського піхотного училища. Але юнака приваблювала артилерійська служба, а тому після закінчення Олександрівського училища Єрошевич перейшов, склавши академізницю, на 3-й курс Михайлівського гарматного училища, з якого у 1891 році потрапив підпоручником до 5-ї резервної артилерійської бригади. У цій бригаді Петро Єрошевич не затримався, оскільки вже у 1896 році був зарахований на 1-й курс академії Генерального штабу. Петро Костянтинович любив учитись, отож Цілком закономірно, що він склав випускні іспити за 1-м розрядом у 1898 році.

І знову військова служба... Але на цей раз наказ вищої влади заніс П. Єрошевича на Далекий Схід – до Штабу Приамурського воєнного округу, де молодий капітан деякий час працював старшиною для доручень. Як представник від військового округу, Петро Єрошевич брав участь у маловідомому Китайському поході 1900-1901 років. Російська імперія, відіславши до Китаю свої експедиційні війська, спільно з іншими великими капіталістичними країнами намагалася придушити могутнє повстання у країні. За цей і похід Петро Костянтинович отримав перші свої нагороди – відзнаки Святого Станіслава 3-го ступеня з мечами та биндою та Святої Анни 3-го ступеня з мечами та биндою.

У 1902-1903 роках Петро Єрошевич опинився у Туркестані, де відбув ценз командування ротою у 4-му Туркестанському стрілецькому батальйоні. Звідти П.Єрошевича, що мав уже ранг підполковника, було відряджено на посаду штаб-офіцера для доручень 2-го Сибірського армійського корпусу.

Саме з цим корпусом підполковник вирушив на другу свою війну – Російсько-японську. У боях з японською армією Петро Костянтинович обіймав посаду начальника штабу 79-ї дивізії та деякий час командував батальйоном 50-го Білостоцького полку. За цю війну Єрошевич дістав відзнаки Святого Станіслава 3 ступеня з мечами, Святої Анни 2-го ступеня з мечами та Святого Володимира 4-го ступеня з мечами та биндою.

З 1906 року Петра Єрошевича було переведено працювати в Європейську частину імперії. Зокрема, до 1909 року він очолював штаб 17-ї дивізії, що стояла у Холмі, потім служив у 48-й піхотній резервній бригаді, а з 1910 по 1912 роки був начальником штабу 43-ї дивізії, що дислокувалася у Вільно [7].

Першу світову війну Петро Костянтинович Єрошевич зустрів у Польщі на посаді командира 4-го стрілецького полку, на чолі якої вирушив на фронт [8]. 28 грудня 1914 року Єрошевича було підвищено до рангу, генерал-майора, а вже 8 лютого 1915 року призначено начальником штабу 6-го Сибірського армійського корпусу, що боровся з німцями на Західному фронті [9]. Серед сибіряків генерал знаходився аж до кінця 1916 року, після чого дістав завдання очолити 12-у піхотну дивізію, що вела боротьбу проти австро-угорських військ під Чернівцями, надаючи допомогу Румунській армії. Після Російської революції генерала Єрошевича було призначено на посаду командира XI армійського корпусу, куди входила і його дивізія, яку він не здав, залишаючись її командиром також. З розкладом старої російської армії почав розкладатись і корпус Петра Єрошевича. Щоб запобігти тому розкладу та врятувати хоча б частину підрозділів, генерал наприкінці 1917 року наказав усім українцям корпусу з'явитись до 12-ї дивізії, з якої було переведено вояків інших національностей. Таким чином було українізовано цілу дивізію. У лютому 1918 року, коли від старої армії майже нічого не залишилось, Петро Єрошевич вирішив зі своєю дивізією рушити на демобілізацію до Кам'янця-Подільського – старого місця її дислокації. Передавши румунській жандармерії позиції на фронті, генерал через Хотин повів своїх вояків до Кам'янця. По дорозі та у самому місті військам Єрошевича довелося вступати у сутички з більшовиками. Згодом, згідно положення щодо армії в 4-му універсалі Центральної Ради, генерал демобілізував дивізію, залишивши в ній лише старшинські та підстаршинські кадри [10].

У березні 1918 року Петро Єрошевич дістав призначення на посаду командира 2-го Подільського кадрового корпусу, який мусив складатись з кадрів його дивізії, 3-ї стрілецької та 12-ї кінної [11]. Останні дві дивізії були надзвичайно пошарпані, і генералу довелося попрацювати над їх особовим складом та станом. З часом, згідно наказу, всі ці дивізії були перейменовані на 3-у, 4-у піші та 2-у кінну кадрові дивізії. Корпус Єрошевича розташовувався у межах Подільської губернії з центром у Вінниці, де генерал став повним господарем. З проголошенням П. Скоропадського гетьманом П. Єрошевич був запрошений до Києва, де було підтверджено всі його права на посаду командира корпусу. Почалася напружена та гарячкова праця над

творенням української армії. Вже у червні Петро Єрошевич був готовий розгорнути свій корпус до нормального складу, однак на перешкоді цьому стояло німецьке командування і справу довелося відкласти на необмежений термін.

Коли розпочалося протигетьманське повстання, генерал Петро Єрошевич без вагань вирішив оголосити себе прихильником Директорії і 18 листопада наказав своїм частинам захопити владу у всій Подільській губернії. П. Єрошевича вже давно дратувало становище на Україні: і те, що німці окрім харчів вивозили велику кількість родючої землі, і те, що на багатьох гетьманських посадах опинилися люди, ворожі до національної ідеї. Одразу генерал надіслав під Київ повстанцям значні поповнення і почав регулярно постачати їх хлібом та харчами. Згодом до Єрошевича прибули члени Директорії, яких він радо прийняв. А гетьман тим часом перебував у Києві. Генерал вимушений був відправити під столицю величезну кількість зброї та технічного обладнання, чим значно зменшив силу свого полку, який в той час почав розгортатись до норм складу. Через це П. Єрошевич наказав роззброїти німецькі та австрійські залоги в Подільській губернії та вислати їх за межі України. Військам генерала це вдалося чудово і таким чином все Поділля у грудні 1918 року було повністю очищено від німців.

Раптом проявили себе і хиби протигетьманського повстання. Наїхала купа отаманів та з'явилася контррозвідка, що фактично дискредитувала Директорію. Єрошевич розпочав з цим боротися та невдовзі потрапив до вінницької в'язниці. Але невдовзі генерала було звільнено з новим призначенням на посаду командуючого Волинського кадрового корпусу зі штабом у Жмеринці. В той час, у січні 1919 року, майже всі підрозділи корпусу знаходились на різних ділянках фронту П. Єрошевич вимушений був виконував інспекторські функції, а не командувати військом. Більшість полків Єрошевича перейшли з стратегічних міркувань під командування отамана Беня, що обороняв Житомир. Цей отаман, колишній підлеглий австрійської армії, був нездатний керувати військом, але С. Петлюра на це дивився крізь пальці, тому що той був його довіреною особою. Петро Єрошевич намагався допомогти Беню обороняти Житоми, але той відмовлявся від всілякої допомоги. Результатом цього стало захоплення Житомира Червоною армією наприкінці березня 1919 року. Після цього Єрошевич виїхав разом зі штабом неіснуючого полку до Рівного, де його було призначено командиром IX дієвого корпусу. І знов це призначення стало для Єрошевича невдалим. У цей корпус фактично входила тільки 17-а дивізія, і якщо б Петро Костянтинович Єрошевич почав давати свої вказівки, то в дивізії б склалося двовладдя, де командували б і командир полку і командир корпусу. Інші ж підрозділи корпусу знаходилися в тилу на переформуванні. П. Єрошевич вирішив, що краще виїхати до тих частин та вплинути їх реорганізацію, а не заважати командирові корпусу [12].

Цікаву характеристику дав Єрошевичу командир 17-ї дивізії А. Пузицький: "Генерал Єрошевич старшина генерального штабу людина з великим досвідом ... скоро і добре орієнтувався в становищу на фронті" [13].

Гарно про нього відзивався й командуючий Північною групою В.Оскілко: “Що стосується особи генерала Єрошевича, то окрім похвали нічого не приходилося йому висловлювати. Цей старий генерал генерального штабу в боях був правдивим повадирем, мужній і спокійний в самих тяжких моментах і невдачах” [14]. У Рівному 29 квітня 1919 року Єрошевич провів переворот командуючого Північною групою Оскілка, якому він підпорядковувався. Генерал вимушений був зробити вигляд, що підтримує Оскілка, однак того ж дня вжив усіх заходів для припинення перевороту, який незабаром було ліквідовано. Наймолодшим за рангом у Північній групі залишився Єрошевич, однак на посаду командира групи було призначено іншого старшину, що не був у змозі зорієнтуватися у стратегічних обставинах. Це призвело до так званої Рівенської катастрофи, що відбулася у 1919 році водночас з Луцькою. Поляки та більшовики з обох боків прорвали фронт і поступово знищували найсильнішу у всій українській армії Північну допоміжну Холмську групи. Рештки війська відступали, цього разу Єрошевич був вимушений самочинно взяти командування ними на себе. Згодом він реорганізував їх у Північну дивізію Волинської групи, на чолі якої Єрошевич керував боями на два фронти з поляками та червоними. Упродовж декількох місяців генерал керував дивізією, проявивши себе у боях під Кременцем. У серпні Північну дивізію було перекинуто на Південь, на допомогу іншим підрозділам армії, де вона вела низку кривавих боїв з Одеською червоноармійською групою Якіра, що проривалася на північ, щоб об’єднатися з своїми військами. Восени того ж року П. Єрошевич на чолі дивізії брав участь у боях з білогвардійськими військами А. Денікіна на південному напрямкові. На початку листопада штаб дивізії опинився у Могильові під прикриттям невеличкого загону одного з отаманів. Загін цей при наближенні до міста білогвардійців відступив до Могильова, не попередивши про це штаб Північної дивізії, який раптово опинився в полоні. При цьому від білих чеченців постраждав П.Єрошевич, якому було перебито м’язи руки, розбито спину та бік. Через кілька днів генерала як військовополоненого у товарному вагоні відправили до Одеси, де він перебував аж до початку 1920 року [15]. Згодом Єрошевич утік від білогвардійців та повернувся до армії УНР.

Після цього Петра Єрошевича було призначено віце-міністром військових справ, однак ця посада була швидше для політиків, а не військових, яким генерал ніколи не був. Тому в 1920 році він перейшов на посаду головного інспектора української армії, виконувати функції організатора. Деякий час Петро Костянтинович виконував ще і функції головного інтенданта. Після переходу війська УНР на польську територію підвищений до ранга генерал-поручника Петро Єрошевич мешкав спочатку на Волині, а потім опинився у Польщі. Тут він написав цікаві спогади, де привертає на себе увагу неординарна оцінка Оскілковського перевороту 1919 року.

Дожив старий генерал до 1945 року, продовжуючи перебувати у Польщі. Йому вже було 75 років, і він ніяк не думав, що його персона може

зацікавити НКВС. Однак судилася йому доля інша. Він, як і українські генерали О. Греків, В. Сінклер та В. Курманович, був заарештований та відправлений до СРСР. Подальша доля генерал-поручника Петра Костянтинович Єрошевича нам і досі невідома. Швидше за все, що він помер у в'язниці чи по дорозі до Сибірських концтаборів.

У статті лише частково розкрито історію життя та діяльності П. Єрошевича в контексті національно-демократичної революції 1917-1921 рр. Ті справді трагічні події, що відбувалися в нашій державі у той час, та вплив конкретної особистості на події варті подальшого, більш глибокого і всебічного дослідження та висвітлення.

Список використаних джерел та літератури:

1. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939. – К., 1999. – С. 30-31.; 2. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державу. – Львів, 1997. – С.9-11.; 3. Білокінь С. масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917-1941 рр.). Джерелознавче дослідження. – К., 1999. – 448 с.; Трошинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. – К., 1994. – 260 с.; Кентій А. Українська Військова Організація (УВО) в 1920-1928 рр. Короткий нарис. – К., 1998. – 81 с.; Його ж. Нариси історії Організації українських націоналістів (1929-1941 рр.). – К., 1998. – 200 с.; Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена. Інтернована Армія УНР у таборах Польщі і Румунії (1921-1923 рр.). – Київ-Філадельфія, 1997. – 188 с.; Яневський Д. Політичні системи України 1917-1920 років: спроби творення і причини поразки. – К., 2003. – 767 с.; 4. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. – К., 2003. – 608 с.; Омелянович-Павленко М. Спогади українського командарма. – К., 2002. – 459 с.; Петлюра С. Статті. – К., 1993., Петрів В. Військово-історичні праці. Спомини. – К., 2002. – 640 с.; Петрів В. Військово-історичні праці. Листи. – К., 2004. – 628 с.; Тютюнник Ю. Революційна стихія. Зимовий похід 1919-20 рр. – Львів, 2004. – 192 с.; Удовиченко О. Україна у війні за державність. – К., 1995.; 5. Bruski Jan Jacek. Petlurowscy Centrum Panstwowe Ukrainskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie. – Krakow, 2000. – 600 с.; 6. Peplonski Andzey. Wywiad polski na ZSRR. 1921 – 1939. – Warszawa, 1996. – 393 с.; 7. Список Генерального штаба на 1912 г. – СПб, 1912. – С. 321.; 8. Адрес-календарь чинов Российской империи на 1913 г. – СПб, 1913. – С. 24.; 9. Список генералов по старшинству на 1916 г. – СПб, 1912. – С. 133.; 10. Єрошевич П. З боротьби українського народу за свою державність // За державність. – Варшава, 1938. - №8. – С. 31.; 11. Єрошевич П. Спогади з часів гетьмана Павла Скоропадського на Україні і повстання народу українського проти влади гетьмана та німців-окупантів. // Табор. – Варшава, 1928. - №9. – С.58.; 12. Єрошевич П. З боротьби українського народу за свою державність // За державність. – Варшава, 1938. – №8. – С. 66.; 13. Пузицький А. Боротьба за доступи до Києва. // За державність. – Варшава, 1935. – №5. – С.60-61.; 14. Оскілко В. Між двома світами. – Рівне, 1921. – С. 50.; 15. Прохода В. Записки непокірливого. – Торонто, 1969. – Т. 1. – С. 405.

В. К. ЛИПИНСЬКИЙ ПРО ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ УСХД

Відзначення 90 років Українській Державі П.Скоропадського посилило інтерес до подій періоду 1917-1921 рр. Невдачі національно – визвольних змагань не припинили пошук політиками нових шляхів створення української незалежної держави. Доказом цього є створення на еміграції політичних партій і організацій. Виникнення та діяльність Українського союзу хліборобів – державників є важливим етапом в формуванні гетьманського монархічного руху, ідеологом якого був В. К. Липинський.

До історії створення та діяльності УСХД звертались Осташко Т., Терещенко Ю., Галушко К. Вони аналізують його місце і роль в становленні консервативної течії серед еміграції. Проте не всі аспекти проблеми достатньо розглянуті.

Метою даної статті є показ організаційних засад УСХД, розроблених В. К. Липинським, як ідеологом цієї організації.

Перебуваючи на еміграції, В. К. Липинський замислювався над причинами політичних невдач українських урядів. Він доходить висновку, що демократична форма правління та відсутність чіткої організації влади не сприяють розбудові української державності. Вчений розробив свою концепцію державотворення, основою якої є спадкова трудова монархія на чолі з персоніфікованим гетьманом.

Український союз хліборобів – державників (УСХД), заснований у Відні весною 1920 р. В. К. Липинським і його однодумцями (Д. Дорошенко, М. Кочубей, А. Монтрезор, С. Шемет, Л. Сидлецький, О. Скоропис-Йолтуховський та М. Тимофіїв), був тією організацією, яка відповідала його державотворчим поглядам. "... підтримуємо однодушно ініціативу Липинського і на весні 1920 року закладаємо у Відні "Ініціативну Групу Українського Союзу Хліборобів – Державників"" – наголошував у своїй статті "В. К. Липинський при громадській роботі" С. Шемет. Одночасно виходить складена В. К. Липинським "Відозва до українських хліборобів", яка закликає до об'єднання всіх хліборобських організацій на еміграції в рамках УСХД [2, с.178].

3 грудня 1920 р. у Відні за редакцією В.К.Липинського розпочалось видання неперіодичного органу УСХД – "Хліборобська Україна", де протягом 1920-1926 рр. друкувалась його фундаментальна праця "Листи до братів – хліборобів", де були відображені основи політичної програми УСХД [3, с. 100].

На початку 1920 р. з ініціативи В.К.Липинського відбувся ряд розмов і зустрічей з П.Скоропадським. Вони були присвячені можливій участі останнього у створенні на еміграції української монархічної організації. П. Скоропадському пропонувалось бути "символом" і "слугою, а не бувшим гетьманом" союзу. Одним з перших документів нової організації була угода з П. Скоропадським, головним завданням якої була розбудова незалежної

України. Гетьманом майбутньої держави визнавався П. Скоропадський. З метою запобігання авторитарній владі монарха, його дорадчим органом ставала Генеральна Рада, до першого складу якої входила ініціативна група УСХД. Вона приймала активну участь у зовнішній та внутрішній політиці. Ця угода виказує намір запровадження монархічної влади в українській державі. На ній базується подальша діяльність союзу [4, с. 69].

Над програмними документами організації В. К. Липинський працював протягом літа – зими 1920 р.. Ними стали статут і регламент союзу, які були прийняті у січні 1921 р. [5, с. 318].

У статуті зазначалась, неможливість розвитку української нації, як головного організатора політичного і громадського життя країни, поза існуванням власної незалежної держави. Тому, свої основні завдання УСХД бачить в об'єднанні тих сил, що прагнуть до створення суверенної України; їх організації у процесі державотворення та виробленні відповідної форми правління, що забезпечить тривке існування держави. [1, с. 2]

Вирішення поставлених завдань статут вважав можливим за наступних умов. Соціальною основою держави повинні стати “природні і стали” групи людей – “матеріально продуктивні і трудові класи”. Забезпечення державою якнайширших можливостей культурного і економічного розвитку кожного класу. Гарантування державою можливості кожному класу брати участь в її управлінні, пропорційно до ступеню його розвитку і таку, що відповідала б своєчасним мінливим співвідношенням сил між “поодинокими класами”. Надання повного самоврядування окремим регіонам країни, розмежованим на підставі історичних, економічних та географічних умов. Об'єднання всіх класів і територій держави навколо персоніфікованого гетьмана, який уособлює принцип національної і державної єдності.

Державною формою правління статут проголошував спадкову трудову монархію. Її вибір обумовлювався здатністю до вироблення компромісу між соціальними класами і окремими регіонами. Країну очолює “незмінний, невиборний...національний, понадкласовий і непартійний дідовий” гетьман, який персоніфікований і уособлює принцип єдності української держави. Статут наділяє його титулом “Гетьмана Всієї України: Правобічної, Лівобічної, Сіверської, Слобідської, Кубанської, Військ Запорозьких і Чорноморських та Великого Князя Київського, Галицького і Володимирського, Подільського, Волинського, Холмського, Берестейського, Турово-Пинського, Чернігівського і Всея Малия Руси” [1, с. 3].

Роль провідної верстви в державі, згідно статуту, відводиться “хліборобському класу”, який повинен сам себе організувати і об'єднати. Його основною метою було: забезпечення всебічного розвитку своїх “продукуючих здібностей” та оборони власних потреб і інтересів, а також створення умови для об'єднання українських земель та громадськості навколо гетьмана. До складу провідної верстви входили всі “хлібороби України”, незважаючи на соціальне походження, матеріальне розшарування та національну приналежність. Таким чином, статут проголошував скасування станового поділу, вирішення матеріальної нерівності та

національного питання шляхом спільної праці на “рідній Українській Землі”.

Важливим питанням у процесі створені держави є її кордони. Територія майбутньої української держави, згідно статуту, обумовлювалась її етнічними землями [1, с. 2].

Спираючись на статут, В. К. Липинський розробив регламент, який визначав її внутрішню структуру організації. Вона будувалась на принципах “стажу, відповідальності, дисципліни та солідарності” [1, с. 3]. Демократичні засади “партійності, голосування, виборів” не мали місця в УСХД. Оскільки, вони, на думку В. К. Липинського, ведуть до безвідповідальності, демагогії, кар’єризму. А це було недопустимим для такої високоморальної, дисциплінованої і політично культурної організації.

Отже, згідно з регламентом, УСХД є неподільною організацією зі своєю ієрархічною структурою, що складається з трьох рівнів, які відрізняються ступенем відповідальності, а також правами і обов’язками взятими на себе “співробітниками”. “Співробітниками” називались всі члени союзу, серед них виділяються такі рівні: “співробітники присяжні” (Рада Присяжних), “співробітники дійсні”, “співробітники однодумці”. Етапність обумовлювалась важливими завданнями організації. До вищих її щаблів могли потрапити тільки справжні патріоти монархічної ідеї, люди високої політичної культури і освіченості [1, с. 4].

Перехід з одного рівня на інший визначався внутрішньою потребою взяти на себе більшу відповідальність, індивідуального здатністю до неї, моральними якостями співробітника, а також особистими заслугами перед союзом. Рішення про перехід приймала Рада Присяжних, яка несла відповідальність за всіх членів.

Співробітником УСХД міг стати кожний, хто підтримував ідею трудової “діничної” монархії. Проте свою працю в союзі він починав з рівня “однодумців”. Для того, щоб вступити до лав організації треба було оформити необхідні документи (заява, автобіографія) і передати їх обраному (самим претендентом) “співробітнику дійсному”, який з моменту прийому документів набував статусу “старшого товариша”. Саме на нього покладался обов’язок ознайомити претендента з цілями організації, переконатись у його свідомим рішенні, детально вивчити громадську діяльність та індивідуальні якості. “Старший товариш” ніс відповідальність за прийняття кандидата до членів “однодумців” і повинен інформувати його про роботу союзу. Рада Присяжних приймала нових “співробітників однодумців” на основі клопотання про них “старших товаришів”. Щойно прийнятий, складав і підписував декларацію, в якій зазначав своє бажання перебувати в лавах “однодумців” УСХД, дотримуватися дисципліни, виконувати постанови Ради Присяжних. Крім того, він не мав можливості працювати або перебувати в інших політичних партіях та організаціях без її дозволу. “Співробітники однодумці” на запрошення Ради Присяжних могли брати участь у її засіданнях з правом дорадчого голосу. Вони не мали права виступати від імені організації, без відповідного розпорядження ради присяжних. Щомісяця до каси УСХД необхідно було сплачувати добровільний внесок

[1, с. 8].

Перехід до “співробітників дійсних” вимагав наявність певного стажу “співробітника одноступеня” та його активну працю у лавах УСХД. Процедура переходу відбувалась за принципом прийняття до першої ієрархічної ступені, з урахуванням деяких особливостей. Статус “старшого товариша” набував член Ради Присяжних. Кандидат до “співробітників дійсних” мав довести знання статуту УСХД і підписати “Урочисту Обітницю”, в якій виказував своє особисте бажання взяти на себе більшу відповідальність, служити ідеї трудової монархії, працювати над втіленням її у життя, поступатися власними інтересами заради інтересів союзу, боротися з іншими формами державного устрою в Україні і не перебувати в інших політичних партіях та організаціях. “Співробітники дійсні” були зобов’язані брати участь у всіх засіданнях Ради Присяжних. Вони мали рівноправний голос з її членами, могли призначатися на адміністративні посади організації. Крім того, вони могли виступати від імені організації і у її справах у разі узгодження своєї діяльності зі “старшим товаришем” або відповідного дозволу Ради. Щомісяця до каси УСХД також сплачували добровільний внесок [1, с. 7].

Всією діяльністю УСХД керувала Рада Присяжних. Вона складалась з членів “ініціативної групи” організації, які підписали статут і регламент союзу і склали відповідну присягу. Рада Присяжних постійно поповнювалась “співробітниками дійсними”, що мали певний (окреслений для кожного співробітника радою присяжних) стаж, зарекомендували себе як гідні члени організації і мали бажання вийти до складу Ради Присяжних. Кандидат приймався на підставі клопотання свого “старшого товариша” і за одноголосною постановою Ради Присяжних. Якщо проти кандидатури виступило менше чвертини всіх членів Ради, то для з’ясування причин створювалась комісія (суд) з голови Ради і двох її членів. Вони розглядали цю справу. Не прийняття кандидатури означало продовження стажу. Кожний прийнятий до Ради підписував статут і регламент союзу та складав відповідну присягу. В ній зазначалось, що кандидат брав на себе обов’язок вірно і до кінця життя “служити ідеї Української Трудової Монархії, побудованої на співпраці і співдружності автономних і самоорганізованих українських класів і українських земель, об’єднаних в одну Націю і в одну Державу”. Така умова, зазначена В. К. Липинським в регламенті, мала важливе значення. Рада, будучи ідеологічним органом разом зі своєю структурою повинна була відігравати роль противаги майбутньому гетьману, щоб уникнути абсолютизму його влади. Таким чином, до неї повинні входити люди, які повністю віддані ідеї.

Всі члени ради зобов’язані брати участь у всіх її засіданнях. Постанови Ради були обов’язковими для всіх “співробітників” союзу і ухвалювались не голосуванням, а консенсусом. У разі виникнення розбіжностей остаточне рішення було за головою Ради Присяжних. Рішення і постанови ради присяжних набували правової чинності, у присутності голови Ради Присяжних або його заступника.

Члени Ради не мали права добровільного виходу з організації. Вони

могли бути виключені за порушення принципів регламенту. Це відбувалось після відповідної постанови суду Ради Присяжних. У такому випадку його прізвище друкувалось в пресі УСХД і всі “співробітники” повинні були припинити з ним зв’язки, у тому числі і особисті.

Члени Ради також щомісяця сплачували добровільні внески до каси УСХД [1, с. 6].

Голова Ради Присяжних призначався всією Радою. До його функцій належали організація роботи Ради Присяжних і створення відповідних умов для її ефективної праці. Його присутність на кожному засіданні Ради була не обов’язковою, проте він визначав час, місце і характер їх проведення. Голова Ради Присяжних не мав жодних репрезентативних функцій [1, с. 6].

Адміністративні органи союзу складались з “писаря, скарбника, судді, а також голів відділів”, які призначалися на засіданні Ради Присяжних. До їх функцій належало вести документальну роботу організації, відповідати за фінансовий стан та вирішувати спірні питання, зазначені регламентом союзу [1, с. 6]. До функцій представників (голови) регіональних філій організації входило підтримувати зв’язок з Радою Присяжних і мати такі ж права і обов’язки, що і голова Ради Присяжних [1, с.8].

До першого складу Радаи Присяжних, як ініціатори створення УСХД, входили Д. Дорошенко, М. Кочубей, А. Монтезор, Л. Сидлецький, О. Скоропис-Йолтуховський та М. Тимофіїв. У 1921 році на рівних правах до них приєднався П. Скоропадський. Обрання В. К. Липинського Головою Ради було закономірним. Оскільки, тоді він вже мав безперечний авторитет ідеолога гетьманського руху [6, С. 105].

Отже, основні засади УСХД, що були розроблені В. К. Липинським, базувались на строгій дисципліні, відповідальності, високих моральних якостях, патріотизмі, політичній культурі її членів.

Список використаних джерел та літератури

1. Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф.359, оп. 1, спр. 373. – Арк. 2-8. Статут і Реглямент Українського Союзу Хліборобів Державників.;
2. Шемет С. В. К. Липинський при громадській роботі // Вячеслав Липинський та його доба: Наукове видання. – Упорядники Т. Осташко, Ю. Терещенко, – Київ – Житомир, 2008. – 390 с.;
3. Осташко Т. В’ячеслав Липинський: державник Політик, Учений // Історичний журнал. – 2006. – №3. – С. 98 – 105;
4. Осташко Т. В. Липинський – чільний діяч українського монархізму // Гетьманський альманах / Відп. Ред. Ю.І.Терещенко. – Ч. 1. – К.: ВЦ КНЛУ, 2002. – 124 с.;
5. Осташко Т. Державницький імператив В’ячеслава Липинського // В’ячеслав Липинський та його доба: Наукове видання. – Упорядники Т. Осташко, Ю. Терещенко, – Київ – Житомир, 2008. – 390 с.;
6. Осташко Т. П. Скоропадський на чолі українського монархічного руху // Гетьманський альманах / Відп. Ред. Ю.І.Терещенко. – Ч. 2. – К.: ВЦ КНЛУ, 2003. – 188 с.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВІЙСЬКОВОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1920 рр.

Поглиблене вивчення вітчизняної військової історії важливе з погляду її становлення як науки, оскільки через низку обставин об'єктивного та суб'єктивного характеру на теренах України вона розвиватися просто не могла. Найголовніша причина полягала в політичному статусі України в часи її перебування у складі СРСР, а також пов'язана з цим відсутність спеціальних наукових установ, які б розробляли проблематику національної військової історії. Існуючі наукові інституції загальносоюзного значення не приділяли їй належної уваги, а якщо і торкалися її у контексті інших проблем, то надто тенденційно. Як наслідок, проблема українського військового будівництва періоду відродження національної державності на початку ХХ ст. у вітчизняній історіографії розкрита ще далеко не повно.

З огляду на це дуже свіжо й актуально звучать слова Симона Петлюри, написані понад вісімдесят років тому: “Знання спеціально воєнної історії нашого краю є не тільки потрібним, але й обов'язковим для українських військових кіл... Виховуючи національну армію у душі любови до Батьківщини і самопожертви для неї, не можемо цього завдання доконати, коли не дано ясного образу минулої воєнної боротьби українського народу за свою державну волю. А в цьому образі є стільки лицарського, величавого і привабливого, поруч з тяжким і трагічним, що воно викликати найбільші емоції у душі” [1].

Що відбувалося і що відбулося в Україні в ключових, як здається сьогодні, для її подальшого історичного розвитку 1917-1920 рр.?

Впродовж ХХ ст. принаймні чотири покоління дослідників – як у самій Україні, так і поза її межами – намагалися дати відповідь, як правило, остаточну, на це запитання. Неосянна література, присвячена різним аспектам становлення та функціонування політичної системи доби 1917-1920 рр. в Україні, чітко поділяється на кілька основних груп.

Перша – більшовицька. Нагромаджувана протягом 80 років, вона впродовж усього періоду свого існування всіляко намагалася не допустити постановки та обговорення проблеми існування й розвитку альтернативних комуністичній моделі політичного державного устрою та політичного ладу в Україні в 1917-1920рр. та спроб їх інституціоналізації як в Основних законах, так і в їх проектах. Наявність останніх фактично замовчувалася, оскільки існуюча ідеологія не допускала навіть згадки про наявність некомуністичних державних утворень на території України в зазначений період.

Але вона все ж таки нагромадила певний фактичний матеріал. В центрі її уваги завжди перебували питання, пов'язані з дослідженням революціонізації армії та залучення її більшовицькою партією на свій бік для захоплення влади. Тому революційний процес у війську розглядався крізь

призму лише однієї партії, а все, що виходило поза неї, вважалося контрреволюційним і відносилось до сил суспільної реакції та регресу. Саме з цих позицій радянська історіографія кваліфікувала і весь український військовий рух. Натомість першорядного значення вона надавала проблемам створення та діяльності загонів Червоної гвардії, переходу на бік більшовиків і Рад фронтових та тилкових частин колишньої царської армії. Відтак національне державне та військове будівництво в УНР однозначно оцінювалось негативно, а формування українських Збройних Сил практично не розглядалося. Виняток становили поодинокі згадки про українізацію російської армії в 1917 році, які, однак, не виходили поза рамки офіційної концепції радянської історіографії.

Можна навести два надзвичайно характерні приклади. Фундаментальна двотомна “Історія національно-державного будівництва в СРСР” розглядає виключно процес утворення УРСР під керівництвом ЦК РКП(б) і особисто В.Леніна. В цьому виданні сформульовані дві суттєві тези: національний рух на українських землях, інкорпорованих до складу Російської імперії – так само як і в інших “національних” її районах – після лютого 1917р. вступив у період підйому. В цьому русі все чіткіше почали визначатися дві протилежні течії. Класовою основою першої “були інтереси національної буржуазії та куркульської верхівки селянства, які виступали під прапором “загальнонаціональних” завдань, а фактично несли масам нову імперіалістичну кабалу”. В основі другої течії, – стверджували автори, – лежали інтереси робітників і селян гноблених національностей” [2]. Одночасно авторами видання факт наявності українського державного утворення на землях, які входили до складу Габсбурзької монархії, ігнорувався.

Другий приклад – фундаментальна колективна праця, підготовлена спеціально до 70-ї річниці “Великого Жовтня”, її автори, так само як і всі інші дослідники тієї доби, поставили перед собою завдання – “всесторонньо вивчити історію Рад у період боротьби проти буржуазно-націоналістичної контрреволюції, за встановлення диктатури пролетаріату на Україні”, “глибоко висвітлити процес перетворення Рад, керованих більшовиками, в єдину систему, їх роль у зміцненні союзу робітничого класу та найбіднішого селянства в інтернаціональному згуртуванні трудящих братніх республік, у захисті завоювань Великого Жовтня”. При цьому дослідники виходили з апріорно сформульованого твердження: “Революційні події в Україні були складовою частиною боротьби за перемогу Жовтня по всій країні та розвивалися на основі загальних закономірностей”. Разом з тим, вони не оминули натяків на надзвичайну складність політичної ситуації на Україні, але ніяк не пояснили ні її суті, ні принципових відмінностей від ситуації в Росії [3].

Друга група – це розвідки, спомини, документи, які були надруковані поза межами України в 20-80-ті роки. Цей комплекс матеріалів можна поділити принаймні на п’ять підгруп – відповідно до політичної орієнтації авторів або публікаторів.

Національно-комуністична (або “провинниченківська”). До неї належить хіба що сам Володимир Кирилович Винниченко.

Національно-соціалістична (або “прошаповалівська”). Передовсім до неї належить неперевершене до сьогодні дослідження М. Стахів [4]. Воно є першою і єдиною від 1923 р. спробою створити науковий нарис державного устрою та політичного розвитку УНР в 1919-1920 рр.

Національно-державницька (прогетьманська) історіографія. Наукову цінність за “відсутністю в історичній науці ... аналітичної монографії про Гетьманат і спеціалізованих досліджень різних його аспектів, – як справедливо зауважив Я. Пеленський, – складають лише три роботи”. З них, власне, – писав дослідник, – тільки мемуари Д. Дорошенка “можна вважати своєрідною енциклопедією цього періоду, а одночасно і єдиним підручником з історії Гетьманату” [5], адже, зокрема, саме спомини Д. Дорошенка містять загальні відомості про існування, авторів та зміст конституційних документів, підготовлених Гетьманом та його оточенням.

Спомини та наукоподібна література національно-державницької (“пропетлюрівської”) орієнтації натомість являють собою комплекс апологетичних розвідок та творів мемуарного характеру суть приклад свідомого перекручування історичної дійсності, передовсім тому, що їх автори в будь-який спосіб і за будь-яку ціну намагалися і намагаються уникнути відповідей на запитання про легітимність “обрання” Головного Отамана Головою Директорії УНР, про його відповідальність за свідоме та цілеспрямоване порушення тимчасової конституції, ухваленої Трудовим Конгресом Народів України, нарешті, про легітимність чи не найважливішого конституційного закону, підписаного С. Петлюрою – “Закону про тимчасовий державний устрій та порядок законодавства в УНР”. Навіть загалом лояльно налаштований щодо С. Петлюри дослідник – І. Нагаєвський, автор узагальнюючої праці, присвяченої історії державного будівництва в Україні, зазначив, що Симон Васильович “був великим патріотом, але не був державним мужем” [6].

Наукова історіографія українських істориків, які опинилися в еміграції. Слід підкреслити, що національна військова тематика аж до початку 90-х рр. була об’єктом дослідження українських істориків лише на еміграції. Ще в 20-30 рр. були організовані спеціальні наукові установи, які працювали над її розробкою, видавали окремі монографічні роботи, статті, збірники документів, спеціальні військово-історичні журнали. Найбільша заслуга в розробці проблем української військової історії належить Українському військово-історичному товариству, навколо якого гуртувалася значна кількість ветеранів колишньої Армії УНР. Їх стараннями в Каліші (Польща) з 1925 по 1939 рр. виходив збірник “За державність. Матеріали до історії Війська Українського”. На його сторінках друкувалися документи, наукові розвідки і мемуарна література.

Питання військової історії розробляло в міжвоєнне двадцятиліття “Товариство бувших вояків Армії УНР”, яке з 1927 р. до вибуху Другої світової війни містилося у Франції, а після її закінчення реорганізувалося в

Український військово-історичний інститут з центром у Торонто (Канада).

Цінні дослідження, документи і мемуари публікував український військовий журнал “Табір”, що виходив із 1923 по 1939 рр. у Парижі. Його видання започаткувало Українське військове товариство у Тарнові.

Досить цікаві матеріали з’явилися у неперіодичному журналі військово-громадської думки “Гуртуймося”, який виходив друком у Празі з 1928 по 1938 рр.

У міжвоєнний час побачило світ чимало й інших військово-літературних журналів. Їх видавали інтерновані вояки колишньої Армії УНР, ветерани визвольних змагань. Вони публікували переважно літературні праці військової тематики та мемуари [7].

У роки Другої світової війни певну дослідницьку роботу в галузі національної військової історії розгорнула “Українська генеральна рада комбатантів”, під керівництвом якої працювали “Воєнно-наукова” і “Воєнно-історична” ради.

Проголошення державної незалежності України, розпад Радянського Союзу докорінним чином змінили і ситуацію в історичній науці. Скасування будь-яких формальних обмежень на друкування утаємнених історичних джерел, перевидання величезної кількості вилучених досліджень, мемуарів, знайомство з науковою спадщиною, накопиченою поза межами колишнього СРСР призвели до формування нових “груп впливу” в українській історичній науці.

У цей період розпочався якісно новий етап національної військової історіографії. Це знайшло прояв як у заснуванні спеціальних наукових установ, так і періодичних військових видань.

У вітчизняній історіографії 90-х років розробка військової тематики, що торкається періоду визвольних змагань 1917-1920 років, поживилася. Це зумовлено, з одного боку, як посиленням інтересу до ще майже не дослідженої теми, так і практичними потребами, з другого, викликаними необхідністю застосування набутого історичного досвіду для розбудови Збройних Сил України на сучасному етапі. З’явилися окремі статті та розділи в загальних монографіях, присвячені окремим аспектам військової історичної проблематики. Так, у монографії М. Литвина і К. Науменка “Історія галицького стрілецтва” є окремий розділ про створення та діяльність однієї з найбоекватніших частин Армії УНР Галицько-Буковинського курені Січових Стрільців [8].

Представники першої групи прагнуть примирити неокомуністичні догми з відомими емпіричними даними, реанімують псевдонаукові ідеологеми, головним чином національно-комуністичного забарвлення, сформульовані деякими політичними та “науковими” діячами української еміграції ще в 20-30-ті роки. Класичним зразком тут є наукова творчість відомого в професійних колах історика-дослідника більшовицької преси на Україні В. Солдатенка. Він прагнув довести, що найголовнішими стратегічними прагненнями українських політичних партій були, по-перше, національне відродження, запровадження української державності; по-друге

– здійснення соціальних перетворень демократичного характеру, змін на користь більшості людинності Краю [9]. Але, як стверджує Д. Яневський в своїй праці “Політичні системи України 1917-1920 років: спроби творення і причини поразки” два з трьох наведених тверджень В. Солдатенка є неправдою. По-перше, українські соціалістичні партії в 1917 р. бажали “запровадження” не просто української державності, але автономії у складі Російської республіки. По-друге, соціальним реформам вони відчайдушне прагнули надати не демократичного, а соціалістичного, конфіскаційного характеру [10].

Грунтовною працею з історії Збройних Сил України 1917 – першої чверті 1920 рр. є в 1997-1999р. центром “Просвіта” двотомне фундаментальне дослідження В.Ф. Солдатенка “Українська революція. Концепція та історіографія (1917-1920 рр.)”, написане головним чином на основі публікацій М. Грушевського, В. Винниченка, Д. Дорошенка, І. Мазепи, С. Петлюри, П. Христюка, М. Шаповала, а також ряд статей в Українському історичному журналі “Становлення української державності і проблема Збройних Сил (березень 1917 – квітень 1918 р.)” [11]. Автор зосереджує увагу на тому, що наріжним каменем державотворення є наявність національної армії. Він дає критичний аналіз військової політики Центральної ради, вказує на помилки, допущені нею у цій галузі, які спричинилися до загибелі УНР. Водночас викликають застереження деякі оцінки подій, зроблені автором, що стосуються збройного конфлікту між Радянською Росією та УНР, які мають концептуальний характер, він не дає їм чіткої оцінки.

Але безперечна заслуга В. Солдатенка полягає в тому, що він подав найбільш повний з відомих сьогодні перелік документів, збірників документів і матеріалів, мемуарних видань, монографій, брошур, статей, збірників статей, а також матеріалів наукових конференцій, присвячених добі 1917-1920 рр.

Представники іншої групи українських істориків, яка сформувалася після 1991 р., – а це більшість сучасних дослідників проблеми, – звільнившись від контролю з боку цензурних органів, свідомо виконують свій професійний обов’язок. Працюючи в екстремальних умовах, вони вже повернули і продовжують повертати до наукового обігу величезні масиви документальних даних, інших джерел та літератури. Останній приклад такого роду – наукова конференція „Центральна Рада і український державотворчий процес” [12], яка стала помітним кроком у напрямі дослідження комплексу проблем, що їх переживала Україна в 1917-1920 рр. Майже 50 науковців, котрі взяли участь в її роботі, докладно обговорили державотворчі, політичні, економічні, міжнародні, соціальні, військові, культурологічні аспекти формування різних українських державних утворень у зазначений період. Так, наприклад, Я. Калакура дослідив новітню історіографію державотворчої діяльності УЦР [13]. 1995 р. побачила світ ґрунтовна історіографічна розвідка С. Дерев’янка та А. Панчука, в якій підбито підсумки вивчення історії 1917-1920 рр. істориками Радянської України, українськими

істориками в еміграції, західноукраїнськими дослідниками 20-30-х та 80-90-х рр., а також матеріали наукових конференцій, що відбулися після проголошення державної незалежності України.

Глибоке вивчення та дослідження проблеми національного військового будівництва дає можливість ґрунтовно проаналізувати й відкинути догматичні нашарування та оцінки в поглядах на національно-визвольний рух в Україні 1917-1920 р. і передусім українського військового будівництва у процесах відродження української державності. Вивчення цього питання має велике значення не лише для практичного використання набутого історичного досвіду для вирішення актуальних питань військового будівництва, а й для виховання підростаючого покоління у дусі поваги до національних Збройних Сил та їх бойових традицій.

Список використаних джерел та літератури:

1. Петлюра С. “Табір”. Чергові проблеми військового будівництва в українській військовій літературі // Петлюра С. Статті. – К., 1993. – С.276-303.; 2. История национально-государственного строительства в СССР 1917-1978: В 2-х. Т. 1. Национально-государственное строительство в СССР в переходный период от капитализма к социализму (1917-1936). – 3-е изд., доп. и перераб. – М., 1979.; 3. Гамрецкий Ю. Тимченко Ж., Шусь О. Триумфальное шествие советской власти на Украине – К., 1987. – С. 2, 28, 29, 30 та ін.; 4. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. В 7 т. – Скрантон. 1962. – (Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Бібліотека українознавства. – Т, 10). Цікавий аналіз роботи Стахіва див: Прохода В. Уваги до праці д-ра Матвія Стахова “Україна в добі Директорії УНР” (Т.Т. 1-7, 1962-1966, Скрантон, США) // Український історик. – 1967. – № 1-2 (13-14). – С. 91-102.; 5. Пеленський Я. Гетьманат Павла Скоропадського. Міфи та дійсність // Останній Гетьман. Ювілейний збірник пам’яті Павла Скоропадського. – К., – 1993. – С. 5-6.; 6. Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття. – К., 1993. – С. 264.; 7. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державу. – Львів, 1997. – С.9-11.; 8. Литвин М., Науменко К. Історія галицького стрілецтва. – Львів, 1991. – 200 с.; 9. Солдатенко В. Центральна Рада, як чинник української революції. // Науково-теоретичні читання В Інституті історії України 16 березня 1995 р. – К., 1996 – С.19.; 10. Яневський Д. Політичні системи України 1917-1920 років: спроби творення і причини поразки. – К., 2003. – С.24-25.; 11. Солдатенко В. Становлення української державності і проблема Збройних Сил (березень 1917 – квітень 1918 р.) // Укр. іст. журнал. – 1992. – №5. – С.38-51; №6 – С.26-39; №7-8. – С.24-38; №12 – С.42-58.; 12. Центральна рада і український державотворчий процес. (До 80-річчя створення Центральної ради). Матеріали наукової конференції 20 березня 1997 р. В 2-х ч. – К., 1997. – 409 с.; 13. Там само – С. 42-51.

ПРОЕКТ РЕФОРМ ДУХОВНИХ І СВІТСЬКИХ ШКІЛ В 1918 Р. НА ТЕРИТОРІЯХ УНР В ПЕРІОД ГЕТЬМАНАТУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Після революції 1917 р., за часів Гетьманату Скоропадського, разом із процесами державотворення в Україні, повстали питання долі духовної і світської школи у майбутньому. Так, для успішного вирішення цих проблем, потрібно було мати солідну вітчизняну наукову базу, яка звісно б, не змогла утворитися сама собою за два-три роки. Отже, спираючись на досягнення дореволюційної школи, потрібно було знайти, описати та систематизувати всі наукові матеріали, що віділи на теренах України після І світової війни та революційних подій. Значна частка цих матеріалів була евакуйована в 1914-1915 рр. в північні губернії колишньої Російської імперії і не повернута по причині військових дій та зміни влади. Будови багатьох учбових закладів України в цілому, та Київщини і Поділля зокрема – були реквізовані під військові потреби ще з початку війни та не повернуті законним власникам. Таким чином, остаточно вирішити ці питання на користь української науки, зміг би спеціально створений відділ, до складу якого повинні б були ввійти представники професури світської вищої школи та духовних учбових закладів.

Тому одною з славних справ за часів гетьманату УНР, було створення Міністром Ісповідань В. В. Зеньковським – Ученого Комітету, діяльність якого розцінено сучасниками не зовсім однозначно. Василій Зеньковський вважав його заснування одним з самих визначних досягнень періоду гетьманату П. Скоропадського. Хоча Митрополит Київський Антоній (Храповицький), зі слів Гетьмана Скоропадського: “все хотів поставити на своєму, не любив ні міністерства, ні міністра” [11, с. 29, 55], вважаючи заснування та діяльність Ученого Комітету антицерковною і ворожою акцією, вимагаючи його ліквідації, все ж робота Ученого Комітету не пропала даром, зберігся весь його архів, в том числі рукописи трудів і підручників, також протоколи всіх його 29 засідань [2, с. 65, 66]. Фактично Учений Комітет розпочав свою роботу 11 липня 1918 р., під час урочистого організаційного засідання, на якому В. Зеньковський відмітив, що новий заклад повинен “сприяти роду духовної просвіти в Україні в дусі Православ’я”. Комітет повинен був стати своєрідною “Академією Православних Богословських наук”, зібравши воедино сили українського Православ’я, створивши кваліфіковану групу експертів по наболілим проблемам Церкви, в тому числі з питань її українізації. З цього приводу, В. Зеньковський стверджував: “пора Православ’ю вийти з кута, куди його загнав параліч духовних сил, потрібно зібрати всі наукові й історичні матеріали, потрібно точно й сповна окреслити всю трагедію Православ’я”. Міністр Ісповідань підкреслював про те, що комітет повинен проводити кваліфіковану експертизу канонічних, національних, духовно-

просвітницьких проблем, питань документації, також члени комітету повинні давати свої рекомендації відносно інослав'я та іновірницьких течій, детально вивчати діяльність католиків і уніатів, допомагати національному церковному руху. Членами Ученого комітету були призначені відомі вчені – професора Київського Університету Св. Володимира, КДА та ін. учбових закладів. Очолив Комітет в якості Голови – професор КДА Петро Павлович Кудрявцев. З викладацького складу КДА в Комітет ввійшли наступні професори: Ф. І. Міщенко, Н. Ф. Мухін, В. З. Завітневич, В. Д. Попов, В. І. Екземплярський, А. М. Лука'ненко [1, с. 2-5, 8-9]. Заштатним членом став професор КДА Володимир Петрович Рибінський, йому було доручено написати короткий нарис з історії КДА. Секретарем Комісії назначили доцента КДА – М. Ф. Окснюка, а його помічником – Б. А. Євреїнова. В роботі Комітету приймали участь: професор богослов'я Київського Університету Св. Володимира прот. П. Светлов, професора І. Соколов, В. Лашнюков і прот. Е. Капралов. До роботи над історичними матеріалами УПЦ також був залучений професор КДА – С. Т. Голубев [11, с. 55-58].

Наказом по Міністерству Ісповідань в усіх духовних навчальних закладах запроваджувалися українознавчі дисципліни, і зокрема – українська мова. Вже з 1918 р. в духовних школах втілювався закон Ради Міністрів про вивчення української мови, літератури, історії і географії України як окремих предметів. Виконання даної постанови забезпечувалося підготовкою викладачів духовних шкіл на спекурсках українознавства, організованих у Києві Міністерством освіти в червні-серпні 1918 р. [11, с. 115, 116].

В той ж час, 22 липня 1918 р. Рада КДА подала до Міністерства Ісповідань повну програму теологічних факультетів при університетах, яка була зредагована на спеціальній нараді 30 липня. В її основу було покладено матеріали, розроблені Петроградською комісією дванадцяти професорів (по три від кожної духовної академії) та академіків і професорів Петроградського університету. Окрім того, програма “мала на увазі сумістити то краще в організації учбової справи, що було напрацьовано як університетською, так і академічною практикою викладання. Приймалася до уваги і постановка справи на богословських факультетах за кордоном”. Планувалося відкрити на факультеті 19-21 спеціальну кафедру з 24-26 викладачами. Запропонований проект програми підписав ректор КДА єпископ Василій (Богдашевський).

Наряду з питаннями про духовну просвіту в світській школі, в одному з засідань Ученого Комітету повстало питання про розвиток богословської освіти в зв'язку зі зменшенням числа священиків, що мали закінчену богословську освіту. Це питання визначалося в Раді Міністрів, в зв'язку із обговоренням бюджету навчальних духовних закладів. Розуміючи його матеріальну складність, Міністр Ісповідань В. Зеньковський дав завдання Ученому Комітету вивчити цю проблему. В свою чергу, Голова Комітету професор Кудрявцев 21 жовтня зробив відповідну доповідь з проведенням широкої дискусії по даному питанню. Робота Ученого Комітету була логічним продовженням незавершених питань духовної і світської освіти, які розглядав і намагався вирішити Всеросійський Помісний Собор у Москві, що

був розігнаний більшовиками в середині 1918 р. [10, с. 225, 226] Тому деякі наукові діячі цього Собору переїхали в Київ і прийняли участь в роботі Ученого Комітету, втілюючи в життя самі кращі просвітницькі ідеї і напрацювання, що не суперечили освітнім традиціям українців і законодавству УНР. Так, присутній на засіданні останній протопресвітер російської армії і флоту Г. Щавельський звернув увагу на матеріальні та духовні причини проблеми бюджету навчальних духовних закладів, а професор Київського Університету Св. Володимира прот. П. Светлов – на її правові й моральні аспекти. Детально обговорював це питання ректор КДС архімандрит Амвросій (Полянський) [11, с. 57, 58, 67, 68].

Восени того ж 1918 р., в період засідання III-ої сесії Всеукраїнського Церковного Собору, Учбова комісія на чолі з єпископом Васиєм (Богдашевським) у Києві вела роботу по перетворенню устрою духовних шкіл в Україні. Так, за ініціативи Митрополита Антонія (Храповицького), в ній було виділено підкомісію для розгляду питання про затвердження гетьманським урядом нового уставу КДА. В відношенні реформи духовних семінарій комісія передбачала виділити в окремі хлоп'ячі школи перші 4 класи, для викладання лише загальноосвітніх дисциплін. По закінченні 4 років навчання, випускники отримували б право поступати для продовження навчання в світські учбові заклади. В 5-му та 6-му класах семінарій повинні були б викладатися спеціальні богословські дисципліни. Що ж до останніх два класи семінарій, то їх пропонувалося виділити в пастирсько-богословські школи з більш складною богословською програмою. В принципі, основа цього проекту реформ духовних шкіл була розроблена Святейшим Правительствующим Синодом і поступово впроваджувався в семінаріях до революції, ще з 1906 р. [4, с. 154], але остаточно впровадити його не вдалося в зв'язку з початком I Світової Війни. На думку архієпископа Винницького Сімеона (Шостацького), згідно серпневої постанови 1918 р. Патріарха Московського і всея Русі Тихона та Св. Синоду: “Ректору Киевской Духовной Академии архимандриту Амвросию (Полянскому), быть епископом Винницким. Место проживания епископу Винницкому иметь в г. Виннице” [13, с. 52, 53], на цьому Соборі було визнано за необхідне підвищити до ступеня єпископа ректора Київської Духовної Семінарії. (Призначення на посаду ректора Академії архімандрита Амвросія не підтверджується матеріалами ЦДІАК Ф-711. КДА., тут йдеться або про чисто декларативний, тимчасовий характер можливого призначення, обумовленого складним військовим часом, або неточністю чи помилкою секретаря Патріархії). Тому в відповідності до цього рішення, 20-21 жовтня 1918 р. відбулися наречення і хіротонія ректора КДС архімандрита Амвросія (Полянського) во єпископа Винницького, вікарія Київської Митрополії [9]. В єпископській хіротонії архімандрита Амвросія, що проходила на Малому Вході під час відправи Божественної Літургії в Софіївському соборі Києва [13, с. 52, 53]. В єпископській хіротонії останнього дореволюційного ректора КДС приймали участь Митрополит Антоній і 17 архієреїв в присутності членів Всеукраїнського Собору і великої кількості прочан. На хіротонію

єпископа Амвросія був також запрошений настоятель Св. Преображенського кафедрального собору м. Винниці – протоієрей Антоній Станіславський. Після Літургії, Митрополит Київський Антоній (Храповицький) в своїй напутній промові до новопоставленого єпископа, побажав Владиці Амвросію успіхів у боротьбі з намаганнями експансії католицизму та унії на Поділлі.

Необхідність керування Винницькою напівсамостійною вікарною єпархією – безпосередньо ректором КДС єпископом Амвросієм в 1918 р., також обумовлювалася в зв'язку з поверненням уніатського митрополита Шептицького з російського заслання в Україну та його активними спробами відродити унію на Київщині й Поділлі, використавши політичну ситуацію революційного часу. На жаль, це викликало посилення негативного політичного впливу українських радикальних сил в справах церковних. Останні, в свою чергу, за гетманата П. Скоропадського, а пізніше Директорії за правління С. Петлюри в Україні, намагалисялюбимими шляхами, не цураючись й розкольникськими, зробити Православну Церкву своїм слухняним політичним знаряддям [12, с. 76-83].

Отже, на нового єпископа Амвросія покладалося нелегке завдання оборони канонічного Православ'я на Поділлі. Для досягнення цієї мети Преосвящений Амвросій повинен був використати весь свій науковий потенціал вченого-богослова. В свою чергу, такі дослідники новітньої історії РПЦ, як ігумен Даміан (Орловський), [7, с. 443] так і М. Є. Губонін однозначно називають 22 жовтня 1918 р. – офіційною датою хіротонії архім. Амвросія во єпископа Винницького, [7, с. 837] вікарія Київської єпархії. Можна вважати, що це призначення ректора КДС на Винницьку кафедру, мало вагоме значення в питаннях контролю Синодом автономної УПЦ складної церковної ситуації в канонічних межах на географічних теренах Поділля.

Але на жаль, більшість розроблених Учбовою комісією матеріалів делегати Всеукраїнського Собору так і не встигли розглянути, тому як соборні засідання були перервані державним переворотом в Україні та приходом до влади петлюрівської Директорії, яка видала ряд антиканонічних законів, щодо статусу Православної Церкви в Україні, тим самим звівши до мінімуму однастайну єдність церковної ієрархії та представників Міністерства Просвіти, Міністерства Ісповідань в плані майбутнього духовної школи. Отже, уряд Директорії взяв курс на повну секуляризацію духовної освіти, що погрожувало загибеллю вітчизняної богословської думки у майбутньому. З перемогою більшовизму, було остаточно поховано надії на відродження української наукової симфонії, щодо співпраці світських і духовних шкіл.

Список використаних джерел та літератури:

1. ЦДАВО.Ф-1071. оп 1. спр. 407. Учений Комітет. Журнали засідань Ученого Комітету при Міністерстві Ісповідань за 1918-11 липня 1919 рр., – арк. 2-4 зв.;
2. ЦДАВО.Ф-1071. оп 1. спр. 412. Учений Комітет. Загальний програм робіт Ученого Комітету, проект кошторису на 1919 р. Пояснювальна записка до законопроекту про асигнування коштів Ученому Комітету на організацію вид., комісій та премій,

Законопроект про скасування вченого комітету та видавничого відділу і відкриття замість них церковно-просвітніх комісій, 16 вересня 1918-3 січня 1919. – С. 65-66 зв.; 3. ЦДІАК. Ф-442. оп. 660. спр. 201. Канцелярия Киевского, Подольского и Вольнского Генерал-Губернатора. Дело №21 о религиозных нуждах православной части населения г. Винницы, 15.01.1907.; 4. ЦДІАК. Ф-712. оп. 4. спр. 367. КДС. Правление. О реформе духовных учебных заведений. Разъяснение Указа № 11 Св. Пра. Синода от 12 декабря 1906 г. преподавателям КДС п.п. 2-5, 1906. – С. 154.; 5. Губонин М. Е. Акты Святейшего Патриарха Тихона и позднейшие документы о преемстве высшей церковной власти 1917-1943. Сборник в 2-х частях. Приложения 2. – М.: ПСТБИ. Братство во имя Всемилостивого Спаса, 1994.; 6. Лисий А.К., Голоскевич В. прот. 3 історії Спано-Преображенського кафедрального собору. Події 1917-1941 рр. – В.: Видання Вінницької єпархії, 2008. – С. 36.; 7. Орловский (игум. Дамиан). Мученики, исповедники и подвижники благочестия Русской Православной Церкви XX столетия. – Т. 5. – Тверь: 000 “Издательский дом “Булат”, 2001. – С. 443.; 8. Петров Л. прот. Справочный богословский преимущественно церковно-исторический словарь. Подольская епархия. – СПб: тип. Департамента Уделов (Моховая, 36), 1889. – С. 201.; 9. Петрушко В. Священноисповедник Василий (Богдашевский), архиепископ Каневский, и Киевская Духовная Академия в годы послереволюционной смуты на Украине. Україна Православна. Вестник УПЦ. Страницы истории. – <http://pravoslavie.org.ua>. 10. Поспеловский Д. Православная Церковь в истории Руси, России и СССР. – М.: ББИ Св. Ап. Андрея, 1996. – 408 с.; 11. Ульяновский В.І. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (Доба Гетьманату Павла Скоропадського): Навч. посібник. – К.: Либідь, 1997. – С. 29, 55.; 12. Цыпин В. прот. Русская Церковь 1917-1925. – М.: Изд. Сретенского м-ря, 1996. – С. 76-83.; 13. Шостацький (архiep. Симеон). Вінницька єпархія, минуле і сьогодення // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-теоретичної конференції “Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне”. До 1020-ліття Хрещення Русі та 250-річчя Вінницького кафедрального собору. – Вінниця. – 18 вересня 2008. – С. 52, 53.

Протоісрей Олександр Дацюк
(*м. Хмельницький*)

УКРАЇНЬСЬКА ДЕРЖАВА ГЕТЬМАНА П.СКОРОПАДСЬКОГО І УКРАЇНЬСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА

Сьогодні, після здобуття Україною справжньої незалежності і державного суверенітету ми нарешті маємо змогу по-новому подивитися на постать Павла Петровича Скоропадського – останнього українського гетьмана. Він належить до тих дійових осіб історії, навколо яких завжди точилися нескінченні дискусії, створювалися міфи і легенди. Зі своїх майже 72 років життя Скоропадський гетьманував лише 7 з половиною місяців і якщо перші 45 років вважати передмовою до гетьманства, то останні 27 були тяжкою розплатою за ту недовгу мить влади...

Початок життя Павла Скоропадського не віщував жодної з цих подій. То був типовий життєвий шлях російського аристократа – адже половина петербурзького вищого світу мала українське коріння або українську маєтність.

До весни 1918 р. широким верствам населення України вже набридли революція й хаос. Закономірно, що ці настрої переважали серед маєтних класів, заможних селян, дрібних підприємців та бізнесменів, фабрикантів, великих землевласників, вищих прошарків чиновництва, що складали 20% усього населення України. Австрійці та німці на Україні також всіляко прагнули відновити порядок і прискорити вивезення продуктів. Тому між 24 і 26 квітня представники цих груп таємно домовилися замінити Центральну Раду консервативним українським урядом на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським (титул “гетьман” мав викликати асоціації з козацькими гетьманами).

Нашадок давнього роду козацької старшини й один із найбільших на Україні землевласників, Скоропадський мав високий статус за царського режиму – служив військовим ад’ютантом Св. Стратотерпця Миколи II і під час війни був авторитетним генералом. Того самого дня в Софіївському соборі єпископ Никодим миропомазав гетьмана, а на Софіївському майдані відслужено молебн. Переворот відбувся майже безкровно, лише в сутичці із січовими стрільцями загинуло троє вірних гетьманові офіцерів.

Того ж дня П.Скоропадський разом із прибічниками оголосив про встановлення “Української Держави” (на відміну від “Української Народної Республіки” Центральної Ради).

Таким чином 29 квітня 1918 року П.П.Скоропадський взяв владу на Україні, владу, що фактично упала з рук Центральної Ради та її Ради Міністрів, де провідну роль відігравали українські есери. Більшість партій та верств населення відмовили їм у підтримці, тому переворот пройшов майже без пострілів та крові.

Гетьманська держава здобула широке міжнародне визнання, встановивши дипломатичні зв’язки з Німеччиною, яку гетьман навіть встиг відвідати з офіційним візитом, Австро-Угорщиною, Болгарією, Туреччиною, Данією, Персією, Грецією, Норвегією, Швецією, Італією, Швейцарією, Ватиканом, а загалом ще із 30 державами. Антанта, орієнтуючись на відновлення “єдиної і неділимої” Росії, не визнала Гетьманську державу.

На той час Україна досягла значних успіхів у галузі науки, освіти та культури, хоч гетьман П.Скоропадський і був професійним військовим. Його універсалом створюється Українська Академія наук (що існує й досі; першим її президентом став В.Вернадський); засновуються два державні українські університети – в Києві та Кам’янці-Подільському, 150 (!) українських гімназій, Національний архів. Національна бібліотека та інші навчальні й культурні заклади.

Правові засади взаємин уряду Української держави з різними конфесіями та віруючими були закладені в “Законах про тимчасовий державний устрій України”, де був спеціальний розділ “Про віру”. У цьому Законі проголошувалося наступне: “Первенствующа в Українській Державі віра є християнська, православна” (пункт 9) і “Всі не належні до православної віри Громадяни Української Держави, а також всі мешканці на території України користуються кожний повсемістно свобідним відправленням їх віри

і богослуженням по обряду оної” (пункт 10). Таке конституційно-правове закріплення статусу традиційної релігії різко відрізнялося від не визначеної до кінця позиції Центральної Ради. “Гетьманський уряд не був байдужим до церковної справи. “Тільки в ідеології гетьманського руху”, – пише Д. Дорошенко, – справі Православної Церкви було одведено належне місце”.

Врегулювання відносин між державою й церквою покладалось на створене в травні 1918 р. Міністерство сповідань та єпархіальних секретарів, які контролювали діяльність різних конфесій в губерніях (це міністерство створювалося за окремим спеціальним наказом гетьмана N 12 від 16 травня 1918 р. та на підставі ст. 3-ї Закону про тимчасовий устрій Української держави). Важливою особливістю було те, що Міністерство сповідань деякий час очолював наш земляк, уродженець Проскурова – професор-протоієрей Василь Зінковський.

У червні 1918 р. налагоджується випуск офіційного друкованого органу міністерства - часопису “Віра та Держава”.

Держава взяла на себе турботу про матеріальне утримання та соціальний захист православного духовенства: клірики отримували від держави платню та пенсії. Видатки Міністерства сповідань становили 21 млн. крб.

Одним з напрямків церковної політики П. Скоропадського було визначення статусу православної церкви в Україні. Всеукраїнський православний церковний Собор, на утримання якого уряд виділив понад 1 млн. крб., зробив це.

Зокрема, завдяки наполегливій позиції Міністра сповідань протоієрея Василя Зінковського, склад Собору переважною більшістю голосів ухвалив проект організації управління православною церквою в Україні на правах автономії (що цікаво, автономія, згідно Грамоти Святішого Патріарха Олексія II від 27 жовтня 1990 року і сьогодні визначає офіційний статус УПЦ), тобто церковно-адміністративної незалежності від Московського патріархату. Собор визнав за доцільне, аби богослужбовою мовою в православній церкві на Україні залишати, як і раніше, церковнослов'янську, після ж богослужіння в проповіді дозволялося користуватися українською мовою.

Як можна зробити висновок з означеного вище, за часів гетьманату П. Скоропадського церковно-державні відносини в Україні набули партнерських рис. Оцінюючи період Гетьманату, дослідник Василь Ульяновський відзначав: “Державна політика Гетьманського Уряду щодо Церкви врешті була досить чітко відпрацьована концептуально й практично-організаційно, що обмежувало самостійність Церкви як інституції (передусім в акціях державного характеру), але держава не втручалася у власне релігійне життя й виконання основних внутрішніх функцій Церкви”. Науковець вважає, що Церква відходила від старої моделі підпорядкування державі, однозначно обравши позицію: не Церква для держави, а держава для Церкви...

Отже, підсумовуючи, можна зробити кілька висновків з точки зору сьогодення:

1. Зважаючи на досвід уряду П. Скоропадського, а також на засилля нашої Держави різними релігійними організаціями, які не завжди несуть користь людині, сьогодні, варто було б звернутися до конституційного визначення традиційної в суспільстві конфесії (Українська Православна Церква). Тут можна використати досвід Росії, Польщі, Болгарії та інших країн (про це вже йшлося у зверненні до Президента та уряду України учасників міжнародної науково-практичної конференції “Церква і Держава у служінні народові” 3.11.2005 року, організаторами якої були УПЦ і XI МАУП).

2. Доцільним, на наш погляд, є і деяке зближення Церкви зі школою, чому ми маємо приклад у 1918 році, і скромні намагання чого є сьогодні, адже це могло б виявитися у наданні державної підтримки духовним навчальним закладам, їх державній акредитації, і у запровадженні у середній школі курсу з Основ християнської культури як обов’язкового.

3. Приведені вище пропозиції повинні увійти до українського законодавства з питань свободи совісті та релігійно-державних відносин.

Список використаної літератури:

1. О.Субтельний “Україна. Історія” – К., 1993.; 2. В.Шевчук «Козацька держава» – К., 1995.; 3. М.Алексєєв, А.Г.Вертегел “Історія” – К., 1992.; 4. А.С.Чайковский, Б.І.Захарчук “Посібник з історії” – К., 1994.; 5. протопресвітер Василій Зиньковский “Смысл Православной культуры” – М., 2007.; 6. Історія української Конституції / Упоряд. А.Г. Слюсаренко, М.В. Томенко. – К., 1997. – С. 118.; 7. Д. Дорошенко. Православна Церква в минулому й сучасному житті українського народу. 1940 р., стор. 63.; 8. Ульяновський В. І. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського). – К., 1997. – С.39

Вашеняк Ірина Богданівна
(м. Хмельницький)

БУЧИНСЬКИЙ П. М. – ПЕРШИЙ ПРОФЕСОР ПЕРШОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

На сучасному етапі розвитку України історики науки, вивчаючи минуле свого народу, на новій методологічній основі, вільній від будь-яких ідеологічних догматів, аналізують діяльність визначних українців, життя та творчість яких за різних обставин залишались недослідженими. Важливим завданням є переосмислити роль особи в історії, повернути з небуття неординарні особистості, визначити кожній з них належне місце в історії України, в боротьбі за незалежність і державність.

Таку роботу вже здійснено стосовно П. В. Будріна, М. П. Василенка, І. І. Огієнка, С. Л. Рудницького, В. І. Сімовича, О. А. Янати та багатьох інших особистостей. Це не лише данина нашому минулому, а й запорака успішного розвитку суспільства, яке добре знає, шанує та творчо опановує досягнення своїх попередників. Персоналізація української історії науки

робить можливим визначення етапів розвитку наукових напрямків, надає історії української науки та освіти портретної конкретики.

Петро Миколайович Бучинський (1852-1927) – видатний український зоолог, чудовий педагог і організатор науки і освіти, громадський діяч. Феномен його життя і діяльності полягає в тому, що він був природознавцем широкого профілю і, на відміну від інших вчених і педагогів, був також активним популяризатором зоологічних знань серед широких верств населення. Ще при житті він отримав міжнародне визнання, працюючи в Новоросійському (Одеському) університеті [1].

Епоха Петра Бучинського - період великого національно-культурного піднесення, час відродження української державності, її розвитку і втілення в реальність у 1917-1920 роках. Українська національна ідея, приспана з часу спроби І. Мазепи відновити самостійність, в кінці 40-х років XIX ст. була піднята членами Кирило-Мефодіївського братства в їх програмних документах. Вперше висунута в синтезі християнства й романтичного націоналізму, національна ідея згодом була розвинута Громадою 60-70 років. Світогляд П. М. Бучинського формувався під впливом Громади і визначних природознавців його часу: Ч. Дарвіна, О. О. Ковалевського, І. І. Мечникова, І. М. Сеченова та інших, а також теоретичних напрямків еволюційного напрямку в науці, ідей демократії та гуманності.

Петро Бучинський, воїстину людина своєї епохи, немов уособлює в своїй постаті всі притаманні цьому періоду риси. Він жив і творив у другій половині XIX – першій третині XX ст. – періоді, який характеризується крайнім загостренням соціальних, національних та політичних проблем та особливо бурхливим розвитком природничих наук. Здобувши міжнародне визнання в Одесі, П.Бучинський в 1911 році переносить своє місце діяльності до Кам'янець-Подільського, де живе і працює аж до кінця свого життя (1927 р.) [5].

Досі невідома причина від'їзду вченого з Одеси, але істина знаходиться, мабуть, в словах Ф. Я. Паскаренка, одного з найближчих друзів П. М. Бучинського та вченого секретаря Товариства подільських природознавців і любителів природи: “Живучи постійно в Одесі, П. М. Бучинський час від часу навідував свою батьківщину і хворів душею, що Поділля, маючи всі дані для свого наукового розвитку, виявилось позаду від сусідніх губерній і всіляко бажав виявити йому хоч якусь послугу і користь” [13]. І ці слова недалеко від істини. Адже навіть сам П. М. Бучинський у своїй праці “Короткі вказівки до збирання рослин і тварин, а також до складання відповідних колекцій” з боєм у серці зазначає, що “Подільська губернія є “закинутим місцем” з точки зору вивчення її природних багатств “...де не доводиться спостерігати навіть найменших слідів роботи у вказаному напрямку. А між іншим Подільська губернія – одна з найбагатших губерній і заслуговує більш уважного відношення до себе з боку освічених людей, що її населяють”[4].

Кам'янець-Подільський період життя і діяльності вченого можна поділити на три підперіоди: 1911-1917, 1917-1921 і 1921-1927 роки. З самого

початку своєї діяльності в Кам'янці-Подільському П. М. Бучинський виступає як послідовний краєзнавець. Тут він повністю замінює свою академічну діяльність, характерну для одеського періоду життя та діяльності, на своєрідну науково-популярну трибуну, призначення якої – нести світло наукових знань в народні маси. Безперечно, найважливішою мотивацією у П. М. Бучинського було бажання досліджувати природу рідного Поділля. Тобто, його дослідження концентруються на вирішенні найменш з'ясованих на той час питань природознавства свого краю. З цією метою він створює “Товариство подільських природознавців і любителів природи” – своєрідний українознавчий центр і водночас виховує школу своїх однодумців і послідовників в ділянці зоологічної науки, краєзнавства, історії науки і популяризації природничих знань. На засіданнях Товариства П. М. Бучинський завжди виявляв високу громадянську позицію. Так, наприклад, після доповіді, зробленої Ф. Я. Паскаренком на тему “Про водозабезпечення м. Кам'янця-Подільського”, П. М. Бучинський, резюмуючи зміст доповіді, звернув увагу всіх присутніх на те, що жителі міста перебувають в загрозовому стані стосовно водозабезпечення і в майбутньому змушені будуть користуватися водою неякісною і шкідливою для організму. Вчений просив міського голову К. В. Туровича взяти у свої руки дану проблему і цим врятувати жителів міста від небезпеки. Міський голова прислухався до прохання Бучинського і невдовзі місто почало переходити на пиття артезіанської води [13].

Під керівництвом П. М. Бучинського при Товаристві в 1913 році було створено природничо-історичний музей, що мав 2 відділи – археології і природи та громадську бібліотеку. Музей відразу ж став популярним серед місцевих жителів. Він був єдиним на Поділлі й одним з кращих на Україні (проіснував до 1935 року). Досить сказати, що природничий відділ нараховував 8 тисяч предметів живої і неживої природи. У 1926 р. відділ природи було передано до Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту. В 1915-1916 рр. П. М. Бучинський організував також Ботанічний сад.

Знайомство зі звітами новоствореного Товариства за 2,5 роки його діяльності (усі вони надруковані в “Записках” Товариства, редактором якого також був П. М. Бучинський) відкриває нам чудову картину діяльності Товариства. І хтозна, якби не перша світова війна, що призвела до саморозпуску даного об'єднання, мабуть воно б засвідчило в науці та освіті ще не одну яскраву сторінку з природничо-історичного вивчення Поділля. П. М. Бучинський відігравав в діяльності цього об'єднання вчених і ентузіастів-любителів природи провідну роль, перебуваючи беззмінно на посаді його Голови.

Другий підперіод життя і діяльності П. М. Бучинського припадає на 1918-1920 рр. – роки розбудови Української держави. Національне університетське будівництво в 1918-1920 рр. стало складовою частиною культурного відродження України, реалізувало давні прагнення українського народу мати свою вищу школу на зразок європейських країн.

Одним із двох державних університетів, які восени 1918 р. відкрили двері для молоді різних національностей, був вищий навчальний заклад у Кам'янці-Подільському. На відміну від свого столичного побратима, йому пощастило більше – незважаючи на воєнно-політичні події та неодноразову зміну влади, він функціонував з 1 листопада 1918 р. до кінця лютого 1921 р., доки не був ліквідований [11].

З'ясуванню передумов створення, діяльності і драматичного фіналу цього вузу добре сприяють численні мемуарні джерела 20-70-х років ХХ ст., видані в еміграції їх творцями, колишніми викладачами і студентами. Одним з перших до цієї теми звернувся Д. І. Дорошенко, причому в контексті подій, пов'язаних з участю в Українській революції. У його спогадах, опублікованих у 1924 р., Кам'янець-Подільському закладу присвячено окремий розділ [7, с. 412-418]. Оцінюючи сам факт життєдіяльності закладу, він відзначає велику заслугу І.Огієнка-ректора, “який вложив в цей університет масу енергії, масу праці, масу завзяття” [7, с. 415]. В праці Дорошенка подані відомості про факультети, їх викладачів (в тому числі і про П. М. Бучинського) і студентів, звернено увагу на особливу атмосферу в колективі. Він писав: “...Жили дійсно дружно між собою, як одна сім'я, і скільки я пробув у Кам'янці, не пам'ятаю якихось сварок, інтриг, які звичайно каламутять життя таких корпорацій, де сходяться різні люди, різного віку, різних звичок і понять. Взагалі, атмосфера панувала в університеті дуже добра. Молодь з живим інтересом ставилася до викладачів, видно, вона цінувала й те, що Кам'янецький університет являється національною науковою інституцією” [7, с. 417].

В.Геринович у своїй статті “До історії Кам'янець-Подільського Інституту Народної освіти” стверджує, що ініціатива заснування Українського Державного університету в Кам'янці-Подільському належить не тогочасному уряду України, а громадянству Кам'янця [6]. Питання про створення цього закладу в Кам'янці підняв на засіданні Міської Думи 4 січня 1918 р. член управи Шульмінський. В позачерговій заяві він спинився на історії Кам'янця і, визначивши потребу в робітниках вищої кваліфікації висловив думку про доцільність заснування університету в адміністративному центрі Поділля. Вже 15 січня 1918 р. на черговому засіданні Міської Думи було обрано так звану університетську Комісію, якій було доручено керувати справою заснування університету. До її складу входили: від Думи такі радники – Шульмінський, Прусевич, Пашенко, від єврейської фракції Думи – Сістер і Зак, від товариства “Просвіта” – лікар Солуха, від Товариства Подільських природознавців і любителів природи проф.Бучинський, а від Археологічного - протоієрей Сіцінський [14]. Центральна Рада в принципі погодилася з усіма питаннями щодо заснування університету в Кам'янці і виділила мільйон крб. Кам'янецька Міська Дума асигнувала стільки ж. І щоб справді надати широкого масштабу, до університетської комісії було кооптовано представників земств.

Організацію та керівництво університетом уряд доручив Іванові Огієнку. Ним було вирішено ряд основних організаційних питань,

пов'язаних з пошуком приміщення, конкурсним відбором студентів, запрошенням перших викладачів. Одним з таких провідних вчених-педагогів був П. М. Бучинський, якому І. Огієнко доручив створити фізико-математичний факультет. Закон про Кам'янець-Подільський Державний університет був остаточно затверджений урядом П. Скоропадського 17 серпня 1918 р. у складі 4-х факультетів, причому в 1918 р. були відкриті історично-філологічний та фізично-математичний факультет з двома відділами – математичним і природничо-історичним. Мовою викладання була українська. Кам'янець-Подільський університет став в молодій українській державі другим народним після Київського вищим навчальним закладом. Цікавою була характеристика, яку дав І. Огієнко цьому вузу, розсилаючи запрошення на його відкриття: “Новий університет, що вже з самого географічного положення найближчий до високої західноєвропейської культури не буде звичайним університетом східного типу... Вірний кращим традиціям європейських університетів, новий Кам'янець-Подільський Державний Український університет матиме на цілі невинну наукову працю на користь рідної української культури” [17].

Виконуючи місію уряду Української республіки, І. І. Огієнко з глибоким знанням справи та надовго заклав підмурівок ще одного науково-освітнього осередку, який покликаний був стабільно готувати для своєї держави нових фахівців-патріотів. І навіть після зречення гетьманом Скоропадським влади в грудні 1918 р. і відновлення Української Народної Республіки, І. Огієнко погодився прийняти запрошення уряду Директорії обійняти посаду міністра освіти лише за умови, що посаду ректора Кам'янець-Подільського університету, становленню якого він віддав стільки сил, залишає за собою [15, 16].

Умови створення навчального закладу були дуже важкими. І якщо історично-філологічний факультет при невеликій кількості професури ще сяк-так діяв, то на фізико-математичному факультеті умови були дуже жакливі. Ось що писалось про цей факультет в ювілейному листку від 22 жовтня 1919 року: “Отже, слід сказати, що з початку заснування факультету, тобто з осені 1918 року, факультет мав лише одного професора П.М.Бучинського та двох асистентів: М. Любичанківського і М. Вікула та 50 слухачів. Проф. П.М.Бучинський один власне і розпочав академічний рік, викладав курс загальної гістології для природників. З приїздом із Галичини професорів О. Маліковського, М. Столярова, М. Хведорова та А. Чайківського, крім природничого відділу, народився і математичний. На жаль Ю. Чайківський виїхав у відрядження за кордон і не повернувся, а асистента Любичанківського було вбито. Таким чином, з першого року існування факультету залишилося 4 професори, астроном-наглядач та 2 асистенти при двох кабінетах: зоотомічному і хімічному. Фізичний кабінет тільки почав тоді формуватися і проф. Маліковському доводилося поруч з читанням лекцій готувати фізичні приладдя”[12].

На початку другого навчального року (1919) академічний склад університету був таким: фізично-математичний факультет: декан – проф.

Бучинський П.; професори: орд. проф. Хведорів М., в.о.орд. проф.Столярів М., екстра-ординарний проф.А.Мавродіаді і О.Маліковський, приват-доцент Гірняк Ю., Кучер В., Левіцький Л., Тисовський О., Чайківський А., Геринович В., Гаморак Н. [12]. Наукова праця усіх цих співробітників найкращим чином проявлялася в Науковому товаристві при Кам'янецькому університеті (засноване 3 січня 1920 року). Із студентських гуртків гарно працювали лише природничий (керівник П.М.Бучинський) та географічний (керівник В.О. Геринович).

Перелічимо основні здобутки П.М.Бучинського в часи життя і діяльності його в Кам'янець-Подільському державному українському університеті: 15 серпня 1918 року його беруть на посаду ординарного професора по кафедрі зоології університету, одночасно він стає деканом фізично-математичного факультету [10, арк. 2]. П.М. Бучинський розробив курс лекцій з гістології та готує навчальний посібник "Загальна гістологія". В 1919-1920 рр. викладає зоологічні дисципліни на сільськогосподарському факультеті [5]. 12 серпня 1919 року наказом міністра освіти Української Народної Республіки П.М.Бучинському присвоєно звання заслуженого професора [10, арк. 54]. Окрім викладацької роботи П. М. Бучинський бере активну участь у зміцненні матеріальної бази університету, за його активного сприяння було обладнано кабінет ентомології на сільськогосподарському факультеті [17].

Після реорганізації університету в 1921 році та утворення на його базі Інституту народної освіти та сільськогосподарського інституту, професор П. М. Бучинський працює деканом факультету професійної освіти Інституту Народної освіти в Кам'янці-Подільському, а з 1-го жовтня 1922 р. по 23 жовтня 1923 р. – на посаді ректора [10, арк. 54]. Цьому інституту він подарував свою бібліотеку [10, арк. 17,19].

До кінця свого життя П.М.Бучинський продовжував викладацьку, наукову та громадську діяльність в Кам'янець-Подільському Інституті народної освіти.

18 вересня 1927 року під час лекції Петро Миколайович Бучинський помер [9]. В телеграмі, надісланій на адресу Інституту Народної освіти від Академії наук СРСР було висловлено глибоке співчуття з приводу смерті відомого вченого. Поховали П. М. Бучинського в Кам'янці-Подільському, в місцевому Ботанічному саду [10, арк. 75,76].

Відзначаючи заслуги професора П. М. Бучинського, Президія Кам'янець-Подільського Окружного виконкому на засіданні 21 жовтня 1927 року ухвалила призначити його дружині К.М.Бучинській персональну пенсію, а школу №9 м.°Кам'янець-Подільського перейменувати в школу імені професора П.М.Бучинського [2].

На початку ХХ ст. відбувається еволюція поглядів П. М. Бучинського в напрямку орієнтації на українські державні основи. Це спостерігається особливо в 1917-18 рр., коли він був професором першого Українського Університету в Києві, а також з 1918 р. працював деканом новоствореного Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. Потім був

ректором Інституту Народної Освіти в Кам'янці-Подільському. Його участь в столичній Громаді у Києві, заснування краєзнавчого наукового товариства в Кам'янці-Подільському, участь у виданні “Записок” Товариства (був редактором) і ще багато корисних справ на ниві популяризації наукових знань, свідчать про державотворчий напрямок його діяльності. Активна підтримка ідеї створення в Кам'янці-Подільському українського університету в 1918 р. (незважаючи на важкий стан здоров'я та воєнне становище в державі), втілення цієї ідеї в дійсність – все це говорить про його орієнтацію на українські державницькі основи. Всім своїм життям і діяльністю він прислужився цим основам. А найголовніше, на нашу думку – це наукові концепції його робіт про органічну єдність всього органічного світу, його здобутки на ниві зоологічної науки України, яка має тільки їй притаманні особливості. Все це давало тверде наукове підґрунтя національній ідеї та ідеї державності української нації. Це добре розуміли вороги української державності уже на початку 30-х років. Тому так жорстоко поводитись з його науковим доробком, не дозволивши опублікувати до 1990 року жодної його праці. В силу того, що наша нація, створивши свою державність, через зовнішні і внутрішні обставини не змогла утримати її, приречена себе на прозябання. Більша частина потенціалу, що створила українська наукова і літературна думка XIX – початку XX століть, залишилася невикористаною. Сюди можна віднести і ту величезну наукову спадщину П. Бучинського, яка ще й до цього часу мало увійшла до наукового обігу. А між тим, його наукові концепції актуальні і в наш час, зокрема стосовно розвитку в Україні таких наук, як зоологія хребетних, ембріологія безхребетних, систематика тварин, фауністика та охорона природи.

Ось як відізвався наш сучасник М. І. Алещенко про нашого славного земляка: “Нині наш святий обов'язок відродити пам'ять про таких людей, як Петро Миколайович Бучинський. Науковий доробок П. М. Бучинського заслуговує уважного й глибокого вивчення, а його відданість Батьківщині є прикладом для наслідування” [2].

Список джерел та література:

1. Автобіографії та анкети професорсько-викладацького складу: Curriculum vitae Петра Бучинського // Кам'янець-Подільський міський державний архів. – Ф.302. – Оп.1. – Спр.39. – Л.33-37.; 2. Алещенко М.І. Петро Миколайович Бучинський // Поділля і Волинь у контексті історії Українського національного відродження. – Хмельницький: Доля, 1995. – С.279-283.; 3. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст.: Історіографія, біобібліографія, матеріали. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С.141-142.; 4. Бучинский П.Н. Краткие указания к собиранию растений и животных, а также к составлению соответствующих коллекций // Зап. общ.-ва Подольских естествоиспытателей и любителей природы. – 1912. – Т.1. – С.17-60.; 5. Гаморак Н.П. Біографія проф.Бучинського, написана приват-доцентом університету (до 70-річного ювілею) Н.Гамораком // Хмельницький обл. Архів. – Ф. Р.-582. – О.2. – Спр.26. – Л.1-2.; 6. Гериневич В. До історії Кам'янець-Подільського Інституту Народної освіти // Зап.

Кам'янець-Подільського Інституту Народної освіти. – 1927. – Т.2. – С.1-24.; 7. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1918-1920 рр.). – Мюнхен, 1969. – С.412-418.; 8.Задорожний М.А. Діяльність “Товариства подільських природодослідників у Кам’янці-Подільському (1911-1916 рр.) // Тези доповідей обласної наукової конференції “Проблеми історичної географії Поділля”. – Кам’янець-Подільський, 1982. – С.15-16.; 9. Збірник на пошану ювіляру П.М.Бучинському.–Харків, 1928. – 135 с.; 10. Історія особової справи проф. П.М. Бучинського // Кам’янець-Подільський міський державний архів. Ф.Р-302. – Оп.3. – Спр.17. – Арк.1-11.; 11. Копилов А. О., Завальнюк О.М, Кам’янець-Подільський український університет: від ідеї створення до ліквідації (1918-1921 рр.) // Україн. історичний журнал. – 1995. – №5. – С.58-72.; 12. Минулий рік життя фізико-математичного факультету Кам’янець-Подільського Державного Українського університету // Листок присвячується другим роковинам К.П.Д.У.У. 22.10.1919 р.; 13. Паскаренко Ф. Я. Краткий очерк возникновения Общества естествоиспытателей и любителей природы в г.Каменеце-Подольске // Зап. общ-ва подольских естествоиспытателей и люителей природы. – 1912. – Т.1. – С.1-6.; 14. Пашенко О. Як зародився Державний Український університет у м. Кам’янці на Поділля // Свято Поділля. – 1918 р. – 22 жовтня.; 15. Стопчак М.В. Діяльність Директорії УНР у галузі культури в 1918-1920 роках (Історіографія проблеми) // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. – Кам’янець-Подільський, 2001. – Т.7(9). – С.502-510.; 16. Тимошик М.С. Голгофа Івана Огієнка. Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності: Монографія. / Передмова М.Г. Жулинського. – К.: Заповіт, 1997. – 231 с.; 17. Центральна наукова бібліотека ім. В.Вернадського НАН України. Відділ рукописів. – Ф.Х. – Од. зб.23927. – Арк.1-2.

Відомості про авторів:

Антонишин Андрій Павлович – м. Київ. Аспірант кафедри історії України і зарубіжних країн Київського національного лінгвістичного університету

Барабаш-Тимофієва Олена Петрівна – м. Хмельницький. Старший викладач кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін Хмельницького інституту МАУП

Білий Леонід Григорович – м. Хмельницький. Кандидат педагогічних наук. Директор Хмельницького інституту МАУП

Білошицький Сергій Володимирович – м. Київ. Кандидат історичних наук, доцент. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Вашеняк Ірина Богданівна – м. Хмельницький. Кандидат історичних наук, завідувач кафедри загальнонаукових та загальноосвітніх дисциплін Хмельницького інституту МАУП

Григоренко Олександр Петрович – м. Хмельницький. Доктор історичних наук, професор. Хмельницький національний університет

Дацків Ігор Богданович – м. Тернопіль. Кандидат історичних наук, доцент. Тернопільський національний економічний університет

Дацюк Олександр Анатолійович (*Протоієрей*) – м. Хмельницький. Секретар Хмельницької єпархії УПЦ, завідувач кафедри українського православ'я і теології Хмельницького інституту МАУП

Єгоршина Ольга Олександрівна – м. Харків. Аспірантка кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету Імені Г. Сковороди

Завальнюк Костянтин Вікторович – м. Вінниця. Кандидат історичних наук, провідний спеціаліст Державного архіву Вінницької області

Калитко Сергій Леонідович – м. Вінниця. Кандидат історичних наук, доцент кафедри історії слов'янських народів Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського

Ковальчук Оксана Леонідівна – м. Хмельницький. Викладач кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін Хмельницького інституту МАУП

Кравчук Олександр Миколайович – м. Вінниця. Кандидат історичних наук. Асистент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського

Лозовий Віталій Станіславович – м. Кам'янець-Подільський. Кандидат історичних наук, доцент. Кам'янець-Подільський національний університет імені І. Огієнка

Остапенко Євгенія Олександрівна – м. Харків. Аспірантка кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди

Парандій Валентина Олександрівна – м. Хмельницький. Старший викладач кафедри психології та соціально-гуманітарних дисциплін

Хмельницького інституту МАУП

Поп Юрій Іванович – м. Вінниця. Доктор історичних наук, професор. Завідувач кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського

Приймак Олена Олександрівна – м. Харків. Аспірантка кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету Імені Г. Сковороди

Прицишин Сергій Максимович (Протоієрей) – м. Хмельницький. Викладач кафедри українського православ'я і теології Хмельницького інституту МАУ, настоятель храму с. Копистин

Стецюк Тетяна Василівна – м. Вінниця. Головний спеціаліст відділу у справах релігій Вінницької облдержадміністрації

Юхимович Антон Леонідович – м. Хмельницький.

Ярош Дмитро Васильович – м. Хмельницький. Кандидат історичних наук, доцент. Професор кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права

Наукове видання

Збірка наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-теоретичної конференції “Українська Держава Павла Скоропадського: державотворчі замисли та історичні наслідки”. – Хмельницький: Видавництво Хмельницького інституту МАУП, 2008. – 136 с.

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО: державотворчі замисли та історичні наслідки

до 90-річчя національно-демократичної революції в Україні

Здано в набір 01.12.2008. Підписано до друку 01.12.2008.
Формат 60х84 1/16. Гарнітура Times. Ум. друк. арк. 2,8.
Друк офсетний. Папір офсетний. Наклад 300 прим.

Міжрегіональна Академія
управління персоналом
Хмельницький інститут
імені Митрополита
Київського і всієї України
Блаженнішого Володимира

Інститут української археографії
та джерелознавства ім.єні
М. Грушевського Національної
академії наук У країни
Подільський осередок